

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ ТА ПРОКУРОРІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ЖІНОК ДО ПРАВОСУДДЯ

У рамках проекту «Покращення доступу жінок до правосуддя в шести країнах-членах Східного партнерства (Вірменія, Азербайджан, Грузія, Республіка Молдова, Україна та Білорусія)»

Partnership for Good Governance
Партнерство заради належного врядування

Partnership for Good Governance
Партнерство заради належного врядування

**Навчальний посібник
для суддів та прокурорів щодо забезпечення
доступу жінок до правосуддя**

Загальна частина

***а також чотири розділи про законодавство та практику у Вірменії,
Азербайджані, Грузії, Республіці Молдова та Україні,
які доступні для перегляду на веб-сайті Ради Європи***

У рамках проекту
«Покращення доступу жінок до правосуддя
в шести країнах-членах Східного партнерства
(Вірменія, Азербайджан, Грузія, Республіка Молдова, Україна та Білорусія)»

Проект «Покращення доступу жінок до правосуддя в шести країнах-членах Східного партнерства (Вірменія, Азербайджан, Грузія, Республіка Молдова, Україна та Білорусія)» є спільною регіональною ініціативою Ради Європи та Європейського Союзу в рамках програми «Партнерство заради належного врядування» (ПНВ). У 2015-2016 роках проект було впроваджено в п'яти з шести держав-членів Східного партнерства, а у 2017 році до проекту долучилася Білорусія. ПНВ фінансує Рада Європи спільно з Європейським Союзом та впроваджує Рада Європи.

Проект має на меті виявити перешкоди для доступу жінок до правосуддя та сприяти усуненню таких перепон, а також одночасно посилювати здатність кожної держави-учасниці розробляти заходи для забезпечення того, аби система правосуддя враховувала гендерні аспекти, загострюючи свою увагу на навчання юристів-практиків. Цей *«Навчальний посібник для суддів та прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя»* розробила група національних та міжнародних експертів за сприяння підрозділу з питань гендерної рівності Секретаріату Ради Європи. Посібник складається зі звичайної загальної частини та розділів про національне законодавство конкретних країн, зокрема Вірменії, Грузії, Республіки Молдова та України.

Рада Європи засвідчує свою вдячність Управлінню Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) за цінний внесок у наповнення навчального посібника, зокрема за ті матеріали, які стосуються гендерних стереотипів та шляхів боротьби з ними в роботі суддів та прокурорів.

Висловлені в цьому посібнику міркування є позицією авторів та не відображають офіційної політики Ради Європи чи Європейського Союзу. Відтворення уривків пропонованого документа можливе лише за умови належного покликання на джерело.

Автори: Елізабет Дубан, незалежний консультант, провідний автор;
Доктор Івана Радачіч, Інститут соціальних наук імені Іво Пілара, Загреб; а також праці Прія Гопалан на тему гендерних стереотипів та упереджень і методологічні вказівки Ралука Попа.

This translation has been produced as part of a project co-funded by the European Union and the Council of Europe.
The views expressed herein can in no way be taken to reflect the official opinion of either party.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ	5
ВСТУП	6
i. Мета та структура навчального посібника	7
ii. Методологічні вказівки	9
ii.a. Як користуватись «Навчальним посібником для суддів та прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя»	9
ii.b. Навчання як інструмент досягнення гендерної рівності в доступі до правосуддя	10
Зауваження щодо термінології	11
МОДУЛЬ I. КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА	12
1.1. Доступ до правосуддя	12
1.1.1. Перешкоди на шляху до правосуддя	13
1.1.2. Компоненти доступу до правосуддя	15
1.1.3. Система правосуддя та її слабкі місця	17
1.2. Жіночі права людини	18
1.3. Недискримінація за ознакою статі та статева/гендерна рівність	20
1.4. Гендерні стереотипи та упередження	24
1.4.1. Застосування гендерних стереотипів та стереотипізація	24
1.4.2. Зобов'язання держав щодо вирішення проблеми гендерних стереотипів та стереотипізації	26
1.4.3. Як гендерні стереотипи в судовій системі перешкоджають доступу жінок до правосуддя	27
1.4.4. Захист жіночих прав людини шляхом вилучення гендерних стереотипів та стереотипізації	28
МОДУЛЬ II. МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ	30
2.1. Система Організації Об'єднаних Націй у галузі прав людини	30
2.2. Система Ради Європи із захисту прав людини	32
2.3. Огляд вибраної судової практики Європейського суду з прав людини	33
МОДУЛЬ III. ЩО МАЄ ЗНАТИ КОЖЕН ПРАКТИК	45
3.1. Ролі й обов'язки суддів та прокурорів у забезпеченні доступу жінок до правосуддя	45
3.2. Насильство щодо жінок	46
3.2.1. Домашнє насильство	50
3.2.2. Сексуальне насильство	55
3.2.3. Згубна практика	61
3.3. Сімейне право	64
3.4. Трудове право	69
МОДУЛЬ IV. ПОКРАЩЕННЯ ДОСТУПУ ЖІНОК ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІВ І ПРОКУРОРІВ	76
4.1. Процесуальна правоздатність	76
4.2. Початкові процесуальні питання та розслідування	79
4.3. Питання доказового значення	81

4.4. Теоретичне та правове обґрунтування	88
4.5. Засоби правового захисту	88
4.6. Ухвалення вироків та виконання судових рішень	90
4.7. Альтернативний спосіб вирішення спорів	92
4.8. Гендерно-чутливі справи та розгляд їх у судовому порядку	94
4.8.1. Проблеми безпеки та управління ризиками	94
4.8.2. Планування зустрічей та організація судового засідання	96
4.8.3. Надання жертвам інформації про їхні права та про служби підтримки.....	97
4.9. Взаємодія з жінками-свідками та позивачами	97
4.9.1. Жінки як жертви насильства	98
4.9.2. Жінки як кривдники	99
4.9.3. Жінки та множинна дискримінація.....	101
4.9.4. Підказки щодо взаємодій із врахуванням гендерних аспектів	101
4.10. Роль експертів та «друзів суду»	103
4.11. Збирання та розповсюдження даних	103
4.12. Суд у ширшому розумінні	105
4.12.1. Співпраця з національними правозахисними організаціями.....	105
4.12.2. Комунікація та робота з громадськістю	106
4.13. Підтримка жінок у судовому секторі	107

ВИСНОВОК	110
-----------------------	------------

ДОДАТКИ	111
----------------------	------------

Додаток 1: Практичні рекомендації для проведення тренінгу щодо доступу жінок до правосуддя	111
Додаток 2: Зразкові вправи та практичні інструменти для тренерів	122
Додаток 3: Вибрані ресурси з гендерної рівності та доступу жінок до правосуддя	127
Додаток 4: Угоди про жіночі права людини та статус ратифікації	131

СКОРОЧЕННЯ

АВС	Альтернативний спосіб вирішення спорів
КЛДЩЖ	Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок
Суд ЄС	Суд Європейського Союзу
РЕ	Рада Європи
КМ	Комітет міністрів Ради Європи
КПД	Конвенція ООН про права дитини
КСЖ	Комісія зі статусу жінок
ДН	Домашнє насильство
ЕКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЕКОСОР	Економічна і соціальна рада ООН
ЕКСП	Європейський комітет із соціальних прав
ЄСХ	Європейська соціальна хартія
ЄС	Європейський Союз
АОП	Агентство Європейського Союзу із основоположних прав
НГО	Насильство за гендерною ознакою
КГР	Комісія з питань рівноправ'я жінок та чоловіків
ГРЕТА	Група експертів із питань протидії торгівлі людьми відповідно до Конвенції про заходи щодо протидії торгівлі людьми
ГРЕВІО	Група експертів із питань протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству відповідно до Конвенції про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами
РПЛ	Рада з прав людини
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські й політичні права
МПЕСКП	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
МОП	Міжнародна організація праці
НУО	Неурядова організація
НПО	Національна правозахисна організація
ПАРЕ	Парламентська асамблея Ради Європи
ПНВ	Партнерство заради належного врядування
ЦСР	Цілі сталого розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
НЩЖ	Насильство щодо жінок

ВСТУП

Посилення захисту жіночих прав людини лежить в основі реформи правової системи, і є багато прикладів того, як правове поле зазнало важливих змін упродовж останніх десятиріч на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Для прикладу, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДШЖ) нема ще й 40 років. Проте за час існування Конвенції більше ніж половину конституцій країн світу було викладено в новій редакції або доповнено, оскільки постала «можливість, за яку вхопилися жінки, щоб прописати гендерну рівність у правовій структурі їхніх країни»¹. Близько три чверті національних конституцій гарантують рівність між жінками та чоловіками, і майже дві третини країн прийняли закони про домашнє насильство², які сформували підґрунтя для того, аби жінки по всьому світу могли вимагати відшкодування за порушення їхніх прав.

Активісти з питань жіночих прав людини та гендерної рівності довго переконували, що забезпечення рівних прав та недискримінації в законодавстві є лише половиною справи і що *de jure* формальна гендерна рівність стає безглуздою без *de facto* реальної рівності. Дуже часто добре продумане законодавство залишається «на папері» та не впроваджується. Таким чином, законодавство як таке мало впливає на життя жінок. Щоб досягнути фактичної гендерної рівності, необхідно викоринити всі форми дискримінації та вжити конкретних заходів для подолання несприятливого становища та дисбалансу сил, яких зазнають жінки.

Міжнародні правові стандарти, на зразок тих, які викладено в КЛДШЖ, не лише дають нам чітке уявлення про те, як дискримінація проявляється у всіх сферах життя; вони також передбачають, що жінки та чоловіки мають користуватися правом на рівний правовий захист. Держави зобов'язані захищати жінок від дискримінаційних дій, а також надавати відшкодування за порушення прав людини. Все частіше постає питання про те, чи є офіційні установи юстиції, які колись вважались гендерно-нейтральними (та навіть такими, що не враховують гендерного аспекту), насправді рівно доступними для жінок та чоловіків. Дані, розбиті за статтю, про кількість звернень до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зібрані в період з 1998 до 2006 року, найновіші наявні дані, свідчать про те, що жінки недостатньо представлені як заявники та їхня кількість складає лише 16% від загального числа³. Немає жодних доказів, які б стверджували, що права жінок порушують рідше, ніж чоловіків, тому така непропорційна кількість заяв жінок до ЄСПЛ є причиною для занепокоєння. Крім того, зважаючи на вимогу допустимості, яка полягає в тому, що заявник повинен використати всі національні засоби правового захисту, ці дані є тривожним сигналом, який свідчить про те, що національні системи правосуддя становлять значно більші перешкоди для жінок.

Стандарти гендерної рівності, що стосуються рівного доступу жінок до правосуддя, відображаються у різних стандартах та базуються на чотирьох основних угодах Ради Європи: Європейській конвенції з прав людини, Європейській соціальній хартії, Конвенції про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Конвенції про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція). Гарантування рівного доступу жінок до правосуддя є до того ж одним із п'яти пріоритетних напрямків роботи Ради Європи у сфері гендерної рівності. «*Стратегія гендерної рівності Ради Європи (РЕ) на 2014–2017 роки*» висвітлює невідповідність між зусиллями, спрямованими на посилення правового захисту жінок, та нерівністю в доступі до правосуддя, яку зазнають жінки в усіх 47 державах-членах. Забезпечення прав жінок є також стратегічною ціллю Європейського Союзу⁴. ЄС закликає держави-члени покращити доступ жінок до правосуддя, поширюючи розуміння того, із якими перешкодами зіштовхуються жінки, та обмінюючись інформацією про ефективні підходи та передову практику. У зв'язку з цим Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків (КГР) підтримала кілька ініціатив, серед яких такі⁵:

- *Техніко-економічне обґрунтування рівного доступу жінок до правосуддя на основі ситуаційних досліджень, здійснених чотирма державами-членами (2013).*

1. ООН-Жінки. 2011. *Progress of the World's Women: In Pursuit of Justice 2011–2012*. Нью-Йорк, стор. 25.

2. Там само, стор. 79.

3. Françoise Tulkens. 2007. *Human rights, rights of women. Жінки-заявниці до Європейського суду з прав людини*. Лекцію проведено 9 травня 2007 року в Інституті європеїстики при Брюссельському вільному університеті (БВУ).

4. Європейська комісія. 2015 рік. *Стратегічна взаємодія щодо забезпечення гендерної рівності 2016–2019*.

5. Публікації та звіти доступні на веб-сайті підрозділу з питань гендерної рівності Ради Європи: <http://www.coe.int/en/web/genderequality/equal-access-of-women-to-justice>.

- Серія з трьох експертних зустрічей на різні теми, присвячені питанню доступу жінок до правосуддя (2013–2015 роки).
- *Збірка передових практик для зменшення наявних перешкод та сприяння доступу жінок до правосуддя* (2015).

Проект «Покращення доступу жінок до правосуддя в шести країнах-членах Східного партнерства», що охоплює Вірменію, Азербайджан, Грузію, Республіку Молдова, Україну та, з 2017 року, Білорусію, допоміг виявити перешкоди доступу жінок до правосуддя в країнах-членах Східного партнерства та посилити спроможність кожної країни розробляти заходи для забезпечення того, щоб система правосуддя враховувала гендерні аспекти, у тому числі через навчання представників юридичних професій. Цей посібник є результатом спільних зусиль міжнародних та національних експертів, а також установ, відповідальних за навчання суддів та прокурорів у країнах-членах Східного партнерства. Серед результатів проекту⁶:

- Публікація *Національних досліджень перешкод, засобів юридичного захисту та добрих практик для доступу жінок до правосуддя в п'яти країнах Східного партнерства*.
- Три зустрічі робочих груп та дві регіональні конференції, які зібрали експертів для розробки цього навчального посібника.
- Дві регіональні конференції, які надали регіональну платформу для визначення добрих практик та викликів у сприянні доступу жінок до правосуддя і заходів, необхідних для того, щоб судові системи враховували гендерний аспект у кожній із держав-членів Східного партнерства, зібрали представників Міністерства юстиції, навчальних установ, юридичних професій та інших представників національних органів влади та громадянського суспільства.
- Національні навчальні семінари з питання доступу жінок до правосуддя для більше ніж 500 суддів, прокурорів та кандидатів, проведені на експериментальній основі у Вірменії, Азербайджані, Білорусії, Грузії, Республіці Молдова та Україні в партнерстві з національними навчальними установами для суддів та прокурорів.
- Guidebook for civil society on advocating for women's access to justice (Посібник для громадянського суспільства із покращення доступу жінок до правосуддя).

i. Мета та структура навчального посібника

Дослідження, здійснене Радою Європи до початку цього проекту, показало, що «навчання для суддів [та прокурорів] із питань, пов'язаних із гендерною рівністю, не є стандартною практикою в Європі»⁷. Ситуаційні дослідження з Австрії, Фінляндії, Португалії та Швеції показали, що після призначення ні судді, ні прокурори не отримують навчання з питань гендерної рівності, гендерної дискримінації та методів із врахуванням гендерних аспектів, які вони можуть використовувати у своїй практиці. Винятком є професійна підготовка на тему насильства щодо жінок, головним чином, домашнього насильства, для прокурорів та суддів, а також інших відповідних фахівців. Питання насильства щодо жінок є центральним у дискусії щодо покращення доступу жінок до правосуддя, але водночас ця тема представляє одну з кількох категорій порушень жіночих прав людини. Такий підхід до навчання для представників юридичних професій значною мірою відображає ситуацію в п'яти країнах-членах Східного партнерства.

Пропонований *Навчальний посібник* було розроблено з огляду на дві головні цілі: надати керівництво для суддів та прокурорів щодо кроків, які можна застосовувати в їхній повсякденній практиці для покращення доступу жінок до правосуддя, а також запропонувати інструмент для національних навчальних установ, відповідальних за підготовку суддів та прокурорів для впровадження початкової програми та програми підвищення кваліфікації з питань забезпечення доступу жінок до правосуддя. Це керівництво базується на наявних міжнародних, регіональних та національних стандартах Ради Європи, а також на доступних добрих практиках держав-членів Ради Європи. Таким чином, він робить відповідних юристів-практиків

6. Публікації та звіти доступні на веб-сайті підрозділу з питань гендерної рівності Ради Європи: <http://www.coe.int/fr/web/genderequality/women-s-access-to-justice>.

7. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, пункт 62.

чутливими до питань гендерної нерівності в межах судового процесу та надає приклади передових практик, які сприяють доступу жінок до правосуддя.

Гендерний мейнстрімінг та врахування гендерного аспекту

Якщо спробувати по-іншому описати мету цього посібника, то вона полягатиме в тому, аби допомогти суддям та прокурорам *пріоритезувати* гендерні переконання у своїй практиці.

Гендерний мейнстрімінг⁸ — це термін для позначення процесу «(ре)організації, удосконалення, розвитку, оцінки політичних процесів із тим, аби аспект гендерної рівності було включено в усі стратегії на всіх рівнях та на усіх етапах»⁹. Кінцева мета гендерного мейнстрімінгу — досягнути гендерної рівності¹⁰.

Гендерний мейнстрімінг є однією з п'яти стратегічних цілей Стратегії гендерної рівності Ради Європи (2014–2017), у тому числі у сфері правосуддя. Рада Європи також визнає, що мейнстрімінг гендерного аспекту є важливим компонентом реформ, спрямованих на зміцнення системи судового захисту¹¹.

Інколи процес гендерного мейнстрімінгу розглядають як застосування **гендерно-чутливого підходу** до здійснення правосуддя або застосування **гендерного аспекту** до судового переслідування чи ухвалення судового рішення.

Судді та прокурори є основними бенефіціарами цього інструменту для розвитку спроможності, проте посібник також є довідковим джерелом для юристів-практиків та студентів-правників. Окрім того, посібник відповідає не лише визначеним потребам держав-членів Східного партнерства, він може стати також корисним для ширшої аудиторії юристів-практиків у державах-членах Ради Європи та за її межами.

Цей *Навчальний посібник* розділено на 4 основні частини, розроблені як незалежні навчальні модулі: Модуль I: Концептуальна структура, Модуль II: Міжнародні та регіональні правові документи, Модуль III: Що повинен знати кожен юрист-практик та Модуль IV: Покращення доступу жінок до правосуддя за допомогою практики суддів та прокурорів. Перші три модулі пропонують загальну інформацію щодо практичних аспектів, які стосуються стандартів доступу жінок до правосуддя, важливих понять, таких як жіночі права людини, гендерні стереотипи та упередженість, недискримінація на основі статі та гендеру, а також основних тем та сфер, у яких гендерна нерівність негативно впливає на спроможність жінок домагатися відшкодування через судову систему за порушення їхніх прав (насильство щодо жінок, питання працевлаштування та сімейні питання). Четвертий модуль посібника безпосередньо сприяє розвитку спроможності суддів та прокурорів здійснювати правосуддя з урахуванням гендерних аспектів. Він розглядає питання кримінального й цивільного права та процесу і базується на національних аналітичних звітах та даних національних експертів. Тема застосування гендерних стереотипів у судовій практиці є наскрізною, а отже, фігурує у багатьох розділах, де це доречно.

Окрім загальної частини, було розроблено чотири розділи про законодавство та практику у Вірменії, Грузії, Республіці Молдова та Україні, які доступні на веб-сайті підрозділу з питань гендерної рівності Ради Європи¹². Чотири розділи про законодавство й практику країн враховують специфіку соціальних контекстів та правові документи цих країн і розглядають перешкоди на шляху до рівного доступу жінок до правосуддя в різних галузях права у відповідних країнах. Таким чином, розділи про законодавство та практику країн надають детальні вказівки практичного характеру, а також рекомендації щодо дій суддів і прокурорів у повсякденній практиці для покращення доступу жінок до правосуддя.

Навчальний посібник побудовано на модулях, щоб забезпечити достатню гнучкість та дати змогу тренерам розробити індивідуальну програму. Він пропонує деякі приклади навчальних вправ та має на меті надати тренерам достатньо базової інформації і методичні вказівки для того, щоб вони могли розробити вправи для задоволення своїх цільових вимог. Водночас посібник можна використовувати як довідник для юристів-практиків, адже в ньому звернено особливу увагу на діяльність із врахуванням гендерних аспектів у

8. Для отримання детальнішої інформації про гендерний мейнстрімінг див.: Гендерний мейнстрімінг: концептуальна структура, методологія та представлення передових практик — Підсумковий звіт про діяльність групи спеціалістів із мейнстрімінгу Ради Європи (2004) (Council of Europe, Gender Mainstreaming conceptual framework, methodology and presentation of good practices — Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming, 2004).

9. Рада Європи. *Стратегія гендерної рівності на 2014–2017 роки*. стор. 13.

10. ЕКОСОП. 1997. «Погоджені висновки гендерного мейнстрімінгу». Звіт ООН Док.А/52/3 (ECOSOC. 1997. 'Agreed Conclusions on Gender Mainstreaming' Report UN Doc A/52/3). Розділ 1, параграф А.

11. Рада Європи. 2016 рік. План дій щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади.

12. Див. веб-сайт підрозділу з питань гендерної рівності Ради Європи: <http://www.coe.int/en/web/genderequality/publications>

контексті прийняття судових рішень, а також у таких сферах як побудова справи, розслідування, організація залу судового засідання та засоби правового захисту.

ii. Методологічні вказівки

Роботу над *Навчальним посібником* було здійснено на замовлення та за підтримки Ради Європи, а також у тісній співпраці зі сьома національними навчальними установами, відповідальними за підготовку суддів та прокурорів: Академією правосуддя Вірменії, Академією правосуддя Азербайджану, Вищою школою юстиції Грузії, Національним інститутом юстиції Республіки Молдова, Генеральною прокуратурою Грузії, Школою суддів України та Академією прокуратури України. Безпосередніми інституційними бенефіціарами цього *Навчального посібника* є навчальні установи для суддів та прокурорів у країнах-членах Східного партнерства, але сподіваємося, що він стане корисним і для інших схожих установ у державах-членах Ради Європи. Зокрема загальна частина посібника є більш релевантною, у той час як чотири інші розділи розглядають специфіку законодавства та практики країн. Мета полягає в тому, аби запропонувати цей *Навчальний посібник* як інструмент та допомогу в ініціативі включення теми рівного доступу жінок до правосуддя в обов'язкову освіту для представників юридичної професії та, зокрема, в програму початкової або постійної підготовки суддів та прокурорів. Сподіваємося, що такий підхід стане пріоритетним для національних навчальних установ і використовуватиметься під час розробки подальших навчальних програм.

ii.a. Як користуватись «Навчальним посібником для суддів та прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя»

Використовуючи *Навчальний посібник* як допомогу під час разового навчання, навчальні установи та тренери повинні ретельно відбирати теми й матеріали, оскільки зміст пропонованого посібника значно перевищує те, що може бути охоплено в рамках короткого навчального заходу, який у найкращому разі триває два-три дні. Цей сценарій було передбачено під час розробки посібника, і саме тому посібник розбили на модулі та розділи. Кожен модуль є незалежною частиною від чотирьох основних частин посібника. Крім того, кожна основна частина складається з кількох розділів. Наприклад, Модуль I: Концептуальна структура складається з чотирьох розділів: (1) Доступ до правосуддя; (2) Жіночі права людини; (3) Недискримінація за ознакою статі та статева/гендерна рівність; та (4) Гендерні стереотипи та упередження. МОДУЛЬ IV: Покращення доступу жінок до правосуддя за допомогою практики суддів та прокурорів має тринадцять розділів. Ціль замовників та авторів посібника полягала в тому, аби включити до кожного навчального заходу хоча б по одному розділу з кожного з основних чотирьох модулів посібника. Таким чином, навіть короткий навчальний курс із питань доступу жінок до правосуддя має містити один модуль про концептуальну структуру, ще один, пов'язаний із міжнародними та регіональними правовими документами, один тематичний модуль та один модуль, що стосується аспектів повсякденної діяльності суддів та прокурорів. Вибір розділів, що належать до різних модулів, здійснюється на розсуд навчальних установ та/або тренерів, з огляду на те, що певні розділи у модулі IV краще підходять для певних тем із модуля III. Скажімо, якщо вибрати сферу працевлаштування, то розділ про питання доказового значення буде особливо актуальним.

Цей посібник дає змогу тренерам розробляти та використовувати як тематичний підхід (зосереджуючись, наприклад, на насильстві щодо жінок чи питаннях працевлаштування), так і підхід, що звертає увагу на стандарти та правові принципи доступу жінок до правосуддя, які є характерними для цілої низки тем та галузей права (на зразок принципу недискримінаційного доступу до правосуддя або доступу до ефективних засобів правового захисту). Насправді кожен навчальний захід буде розроблено таким чином, аби інтегрувати поєднання цих підходів, а тренерам та навчальним установам залишатиметься лише обирати з-поміж багатьох можливих тем.

Якщо *Навчальний посібник* використовувати як допомогу під час початкового навчання, його вдасться більше інтегрувати в програми навчальних установ, оскільки початкове навчання триває довше (як правило, один навчальний рік) і це дозволяє охопити більше тем. Початкове навчання також передбачає більше часу для самостійного навчання, відтак *Навчальним посібником* можна послуговуватися для подальшого читання або для розробки додаткових вправ чи завдань для самостійного навчання.

Посібник є універсальним інструментом, тому під час планування навчального заходу доцільно його використовувати. Таким чином, загальна частина містить більше концептуальної інформації та відповідні міжнародні стандарти й передові практики, тоді як у національних частинах ідеться про внутрішнє законодавство, процедури, практику та виклики, які варто аналогічно розглянути в кожній із чотирьох частин. Окрім того, багато ресурсів містяться в Додатку 3, зокрема там наявні мультимедійні ресурси. Тренерів заохочують до перегляду пропонованих ресурсів, що може покращити якість навчання. Водночас цей *Навчальний посібник* не вдається застосувати безпосередньо під час навчання: для кожного конкретного тренінгу тренерам потрібно розробити та адаптувати презентації, вправи, групові завдання й ситуаційні дослідження. Посібник містить певні приклади вправ та питання для обговорення з кожної теми (наприклад у Додатку 1), але підготовка конкретних матеріалів до кожного тренінгу потребуватиме додаткових зусиль тренерів.

Навчання з доступу жінок до правосуддя, як і все навчання суддів та прокурорів, повинне мати чіткий та практичний підхід, бути орієнтованим на розвиток навичок, а не на традиційну «освіту», з огляду на те, що учасники цього типу навчання є високоосвіченими дорослими особами. Окрім формування спеціальних навичок, наприклад, у справі з врахуванням гендерних аспектів та з організації залу судових засідань (див. модуль 4.8 *Навчального посібника*), навчання з доступу жінок до правосуддя має на меті викоринити установки та переконання, які визначають загальне ставлення до жінок у системі правосуддя.

Навчання має не лише передавати інформацію про стандарти щодо доступу жінок до правосуддя, а й допомагати учасникам навчатися застосовувати цю інформацію в реальних життєвих ситуаціях, із огляду на ті виклики, з якими вони можуть зіштовхнутись. У наступному розділі детальніше обговорюється певний спротив, із яким тренери, а також учасники тренінгу можуть зіштовхнутися, намагаючись розглянути питання доступу жінок до правосуддя.

ii.b. Навчання як інструмент досягнення гендерної рівності в доступі до правосуддя

Основною ціллю проведення навчання з доступу жінок до правосуддя для представників юридичних професій є перевірка та зміна моделі поведінки, практик чи процедур, що створюють перешкоди для рівного доступу жінок до правосуддя, а також популяризація тих моделей, що забезпечують кращий доступ. Ключове завдання для досягнення цієї цілі — поставити під сумнів та розглянути питання гендерних стереотипів у межах судочинства. *Навчальний посібник* надає достатні докази того, що гендерні стереотипи є однією з головних перепон на шляху до рівного доступу жінок до правосуддя. Посібник також пропонує низку стратегій, які можна використовувати, аби підтримати, розширити повноваження та надати можливість суб'єктам правосуддя уникати гендерних стереотипів у своїй роботі. Незважаючи на те, що «перезавантаження свідомості — річ складна», згідно з останніми дослідженнями навчання з гендерних питань є ефективнішим, якщо використовувати конкретні цільові стратегії, щоб подолати упередженість та запропонувати альтернативні способи мислення й поведінки¹³. Бонет рекомендує **зосередити навчання на розвитку спроможності**. Це означає, що потрібно не лише підвищувати обізнаність, а й пропонувати конкретні інструменти, які допоможуть людям приймати кращі рішення.

Тренери та навчальні установи, які організують навчання з питань рівного доступу жінок до правосуддя, повинні також зважати на можливий спротив такому навчанню. **Спротив навчанню з гендерних питань** може виявлятися у різних формах, на зразок «заперечення актуальності політики у сфері гендерної рівності, відмова брати відповідальність за політику у сфері гендерної рівності або просто недотримання її»¹⁴. Навіть більше — ці різні форми спротиву перебувають на різних рівнях, від індивідуальних до інституційних, і охоплюють не лише замовників та учасників навчання, а й самих тренерів, оскільки й тренери не завжди охоче ставлять під сумнів свої власні підходи, методи та знання. Оскільки стандарти щодо доступу жінок до правосуддя розробляють та посилюють згідно з міжнародними або регіональними документами у сфері прав людини, спротив може виникати ще й через відсутність знань із міжнародного права та унаслідок сформованого бачення про те, що міжнародне право є складним і його важко застосувати в національному контексті. Щоб побороти такий спротив, учасників заохочують проаналізувати власний досвід

13. Iris Bohnet. 2016. *What Works. Gender Equality by Design*. Cambridge and London: The Belknap Press of Harvard University Press. p. 54.

14. Lucy Ferguson and Maxime Forest. 2011; OPERA Final Report: Advancing Gender+ Training in Theory and Practice. Deliverable of the research project Quality in Gender+ Equality Policies (QUING) (Фінальний звіт групи OPERA: Просування гендерного аспекту+навчання в теорії та на практиці. Результати дослідницького проекту «Якість у гендерних стратегіях+політиці рівності» (QUING). Див. також: Maria Bustelo, Lucy Ferguson and Maxime Forest (eds.). 2016. *The politics of feminist knowledge transfer: gender training and gender expertise*. New York: Palgrave Macmillan.

та поставити під сумнів свої переконання. Пропонована техніка вимагає високого рівня довіри до групи, а також відкритого та гнучкого підходу тренерів. Наступний розділ містить певні завдання та вправи, призначені для того, аби допомогти тренерам розглянути питання гендерного упередження чи підтримати учасників тренінгу в намірі подолати гендерні стереотипи.

Зауваження щодо термінології

У цьому посібнику використано велику кількість спеціальних термінів, для більшості з яких подано визначення у *Глосарії Ради Європи у сфері гендерної рівності*. Визначення інших термінів, де в цьому була потреба, наведено в тексті.

Стать та гендер: огляд

Цей посібник використовує терміни «стать» та «гендер», коли йдеться про поняття рівності та дискримінації. У нашій повсякденній мові ми послуговуємося цими словами взаємозамінно, але вони мають різне значення.

Пам'ятайте, що **стать** стосується лише «біологічних ознак, які поділяють людей на жінок або чоловіків»¹⁵. Тому ми говоримо про *дані, розбиті за статтю*, що означає статистику, зібрану щодо жінок та чоловіків (наприклад кількість жінок, які подали позови в конкретний суд). *Дискримінація за ознакою статі* стосується відмінного та неналежного ставлення, зумовленого статтю людини (скажімо, якщо компанія наймає на адміністративні посади лише жінок).

Натомість **гендер** є соціальним поняттям, яке стосується відмінностей між жінками та чоловіками, а також пов'язане з невід'ємними характеристиками жінки або чоловіка¹⁶. Ми говоримо про *гендерний аналіз* або *оцінку впливу гендерних аспектів* — наприклад, на законопроект, — коли йдеться про процес, у якому можливі наслідки нового закону на жінок та чоловіків заздалегідь аналізують для того, щоб забезпечити недискримінацію за ознакою статі. *Гендерна дискримінація* є ширшим поняттям за дискримінацію за ознакою статі, оскільки вона може передбачати відмінне ставлення на основі сексуальної орієнтації / сексуальної ідентичності або гендерних стереотипів.

Хоч дискримінація за ознакою статі та гендерна дискримінація заборонені міжнародним законодавством, конкретних термінів не визначено в угодах¹⁷. І відповідно до внутрішнього законодавства, терміни можуть мати однакове значення. Важливо, щоб читачі цього посібника розуміли, що «гендер» є значно ширшим поняттям за «стать».

15. Рада Європи, 2015 рік. *Глосарій термінів зі сфери гендерної рівності*

16. Див., наприклад, статтю 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами для визначення терміну «гендер».

17. Зверніть увагу, що КЛДЦЖ дає визначення «дискримінації щодо жінок», про що йдеться детальніше в модулі 1.3 цього навчального посібника.

МОДУЛЬ І.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА

Цілі: Модуль І вводить ключові поняття, які повинні лежати в основі будь-якого навчання з покращення доступу жінок до правосуддя. Ці поняття є фундаментом, із якого потрібно розпочати навчання. Звернуть увагу, що концептуальні підходи частково збігаються, тому не обов'язково віддавати перевагу одному перед іншим. Тренери та читачі пропонованого посібника повинні усвідомити суть різних аспектів, за допомогою яких можна досягнути покращення доступу жінок до правосуддя.

1.1. Доступ до правосуддя

Демократичні суспільства будують на засадах поваги до верховенства права, що є системою нейтральних законів, «які однаково виконують та незалежно застосовують у суді»¹⁸. Основні вимоги верховенства права — належне управління та «функціонування судової системи, яка виконує свої обов'язки справедливо, без упередження та дискримінації»¹⁹, та яка є доступною для всіх. Концептуалізація доступу до правосуддя з часом видозмінилася. Старіші підходи зосереджувались на засобах, за допомогою яких окремі особи могли захищати свої права за законом через суди та трибунали, а ініціативи спрямовувались на розвиток правової допомоги та спеціалізовані чи часто спрощені юридичні процедури. З часом *доступ до правосуддя* став означати підхід, який полягає в гарантуванні того, «що юридичні та судові наслідки будуть справедливими та неупередженими»²⁰, із більшим наголосом на реформуванні самих установ юстиції, «аби спростити їх та полегшити доступ до них»²¹. Поняття «доступ до правосуддя» не обмежується ефективністю судової системи. Воно охоплює процеси, які забезпечують, аби вся система стала *чутливою* та відповідала потребам і реаліям як жінок, так і чоловіків, розширювала їхні можливості в усіх аспектах судової системи.

Гендерно-чутливий та гендерно-сліпий підходи²²

Гендерно-чутливий підхід намагається подолати гендерну нерівність, враховуючи специфіку досвіду та потреб жінок і чоловіків. Він вимагає брати до уваги різні ролі та обов'язки жінок/дівчат та чоловіків/хлопців, які існують у певних соціальних, культурних, економічних та політичних контекстах. Цей підхід необхідний для гарантування жінкам загальних прав людини та недискримінації.

Натомість **гендерно-сліпий підхід** полягає в невизнанні того, що ролі та обов'язки жінок/дівчат і чоловіків/хлопців «призначають» їм. У світі, де недоліки або привілеї пов'язують із гендером, гендерно-сліпий підхід не забезпечить суттєвої рівності.

Забезпечення доступу до правосуддя вимагає співпраці між судовими інстанціями та правоохоронними органами й поширюється на адміністративні інститути та інститути громадянського суспільства²³.

18. ООН-Жінки. 2015. *Progress of the World's Women 2015–2016: Transforming Economies, Realising Rights*. New York. p. 11.

19. Там само.

20. Jeremy McBride for the Council of Europe European Committee on Legal Co-operation. 2009. *Access to Justice for Migrants and Asylum-seekers in Europe*. para. 9 (Джеремі МакБрайд для Європейського комітету Ради Європи з питань правового співробітництва. 2009. Доступ до правосуддя для мігрантів та шукачів притулку в Європі, пункт 9).

21. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, пункт 6.

22. Див.: Рада Європи, 2015 рік. Ширше визначення гендерно-чутливого та гендерно-сліпого підходу можна знайти тут: *Глосарій термінів зі сфери гендерної рівності*.

23. Парламентська асамблея Ради Європи. 2015 рік. Резолюція 2054 «Рівність та недискримінація в доступі до правосуддя».

У межах свого зобов'язання щодо досягнення гендерної рівності у державах-членах Рада Європи підкреслила той факт, що доступ до правосуддя має гендерний вимір²⁴. Порушення прав жінок як такі перешкоджають гендерній рівності, але коли жінкам відмовляють у доступі до правосуддя, аби захистити права людини, їм також відмовляють у рівності перед законом. Забезпечення доступу до правосуддя дає жінкам можливість користуватися своїми правами, а відтак сприяє гендерній рівності.

1.1.1. Перешкоди на шляху до правосуддя

Жінки постійно зіштовхуються з нерівністю як у національних, так і в міжнародних правових системах. Деякі перешкоди, які постають перед жінками у зв'язку з доступом до правосуддя, не є характерними суто для їхньої статі, але їх зазнають групи людей, яких виокремлюють як такі, «що особливо піддаються дискримінації та [які] також, імовірно, не знають про свої права та наявні засоби правового захисту»²⁵. Системи правосуддя, як правило, відображають нерівність можливостей, притаманну будь-якому суспільству, і вони «закріплюють привілеї та інтереси сильнішого, чи то на підставі економічного класу, етнічності, раси, релігії чи статі»²⁶. Через те, що жінки не мають тієї сили та привілеїв, що чоловіки, вони не мають такого ж захисту із боку закону. Проте інші перешкоди на шляху до правосуддя впливають виключно на жінок.

Жінки зіштовхуються з перешкодами на шляху до доступу до правосуддя в межах правової системи або й поза її межами. Для того щоб краще зрозуміти перешкоди, які постають перед жінками, доцільно поділити їх на ті, що мають правовий / інституційний характер, а також соціально-економічний та культурний характер²⁷.

ТИПИ ПЕРЕШКОД НА ШЛЯХУ ЖІНОК ДО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

1 . Правовий/інституційний рівень

Дискримінаційні або нечутливі правові документи (як-от: правові норми, які є явно дискримінаційними; гендерно-сліпі положення, які не враховують соціального становища жінок; прогалини в законодавстві щодо питань, що непропорційно впливають на жінок)

Нечітке тлумачення та застосування закону

Неефективна або суперечлива юридична процедура (відсутність гендерно-чутливих процедур у правовій системі)

Слабкі механізми підзвітності (ця категорія може передбачати корупцію)

Недостатнє представництво жінок поміж представниками юридичної професії

Гендерні стереотипи та упередження суб'єктів у системі правосуддя

2 . Соціально-економічний та культурний рівні

Недостатня обізнаність про власні законні права та процесуальні норми або про те, як отримати доступ до правової допомоги (що може бути обумовлено гендерними відмінностями у рівнях освіти, доступом до інформації тощо)

Брак фінансових ресурсів (включно з коштами для оплати представництва в суді, витратами на юридичні послуги, судовими зборами, доїздом до суду, доглядом за дітьми тощо)

Нерівний розподіл завдань у сім'ї

Гендерні стереотипи та культурний менталітет

З огляду на подані вище таблиці, варто зауважити, що соціально-економічні чинники зумовлені нерівним розподілом влади та ресурсів між жінками й чоловіками. Така нерівність означає, що перешкоди для тих,

24. Див.: Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки, стратегічна ціль 3: Гарантування рівного доступу жінок до правосуддя.

25. Парламентська асамблея Ради Європи. 2015 рік. Резолюція 2054 «Рівність та недискримінація в доступі до правосуддя».

26. ООН-Жінки. 2015. *Progress of the World's Women 2015–2016: Transforming Economies, Realizing Rights*. New York. p. 11.

27. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*.

хто звертається до правосуддя, наприклад у суди, що розташовані лише в міських центрах, більше позначаються саме на жінках, які мають менше ресурсів, скажімо, фінансових коштів та часу, необхідних для доїзду до міських судів. Нижче соціально-економічне становище жінок часто ускладнюється, а не оскаржується судовими процесами.

На культурному рівні також трапляються гендерні стереотипи, які мають вплив на інституційному рівні. Уявлення та норми про те, що вважають «відповідним» для жінок і чоловіків, можуть стати стримувальним чинником для жінки, яка шукає правосуддя. У наведеному вище прикладі можна спостерегти той негатив, із яким сприймають жінок, які самостійно вирушають до судів у міських центрах, або зауважити традицію, відповідно до якої жінкам не годиться вирішувати своїх проблем на відкритих форумах, використовуючи законодавство. Комітет КЛДЦЖ застеріг щодо такого: «Стереотипи та гендерна упередженість у системі правосуддя серйозно позначаються на тому, якою мірою жінки користуються своїми правами людини. Вони перешкоджають доступу жінок до правосуддя в усіх сферах права...»²⁸. Перешкоди на культурному рівні також можуть бути (знову) відтворені в законодавчому процесі та в прийнятті судових рішень. Тему гендерних стереотипів та суддівської упередженості детальніше обговорено в модулі 1.4.

Предмет обговорення: Важливо, щоб представники юридичних професій, особливо прокурори та судді, усвідомлювали всі перешкоди, із якими зіштовхуються жінки під час спроб отримати доступ до правосуддя, оскільки багато з таких перепон є взаємопов'язані. **Працівники судових органів не здатні подолати всіх перепон на шляху жінок до правосуддя.** Зрозуміло, що судді та прокурори можуть мати більший вплив на вирішення проблем, пов'язаних із правовою / інституційною сферою.

З іншого боку, чи існують способи, за яких дії прокурорів та суддів здатні пом'якшити вплив перешкод соціально-економічного чи культурного характеру? Розгляньте кілька правових / інституційних, а також соціально-економічних або культурних перешкод та обговоріть можливі дії. Наприклад, якщо органи прокуратури та суди виготовляють і розповсюджують буклети для жінок про їхні права зі спрощеними поясненнями правових процедур, чи допоможе така практика усунути перешкоду на шляху до правосуддя? Яку перешкоду/перешкоди?

Нижче детальніше розглядають перешкоди на шляху до правосуддя, які стосуються правової / інституційної сфери та які характерні для держав-членів Ради Європи.

На законодавчому рівні перешкоди формуються через **дискримінаційні положення** законодавства. Скажімо, у деяких країнах, включно з країнами Східного партнерства, жінок на законодавчому рівні вилучено з певних видів діяльності на основі стереотипних переконань про особливості та ролі жінок. Для прикладу, під забороною може опинитися робота, яка вимагає фізичної сили або яка пов'язана зі зброєю, чи робота, що може завдати шкоди репродуктивній здатності жінок. Визначення деяких злочинів також може бути проблематичним, як, наприклад, у справі про зґвалтування, у якій один із елементів є радше силою, аніж згодою.

Хоча одним зі способів вирішення цих проблем є внесення змін до законів, органи правосуддя також мають змогу сприяти подоланню таких перешкод. Деякі положення можна оскаржити в ході судового розгляду справи про дискримінацію або в Конституційному Суді. Крім того, судді повинні тлумачити положення відповідно до принципів фактичної рівності та міжнародних норм.

Юристи-практики не завжди застосовують гендерну концепцію у своїй роботі. Фактично, однією з основних перешкод доступу жінок до правосуддя є **дискримінаційне або гендерно-нечутливе тлумачення законів**. Прикладом гендерно-нечутливого тлумачення закону є наполягання на вимогах пропорційності та невідкладності під час тлумачення самозахисту в суді за вбивство партнера, схильного до насильства, не беручи до уваги специфіки поведінки кривдників або минулого досвіду як колишньої жертви домашнього насильства²⁹. Крім того, найкращий інтерес дитини в контексті судового процесу з питання про встановлення опіки часто тлумачать як такий, який передбачає контакт між одним із батьків та дитиною, навіть якщо наявна історія домашнього насильства щодо партнера та опосередковано щодо дитини³⁰.

28. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. Загальна рекомендація №33: Про доступ жінок до правосуддя, пункт 26. Див. також: Гарантування рівного доступу жінок до правосуддя у Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017рр., стор. 3.

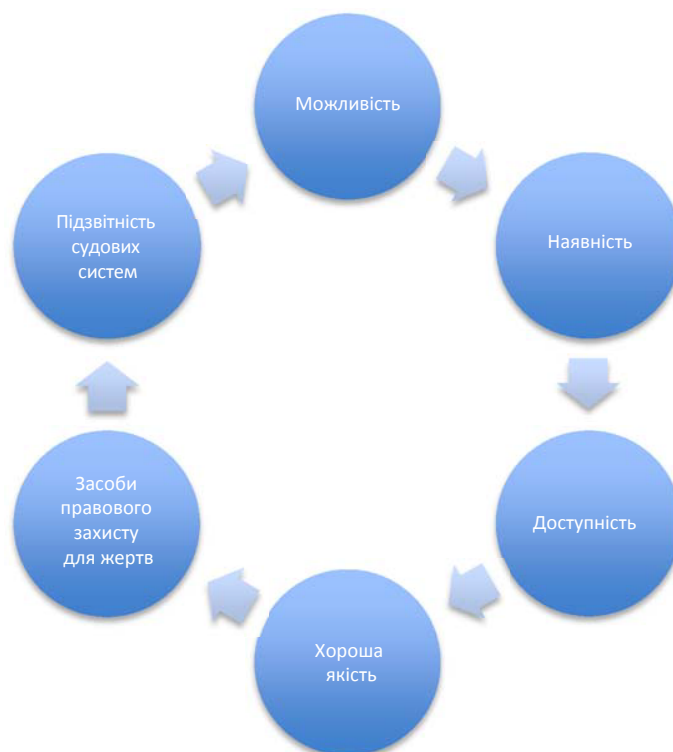
29. Явище «синдрому побитої жінки» детальніше розглянуто в модулі 4.9.2 цього посібника.

30. Визначення найкращих інтересів дитини детальніше розглянуто в модулі 3.3.

Гендерно-нечутливі судові процеси є ще однією великою перешкодою доступу жінок до правосуддя. По-перше, суперечливим є те, наскільки інституційні та концептуальні структури систем правосуддя враховують інтереси жінок, зокрема жертв / постраждалих від гендерно-зумовленого насильства³¹. Кримінальні процеси зазвичай є надзвичайно травматичні для постраждалих, оскільки їхній характер та поведінка часто потрапляють у фокус загальної уваги зі супровідним покликанням на стереотипні припущення про «ідеальну жертву», тоді як жертви інших злочинів, у тому числі міжособистісного насильства, не підлягають аналогічному розгляду. Не всі юрисдикційні системи мають законодавчі положення, спрямовані на мінімізацію травм та захист приватного життя жертв гендерно-зумовленого насильства. Процеси зазвичай довготривалі, що не тільки посилює травму, але й може мати фінансові наслідки та порушувати жіночі обов'язки щодо догляду за дітьми. Таким чином, із метою дотримання міжнародних стандартів щодо недискримінації та доступу до правосуддя держави повинні забезпечити, щоб судочинство здійснювалось із урахуванням гендерних аспектів, завдяки чому жертви та свідки стануть захищені від домагань, а до слів жінок уважно прислухатимуться³². Держави повинні також впровадити механізми для забезпечення того, щоб доказові правила, розслідування та інші юридичні процедури були об'єктивними та не зазнавали впливу гендерних стереотипів та упереджень³³.

1.1.2. Компоненти доступу до правосуддя

Право на рівність перед законом є загальним правом людини, закріпленим у міжнародних конвенціях³⁴. Елементи, які повинні бути присутні для забезпечення недискримінаційного доступу до правосуддя, обговорювалися на національному та міжнародному рівнях, але лише нещодавно компоненти доступу жінок до правосуддя було детально розроблено. У **Загальній рекомендації №33** Комітету ООН з ліквідації дискримінації проти жінок, органу, що контролює впровадження КЛДЦЖ, сформульовано шість взаємопов'язаних та важливих компонентів доступу до правосуддя, які вважають основними компонентами такої системи правосуддя, що враховує гендерні аспекти. Див. діаграму нижче.

31. Judith Lewis Herman. 2005. 'Justice from the Victim's Perspective' in *Violence against Women* 11. pp. 571–602.

32. Комітет КЛДЦЖ, 2015 рік, Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя», пункти 15(c) та 29(c)(i).

33. Там само, пункт 18(e).

34. Наприклад, стаття 2(3) (право на засіб правового захисту) та 26 (рівність перед законом) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та стаття 6 (право на справедливий суд) Європейської конвенції з прав людини.

Детально про компоненти доступу жінок до правосуддя³⁵.

Можливість захисту в судовому порядку вимагає безперешкодного доступу жінок до правосуддя, а також їхньої здатності та можливості обстоювати свої права, що гарантуються законами.

Наявність вимагає створення судів та інших квазісудових органів у міських, сільських та віддалених районах, а також їхнє утримання та фінансування.

Доступність вимагає, щоб усі судові системи були безпечними, фінансово та фізично доступними для жінок, а також пристосованими та відповідними до потреб жінок, зокрема тих, хто зіштовхується з **міжсекторальними або змішаними формами дискримінації**.

Хороша якість систем правосуддя вимагає, щоб усі компоненти системи дотримувалися міжнародних стандартів компетенції, ефективності, незалежності та неупередженості, а також своєчасно забезпечували належні й ефективні засоби правового захисту, які застосовують та які гарантують раціональне вирішення гендерно-чутливого спору для всіх жінок. Судові системи повинні бути контекстуалізованими, динамічними, колегіальними, відкритими для інноваційних практичних заходів, гендерно-чутливими та такими, що зважають на щораз вищі вимоги жінок щодо правосуддя.

Забезпечення засобами правового захисту полягає в можливості жінок отримувати від судових систем ефективний захист та значне відшкодування за будь-яку шкоду, якої вони можуть зазнати.

Підзвітність судових систем забезпечується за допомогою моніторингу функціонування судових систем, для того щоб гарантувати, що вони відповідають принципам можливості судового захисту, наявності, доступності, доброї якості та забезпечення засобами правових засобів. Підзвітність судових систем також стосується моніторингу дій фахівців судової системи та притягнення їх до відповідальності в разі порушення закону.

Забезпечення доступу жінок до правосуддя не менш важливе в **конфліктних та постконфліктних ситуаціях**, ніж у мирний час. Усі цільові країни цього проекту мали безпосередній досвід конфлікту в межах своїх територій. Міжнародне гуманітарне право чітко забороняє дискримінацію за ознакою статі та підтримує принцип рівності між жінками та чоловіками³⁶. Рада Безпеки ООН закликає держави прийняти заходи для забезпечення захисту та поваги до прав жінок і дівчат у ситуаціях збройних конфліктів, звертаючи особливу увагу на гендерно-зумовлене насильство, а також для припинення безкарності та з метою переслідування осіб, відповідальних за злочини, вчинені щодо жінок та дівчат³⁷. Окрім того, держави наполегливо закликають посилити доступ до правосуддя для жінок, які перебувають у ситуаціях конфлікту та постконфліктних ситуаціях, включно з (але не обмежуючись) «оперативним розслідуванням, кримінальним переслідуванням та покаранням винних у сексуальному та гендерному насильстві, а також із належною виплатою допомоги жертвам»³⁸.

Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством зазначає, що всі її положення застосовують у ситуаціях збройного конфлікту та миру³⁹.

Доступ жінок до правосуддя у конфліктних та постконфліктних ситуаціях

Комітет КЛДЦЖ звернув увагу на складність боротьби з порушеннями прав людини під час конфлікту та в постконфліктних і перехідних умовах.

Навіть коли офіційні судові системи все ще функціонують, «усі перешкоди, із якими жінки зіштовхуються під час звернення до національних судів до початку конфлікту, включно з юридичними, процедурними, інституційними, соціальними та практичними перешкодами, у поєднанні з глибоко вкоріненою дискримінацією за ознакою статі, під час конфлікту ще більше загострюються, зберігаються в постконфліктному періоді та поряд із недієздатністю поліції й судових структур позбавляють жінок можливості доступу до

35. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя».

36. Розглянуто в чотирьох Женевських конвенціях, а також у двох Додаткових протоколах.

37. Рада Безпеки ООН. 2000 рік. Резолюція 1325 «Жінки, мир, безпека».

38. Рада Безпеки ООН. 2015 Рішення 2242 «Жінки, мир, безпека», пункт 14.

39. Стаття 2(3).

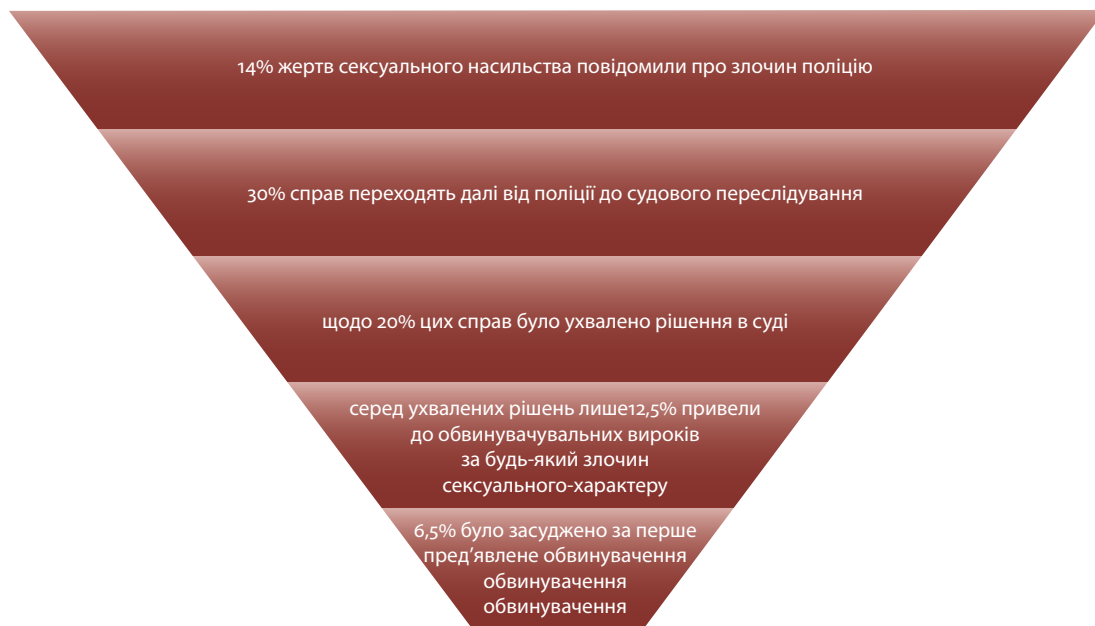
правосуддя або значно ускладнюють його»⁴⁰. Існує ризик того, що порушення прав жінок, які сталися під час ситуації конфлікту, не буде покарано або навіть «нормалізовано» в постконфліктних умовах.

Із метою забезпечити дотримання КЛДЦЖ Комітет надає низку рекомендацій, що стосуються таких питань як: гарантування того, що всі гендерно-зумовлені порушення будуть вирішені, механізми та процедури механізмів перехідного правосуддя з урахуванням гендерної уваги та заохочення участі жінок у правосудді на перехідний період, надання жінкам ефективних та своєчасних засобів правового захисту та боротьба з безкарністю.

1.1.3. Система правосуддя та її слабкі місця

Шість елементів доступу до правосуддя дають змогу отримати загальне уявлення про те, як працюють системи правосуддя. Розглядаючи конкретні кроки для покращення доступу жінок до правосуддя в межах певної правової системи чи щодо конкретного юридичного питання, корисно розглянути перешкоди на шляху до правосуддя, із якими жінка може зіштовхнутися на різних етапах під час звернення за відшкодуванням. Цей підхід передбачає погляд на всю систему правосуддя як на мережу або ряд взаємопов'язаних кроків. Здатність жінки просуватися вперед у межах системи правосуддя залежить від того, чи зіштовхується вона з перешкодами на своєму шляху, а також від наявності можливостей для їхнього долавання. Різні чинники впливають на те, чому справи, порушені жінками, випадають із системи правосуддя, і тому корисним для юристів-практиків є розуміння того, як пов'язані і впливають один на одного зв'язки в системі правосуддя.

Аналіз системи правосуддя був особливо корисним для визначення проблемних місць у справах про гендерно-зумовлене насильство. Скажімо, дослідження розгляду справ про зґвалтування та насильницькі дії сексуального характеру в правових системах Австралії, Канади, Англії та Уельсу, Шотландії та Сполучених Штатів упродовж 15 років показали такі результати⁴¹:

Із 14% випадків, про які було повідомлено у відповідні органи, лише 8% потрапляють до суду, з них лише 4,5% завершуються ухваленням обвинувачувального вироку⁴².

40. CEDAW Committee. 2013. Загальна рекомендація №30 про роль жінок у запобіганні конфліктів, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях, пункт 74 (General Recommendation No. 30 on Women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations).

41. Kathleen Daly and Brigitte Bouhours. 2010. Rape and Attrition in the Legal Process: A Comparative Analysis of Five Countries in Crime and Justice Vol. 39:1. University of Chicago Press. pp. 565–650.

42. Там само, стор. 568.

Дослідження 11-річного періоду (2004–2014 рр.), які було проведено у Сербії щодо доступу до правосуддя жінок, які стали жертвами домашнього насильства, показало, що значна кількість справ залишається «невидимою» для системи кримінального правосуддя⁴³. Зокрема дослідження виявило кілька тенденцій. Упродовж цього періоду повідомлення про домашнє насильство до поліції та / або Центрів соціальної роботи значно зросли, що варто розглядати як позитивний прояв. Незважаючи на те, що більшість повідомлень про домашнє насильство, які було скеровано в поліцію, не завершилися кримінальними обвинуваченнями, а велику частину було кваліфіковано як дрібні правопорушення, із кожним роком кількість кримінальних обвинувачень за домашнє насильство постійно зростала. Проте рівень притягнення до кримінальної відповідальності знижувався. Скажімо, у 2013 році прокурор відхилив кримінальні обвинувачення у 45% справ. Серед справ про притягнення до відповідальності протягом досліджуваного періоду лише невелика частина завершилась вироками про позбавлення волі. Суди щоразу ймовірніше присуджували умовне покарання (випробувальний термін) для кривдників у справах про домашнє насильство⁴⁴. Хоча жертви все частіше повідомляли про випадки домашнього насильства, це, ймовірно, свідчило про збільшення довіри до правової системи та / або зростання рівня «чутливості» поліції до заяв жінок, шанси на те, що система кримінального правосуддя притягне кривдників до відповідальності або засудить їх до позбавлення волі, були щоразу менші.

Ці дослідження ілюструють важливість ретельного аналізу в системі правосуддя того факту, де саме виникають перешкоди з метою найефективнішого їхнього вирішення. Аналіз системи правосуддя можна використовувати як основу для змін у законодавстві, введення нової політики або цільового навчання.

Предмет обговорення: Нижче наведено зразок системи правосуддя, у якій фігурує випадок домашнього насильства.

Юристи-практики можуть переглянути кроки та запитати себе, якими будуть наслідки відповіді «так» або «ні» на кожному етапі системи, з огляду на те, чи матиме жертва доступ до правосуддя. Наприклад, якщо поліція не вчиняє жодних дій або прокурор закриває справу та припиняє розслідування, який це матиме наслідок для жертви? Якщо суддя відхиляє клопотання про досудове затримання, який це матиме вплив на жертву, зокрема на її готовність брати участь у судовому процесі?

Зверніть увагу, що цю вправу можна модифікувати для обговорення в групі будь-якого порушення прав людини та кримінальної або цивільної справи.

1.2. Жіночі права людини

Вислів «жіночі права людини» набув популярності у 1980-х роках, коли учасники кампанії використовували його, закликаючи зважати на гендерні аспекти в міжнародних стандартах прав людини. Сам вислів «на перший погляд збентежує... адже права людини, за визначенням, застосовують до всіх людей»⁴⁵. Однак ми повинні пам'ятати, що загальні права людини значною мірою сформовані на основі досвіду чоловіків. Права визначали стосовно життя чоловіків, а отже, норми недискримінації, що гарантують рівне ставлення до жінок, не були особливо ефективними в застосуванні до порушень прав жінок та дівчат. Погане поводження та примус, які характерні щодо жінок, такі як домашнє та сексуальне насильство, були вилучені або витіснені з основного міжнародного законодавства у сфері прав людини.

Стать або гендер особи дуже часто визначає форму, якої набуває порушення прав людини. Наприклад, катування жінки-ув'язненої може стати формою сексуального насильства; як зазначено в попередньому розділі, відмова жінці у справедливому судовому розгляді дуже часто базується на гендерних стереотипах

43. Biljana Brankovic. 2013. News from the Future: the Istanbul Convention and Responsibility of the State for Combating Violence against Women; General Services — Operationalisation of Due Diligence Principle (Біляна Бранкович. 2013. Новини з майбутнього: Стамбульська конвенція та відповідальність держави за боротьбу з насильством щодо жінок; Загальні послуги — операціоналізація принципу юридичного аудиту). Белград. Програма розвитку ООН (ПРООН), ООН-Жінки та ЮНІСЕФ (сербською мовою).

44. Біляна Бранкович. 2016 р. «Перешкоди на шляху доступу жінок до правосуддя: прогалини у дотриманні Стамбульської конвенції», презентація на регіональній конференції «Зміцнення суддівської дієздатності для покращення доступу жінок до правосуддя», 24–25 жовтня, Кишинів, Республіка Молдова.

45. Hilary Charlesworth. 2014. «Two steps forward, one step back?: The field of women's human rights». in *European Human Rights Law Review*.

або неправильному розумінні жіночих переживань. Хоча жінки страждають від порушень, які також вчиняють і щодо чоловіків, багато порушень жіночих прав людини здійснюється за статевою ознакою, і чимало з них трапляються у приватній сфері.

Створення окремого органу для захисту прав жінок стало одним із найважливіших проривів у вирішенні проблеми нехтування жіночого досвіду в загальному міжнародному законодавстві у сфері прав людини, зокрема характеру порушень прав людини на основі статі / гендеру жертви. **Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЦЖ)** набрала чинності в 1981 році і залишається найбільш всеохопним міжнародним документом, що стосується різних форм дискримінації, із якими зіштовхуються жінки. КЛДЦЖ піддала сумніву основну концептуалізацію прав, відповідальність держави, рівність та публічний/приватний поділ. Проте вирішення питань, що стосуються порушень прав жінок, за допомогою спеціальних інструментів та механізмів також сприймалося як ризиковане. Така тактика може призвести до ситуації, коли жіночі проблеми починають сприймати «відчужено», що означає, що вони відокремлені від «загальних» прав і тому мають менший статус.

Отже, у середині 1990-х років з'явилась нова стратегія, спрямована на включення прав жінок в основний діалог про права людини під гаслом «права жінок — права людини»⁴⁶. Ця стратегія запропонувала гендерний мейнстрімінг як «глобальну стратегію сприяння гендерній рівності»⁴⁷.

46. Віденська декларація та Програма дій.1993. Затверджено Всесвітньою конференцією з прав людини і схвалено Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 48/121.

47. Sari Kouvo. 2005. The United Nations and Gender Mainstreaming: Limits and Possibilities in Doris Buss and Ambreena Manji (eds), *International Law: Modern Feminist Approaches*. Hart Publishing, Oxford.

1.3. Недискримінація за ознакою статі та статева/гендерна рівність

Рівність — це основоположна цінність міжнародного права, і всі основні угоди про права людини⁴⁸ містять **заборону дискримінації** за ознакою статі чи гендеру: або у положенні про користування своїми правами, переліченими в документі (наприклад стаття 14 Європейської конвенції з прав людини, ЄКПЛ), або як самостійна норма (наприклад Протокол 12 до ЄКПЛ). У Європейській соціальній хартії (ЄСХ) є положення про недискримінацію, що стосується всіх прав Хартії, та дискримінації за ознакою статі⁴⁹. Деякі документи, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), передбачають норму, що гарантує рівні права жінок і чоловіків. Національні конституції держав-членів Східного партнерства містять цю норму недискримінації, а також визнають, що міжнародне договірне право є частиною внутрішньої правової системи.

Більшість конвенцій покликаються на термін *стать*⁵⁰ як на заборонену підставу для дискримінації. Проте упродовж 1990-х років на міжнародному рівні набуло популярності використання терміна *гендер*, через який позначали спосіб відокремлення культурних норм та очікувань, пов'язаних із біологічною статтю⁵¹. Сьогодні низка угод визнає стать та гендер як заборонені підстави для дискримінації, як-от Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, стаття 4 (з)⁵².

Міжнародна практика у сфері прав людини визнає кілька форм дискримінації, усі з яких є важливими для досягнення гендерної рівності.

Пряма дискримінація стосується становища, критерію або дій, що **виявляють** менш прихильне ставлення, яке «спирається безпосередньо та явно на відмінностях виключно на основі статі та характеристик чоловіків або жінок, що не може виступати об'єктивною підставою»⁵³. Прикладами прямої дискримінації є заборона роботи в нічну зміну для жінок або виключення жінок з певних сфер зайнятості, таких як деякі сфери безпеки чи охорони правопорядку. Неприхильне ставлення через вагітність, таке як звільнення вагітної жінки з роботи, також вважають прямою дискримінацією.

Непряма дискримінація виникає тоді, коли закон, політика, програма або діяльність не є дискримінаційною, але має дискримінаційний ефект у разі застосування і не може бути об'єктивно та раціонально обґрунтованою⁵⁴. Непряма дискримінація стається, наприклад, коли жінки опиняються в невігідному становищі порівняно з чоловіками стосовно використання певної можливості або отримання вигоди, внаслідок нерівності, що існувала раніше. Застосування гендерно-нейтрального закону може залишити наявну нерівність без змін або посилити її⁵⁵.

Дискримінація може бути **de jure**, коли текст закону або політики містить дискримінаційні положення, або **de facto**, коли закон або політика не є дискримінаційними, але їхнє впровадження та виконання є негативними вплив на жінок або чоловіків. Дискримінація *de facto* може також виникати з ширшої сфери, такої як культура, традиції та стереотипи, які заперечують повну рівність та здійснення прав жінок чи чоловіків⁵⁶.

Умисна дискримінація формується зі становища або дій, метою яких є дискримінація, тоді як **ненавмисна дискримінація** породжується становищем або діями, метою яких може не бути дискримінація, але яка має дискримінаційний ефект. Зверніть увагу, що пряма дискримінація не обов'язково умисна.

48. Існує 9 основних угод із прав людини, про які йдеться в модулі II цього посібника.

49. Європейська соціальна хартія, ETS No.163, частина V, стаття E.

50. Наприклад, МПГПП, МПЕСКП та КЛДЩЖ.

51. Скажімо, Пекінська платформа дій закликає уряди викоринити всі форми дискримінації за ознакою статі (пункт 10), розробити гендерно-чутливі політичні стратегії для поліпшення становища жінок (пункт 19) та усунення всіх перешкод на шляху до гендерної рівності (пункт 24).

52. Окрім того, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, орган, який здійснює моніторинг впровадження МПЕСКП, визнав, що термін «стать» значно еволюціонував та охоплює також «соціальну структуру гендерних стереотипів, упереджень та очікуваних ролей» (Загальний коментар №20, 2009), тоді як Комітет з прав людини, орган, який здійснює моніторинг впровадження МПГПП, визначив стать та гендер як заборонені підстави для дискримінації (Загальний коментар № 28, 2000).

53. Рада Європи. *Глосарій термінів зі сфери гендерної рівності*, стор. 5

54. Поняття непрямой дискримінації було розроблено в ЄС, воно пов'язане з невігідним становищем працівників, що зайняті неповний робочий день, більшість із яких є жінками. Агентство Європейського Союзу із основоположних прав та Європейський суд з прав людини. 2011 р. *Посібник з європейського антидискримінаційного права*, стор. 29.

55. Рада Європи. *Глосарій термінів зі сфери гендерної рівності*, стор. 5

56. Робоча група ООН з питань дискримінації щодо жінок у законодавстві та на практиці, див.: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WGWomen/Pages/SubmissionInformation.aspx>.

Приклади з практики Суду: Законодавство та політика Європейського Союзу допомогли з'ясувати певні подальші концепції дискримінації у контексті сфери зайнятості. У справі «С. Коулмен проти Аттриджа Ло та Стіва Ло» (*S. Coleman v Attridge Law and Steve Law*) Суд Європейського Союзу (Суд ЄС) дотримувався думки, що згідно з антидискримінаційним законодавством ЄС може виникнути відповідальність за дискримінаційну дію, навіть якщо жертва сама не володіє захищеними характеристиками — така дискримінація відома як асоціативна дискримінація. У справі Коулмен суд ЄС встановив, що заявниця зазнала прямої дискримінації та переслідування на роботі, оскільки вона була матір'ю та основною доглядальницею дитини з інвалідністю (її трудовий контракт було розірвано). Суд ЄС пояснив, що **асоціативна дискримінація** (та переслідування) виникає, коли людині надають менш вигідні умови на підставі того, що така особа пов'язана або її асоціюють із захищеною характеристикою, що може охоплювати, наприклад, релігію чи віру, інвалідність, вік чи сексуальну орієнтацію. Багато судів у країнах-членах ЄС із того часу тлумачили національне законодавство з врахуванням асоціативної дискримінації⁵⁷.

Директиви ЄС встановлюють, що ефективна реалізація принципу рівності вимагає належного судового захисту від **віктимізації**, що означає захист людей, які зазнають неналежного поводження через подання скарги про дискримінацію. Скажімо, у справі, порушеній в окружному суді Естонії, заявник стверджував, що через те, що він попередньо подав скаргу Уповноваженому з питань гендерної рівності та рівного поводження, він зазнавав додаткової дискримінації (його трудовий договір було припинено)⁵⁸.

Переважає тлумачення норми недискримінації в міжнародному праві є ліберальна Аристотелева формула «тракування схожих справ схожим чином та несхожих — несхожим чином». У сфері дискримінації за ознакою статі / гендеру основним твердженням є подібність статей та заборона відмінного поводження, проте різне ставлення не є дискримінацією, якщо існує на те об'єктивне та раціональне обґрунтування⁵⁹. Однак, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, потрібно надати дуже вагомі причини, щоб обґрунтувати відмінність у ставленні: традиційних припущень про працю та роль чоловіків і жінок у сім'ї не достатньо⁶⁰.

Приклад з практики Суду: У справі «Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) ЄСПЛ дотримувався думки про те, що звернення до традиційного розподілу гендерних ролей у суспільстві не може виправдовувати позбавлення чоловіків, у тому числі військовослужбовців, права на відпустку у зв'язку з доглядом за дитиною, та про те, що «гендерні стереотипи, такі як сприйняття жінок як основних доглядальниць дітей, а чоловіків як основних годувальників, самі собою не можуть вважатися достатнім обґрунтуванням відмінного поводження»⁶¹.

Зверніть увагу, що ЄСПЛ визнав, що дискримінація виникає в ситуаціях, коли з людьми, що перебувають у схожих ситуаціях, поведуться по-різному без об'єктивного та раціонального обґрунтування, як, наприклад, у справі, що стосується прав на імміграцію жінок та чоловіків⁶², а також і те, що норма недискримінації так само може бути порушена через нездатність поводитися з певними людьми в інакший спосіб, ніж з іншими, коли такі особи перебувають у виразно інших ситуаціях, наприклад, як у справі, що стосується дискримінації на основі релігії⁶³. Це друге формулювання ще не застосовували в контексті заяв про дискримінацію за ознакою статі/гендеру, незважаючи на той факт, що жінки та чоловіки перебувають у різних

57. Європейська комісія. 2014 рік. Огляд європейського антидискримінаційного права, випуск 10: липень 2014. стор. 25–36.

58. Там само, стор. 57–58.

59. Підхід Європейського суду з прав людини полягає в тому, щоб здійснювати захист із використанням загальних формулювань у контексті як прямої, так і непрямої дискримінації. І навпаки, законодавство ЄС передбачає лише конкретні обмежені засоби захисту прямої дискримінації за ознакою статі («справжня професійна вимога») та загальний захист лише в контексті непрямої дискримінації. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (2010) *Посібник з європейського антидискримінаційного права*.

60. Див.: Івана Радачіч, 2012. Підхід Європейського суду з прав людини до дискримінації за ознакою статі в *Огляді європейського законодавства з питань гендерної рівності* (The European Court of Human Rights' Approach to Sex Discrimination in European Gender Equality Law Review) 1. стор. 13–23.

61. ЄСПЛ, «Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) (Велика Палата), заява №30078/06, рішення від 22 березня 2012 року, пункт 143.

62. ЄСПЛ, «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (*Adulaziz, Cabales and Balkandali v. The United Kingdom*), заяви № 9214/80, 9473/81, 9474/81, рішення від 28 травня 1995 року.

63. ЄСПЛ, «Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) [ВП], заява №38365/97, рішення від 6 квітня 2000 року.

соціальних становищах, що може обґрунтувати та також вимагає здійснення позитивних дій та схвальних заходів⁶⁴.

Приклад з практики Суду: У низці справ ЄСПЛ передбачає, що позитивні заходи можуть бути обґрунтовані, коли «йдеться про фактичні нерівності»⁶⁵. Наприклад, у справі «*Стек та інші проти Сполученого Королівства*» (Stec and Others v. the United Kingdom) Суд визнав, що відмінності у здійсненні певних пенсійних виплат жінкам і чоловікам не становили дискримінації за ознакою статі. Відмінне поводження було виправданим, оскільки його застосовували для подолання соціальної нерівності між чоловіками та жінками, що було наслідком історичних відмінностей щодо пенсійного віку.

ЄСПЛ нагадав, що «відмінність у ставленні є знову ж таки дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування; іншими словами, якщо вона не переслідує законної мети або якщо відсутнє обґрунтоване співвідношення між ужитими заходами та визначеною метою»⁶⁶.

Іншим важливим фактором стало визнання **множинної / міжсекторальної дискримінації**, що означає, що дискримінація жінок за ознакою статі чи гендеру «нерозривно пов'язана» з іншими чинниками або може бути доповнена ними⁶⁷. У більшості справах про порушення прав жінок існує комплексна взаємодія між статтю та іншими елементами ідентичності, у тому числі такими як (але не обмежуючись ними):

- раса / етнічна приналежність⁶⁸
- статус корінного народу / мова / національне походження
- статус мігранта чи біженця; внутрішньо переміщені особи
- релігія чи віра
- вік
- здоров'я (наприклад ВІЛ-статус)
- подружній або/та материнський статус
- сексуальна орієнтація / гендерна ідентичність (лесбійки, бісексуали, трансгендери та інтерстатеві особи)⁶⁹
- недієздатність⁷⁰
- міське / сільське місце проживання
- соціально-економічний статус
- політична приналежність

«Міжсекторальні /множинні форми дискримінації виникають унаслідок поєднання дискримінаційного ставлення за різними ознаками, що породжує змішану дискримінацію. [Ця концепція] враховує історичні, соціальні та політичні контексти і, таким чином, визнає унікальний досвід жінок, які стали об'єктами дискримінації за більш, ніж одною ознакою»⁷¹. Поєднання статі з іншими статусами ставить деяких жінок в особливо вразливе становище та означає, що «ці жінки часто зазнають одночасно одного чи кількох інших

64. Див.: Рекомендації Ради Європи про збалансовану участь жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень у сфері політики та суспільному житті (2003, див. Додаток, пункт 1) і про стандарти та механізми гендерної рівності (2007, див. пункти 15-iii, 62, 64).

65. Див.: Івана Радачіч, 2012. Підхід Європейського суду з прав людини до дискримінації за ознакою статі в *Огляді європейського законодавства з питань гендерної рівності* (The European Court of Human Rights' Approach to Sex Discrimination in European Gender Equality Law Review) 1.

66. «*Стек та інші проти Сполученого Королівства*» (Stec and Others v. the United Kingdom), рішення від 12 квітня 2006 року.

67. Комітет КЛДЦЖ. 2010 рік. Загальна рекомендація №28 «Про основні зобов'язання держав-учасниць за статтею 2 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок», пункт 18, та Комітет КЛДЦЖ. 2015 рік. Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя», пункт 8.

68. Див.: Комітет з ліквідації расової дискримінації. 2000 рік. Загальна рекомендація №25, Гендерно-зумовлені аспекти расової дискримінації.

69. Жінка-трансгендер — це особа, «якій було призначено бути чоловіком під час народження, але вона має гендерну ідентичність, яка є жіночою або перебуває в межах спектру жіночої гендерної ідентичності» (Рада Європи, 2011 рік, Дискримінація за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Європі, 2-е видання). Термін «жінка-транссексуал» відрізняється від терміна «диссексуальна жінка», жінка, якій було призначено бути жіночого гендеру і яка ототожнює себе з ним.

70. Див. статтю 6 Конвенції про права осіб з інвалідністю.

71. Робоча група ООН з питань дискримінації щодо жінок у законодавстві та на практиці, див.: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WGWomen/Pages/SubmissionInformation.aspx>.

типів дискримінації»⁷². Дискримінація за ознакою статі чи гендеру може впливати на жінок, які належать до груп меншин, іншою мірою або іншим чином, ніж на чоловіків⁷³.

Юристи-практики повинні розуміти не лише відмінності між жінками та чоловіками, а й відмінності поміж самими жінками та конкретні вразливі місця, через які жінки з груп національних меншин зазнають порушення прав людини. Скажімо, практика примусової стерилізації ромських жінок у низці країн Східної Європи⁷⁴ ілюструє, як гендерна дискримінація переплітається з аспектами расової дискримінації.

Жінки, які належать до груп національних меншин та зазнали численних форм дискримінації, зіштовхуються з особливими труднощами, пов'язаними із доступом до правосуддя. Таких підстав для дискримінації, які накладаються, як правило, не визнають у законодавстві; більшість законів не є чутливими як до національних меншин, так і до гендерних аспектів. Тому «жінкам, які належать до меншин, можливо, доведеться зробити дуже складний вибір і звертатися за захистом своїх прав або як жінок, або як представниць національних меншин, або ж як осіб, які зазнають конкретної дискримінації»⁷⁵.

Для досягнення рівних можливостей іноді необхідно поводитися з жінками та чоловіками відмінно за законом. Цю практику називають **позитивною дискримінацією** та іноді також іменують *позитивними діями, позитивними заходами* або *спеціальними заходами*. Такі заходи виявляють преференційне ставлення до членів таких груп, яких історично піддавали утискам, або недостатньо представлених груп. Вони, як правило, є тимчасовими та можуть передбачати позитивні дії або системи квот «для сприяння інтеграції жінок в освіту, економіку, політику та сферу зайнятості»⁷⁶.

Коли дозволено дискримінацію?

КЛДЦЖ передбачає, що досягнення рівності може вимагати позитивних дій із боку держави. На думку Комітету, який здійснює контроль за імплементацією Конвенції, позитивні дії не є винятком із норми недискримінації, а радше «частиною необхідної стратегії, яку здійснюють держави-учасниці, спрямованої на досягнення фактичної або суттєвої рівності між жінками та чоловіками у здійсненні їхніх прав та основоположних свобод»⁷⁷. Комітет також уточнює, що «не всі заходи, які потенційно є або будуть сприятливими для жінок, є позитивними заходами / тимчасовими спеціальними заходами. Забезпечення загальних умов для гарантування громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав жінок та дівчаток, призначених для забезпечення їхнього гідного життя та недискримінації, не можна назвати тимчасовими спеціальними заходами»⁷⁸.

Іспанський органічний закон 1/2004 про «Комплексні заходи щодо захисту від гендерно-зумовленого насильства» є прикладом позитивної дискримінації, яка не є тимчасовим заходом. Закон передбачає більш жорстке покарання за злочини, які базуються на гендерній дискримінації, аніж за інші форми злочину, що супроводжуються насильством.

Політичні стратегії, що виявляють позитивну дискримінацію, таку як надання стипендій виключно дівчатам чи спеціальні кампанії з набору персоналу, спрямовані на залучення більшої кількості жінок у сектори, у яких вони недостатньо представлені, можуть бути обмежені певним періодом часу, доки не буде досягнуто більш збалансованого представництва або усунуто інші перешкоди для можливостей.

А отже, ширше, більш суттєве розуміння рівності стосується не лише рівного поводження, а й рівності можливостей⁷⁹. **Фактична рівність** стосується розуміння того, що «історично зумовлені нерівності, структурні недоліки, біологічні відмінності та упередження щодо того, як закони та політичні стратегії застосовуються

72. Комітет міністрів Ради Європи, 2007 рік. Рекомендація CM/Rec(2007)17 щодо стандартів та механізмів гендерної рівності, пункт 59.

73. Комітет КЛДЦЖ. 2010 рік. Загальна рекомендація №28 «Про основні зобов'язання держав-учасниць за статтю 2 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок», пункт 18.

74. Європейський суд з прав людини, інформаційний бюлетень, «Роми та кочівники», стор. 8–9, доступно за покликанням: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Roma_ENG.pdf.

75. Tove H. Malloy. 2015. Minority women's hard choices when seeking redress for multiple discrimination. European Centre for Minority Issues Brief No. 36. стор. 3.

76. Комітет КЛДЦЖ. 1988 рік. Загальна рекомендація №25 «Про тимчасові спеціальні заходи».

77. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2004 рік. Загальна рекомендація №25 «Про тимчасові спеціальні заходи».

78. Там само, пункти 18–19.

79. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки додає, що гендерна рівність «також означає рівний доступ та розподіл ресурсів між жінками та чоловіками», див. вступ.

на практиці», призводять до нерівних результатів та можливостей для жінок і чоловіків⁸⁰. Вона передбачає право відрізнятись від інших, і її метою є зміна соціальних структур, аби вони відображали досвід та потреби як жінок, так і чоловіків⁸¹. Згідно з цим розумінням рівне / відмінне ставлення та питання рівності чи відмінності жінок та чоловіків не повинно бути пріоритетним. Першочерговим питанням є радше розподіл влади⁸². Поняття фактичної рівності визнає, що самої лише формальної рівності не достатньо для забезпечення того, щоб жінки користувалися рівними правами з чоловіками. Натомість цей підхід вимагає складних законів та дій, які зміцнюють нерівне становище жінок.

Незважаючи на те, що формула рівного ставлення часто є корисною для оскарження відмінного поводження, якого досі зазнають жінки чи чоловіки через стереотипи щодо їхніх характеристик або ролей у сім'ї та у трудовому колективі, цього не досить.

Формула рівного ставлення базується на такому порівнянні, яке здійснюється з кута зору чоловіків, тому її важко застосовувати в тих випадках, де жінки відрізняються від чоловіків чи за біологічними особливостями, наприклад через можливість вагітності, чи через несприятливе соціальне становище, тобто непропорційну бідність, порушення репродуктивних прав або насильство щодо жінок. Навіть більше — оскільки статі не є соціально рівними, рівне ставлення до них може підкреслити таку нерівність⁸³. Урешті-решт встановлення чоловічого параметру як стандартної норми закріплює привілей чоловіків та мало що робить для вирішення проблемних питань соціальної практики, що сприяє збереженню нерівного співвідношення сил.

1.4. Гендерні стереотипи та упередження

1.4.1. Застосування гендерних стереотипів та стереотипізація

Стереотип — це узагальнене уявлення або сформована думка про ознаки або характеристики, які мають або повинні мати, а також про ролі, які виконують або повинні виконувати члени певної соціальної групи⁸⁴. Усі ми підпадаємо під вплив стереотипів, які переважають у суспільстві, і їхня дія, своєю чергою, може позначатися на нашому сприйнятті. Стереотипи можуть стосуватися віку, етнічної приналежності, дієздатності, гендеру та інших припущень.

«Гендерні стереотипи — це упереджені ідеї, згідно з якими чоловіків та жінок умовно наділяють характеристиками та функціями, що визначаються та обмежуються їхньою статтю»⁸⁵. Гендерні стереотипи — це соціальні та культурні образи жінок та чоловіків, сформовані на основі їхніх відмінних фізичних, біологічних, статевих та соціальних функцій.

Гендерні стереотипи закладено в традиційних уявленнях про ролі та статус жінок і чоловіків у суспільстві. Хоча такі погляди могли з часом змінитися, основні переконання щодо відповідної ролі жінок у сім'ї та громаді зберігаються в багатьох суспільствах. Скажімо, існує усталений стереотип про те, що чоловіки є або повинні бути головою в домі та основними годувальниками, тоді як у жінок на першому плані є або має бути сімейне життя та діти, для яких вони стануть основними доглядальницями. Такі стереотипи проявляються в багатьох сферах життя, починаючи від освіти, сфери зайнятості, шлюбу та сімейних взаємин, питань здоров'я та репродукції.

80. ООН-Жінки. 2015. *Progress of the World's Women 2015–2016: Transforming Economies, Realising Rights*. New York. p. 35 (*Успіх жінок світу 2015–2016: трансформація економіки, реалізація прав*. Нью-Йорк, стор. 35).

81. Комітет міністрів Ради Європи. 2007 рік. Рекомендація CM/Rec(2007)17 щодо стандартів та механізмів гендерної рівності.

82. МакКіннон, примітка 17.

83. Catherine A. MacKinnon. 1987. 'Difference and Dominance: On Sex Discrimination' in *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Harvard University Press, Cambridge.

84. Rebecca J. Cook and Simone Cusack. 2010. *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. p. 9 (Ребекка Дж. Крук і Сімона К'юсак, 2010 р. *Гендерні стереотипи: транснаціональні правові перспективи*. Філадельфія: University of Pennsylvania Press., стор. 9).

85. Див.: Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки, стратегічна ціль 1: Подолання гендерних стереотипів та сексизму; та *Глосарій Ради Європи зі сфери гендерної рівності*.

Гендерні стереотипи можна класифікувати таким чином:

- **статеві стереотипи** — загальне уявлення про фізичні, у тому числі біологічні, емоційні та когнітивні, якості жінок та чоловіків (наприклад жінки, мовляв, схильні до брехні);
- **сексуальні стереотипи** — загальне уявлення про сексуальні характеристики жінок та чоловіків (наприклад, думка про те, що жінки хочуть, щоб ними сексуально оволоділи);
- **стереотипи про ролі статей** — уявлення про ролі чоловіків та жінок (скажімо, про те, що жінки піклуються про дітей, а чоловіки є головами сім'ї).

Ці різні форми гендерних стереотипів також можуть переплітатись⁸⁶. **Перехресні та змішані стереотипи** спричиняють перехресну дискримінацію, про яку йдеться у розділі 1.3 вище. Думка про те, що ромські жінки розпусниці або що жінки-лесбійки є поганими матерями, є прикладами перехресних та змішаних стереотипів. Стереотипи щодо жінок з інвалідністю можуть перешкодити доступу до правосуддя в разі порушення їхніх прав. Для прикладу, жінкам із психічними розладами може бути відмовлено у доступі до правосуддя на основі припущення про те, що вони не є надійними та такими, що заслуговують на довіру, свідками. Крім того, «у справах про злочини сексуального характеру загальна нездатність суспільства розглядати людей з інвалідністю як сексуальних істот може призвести до того, що судді та присяжні не врахують показів свідків».

З іншого боку, скарги можуть не брати до уваги з огляду на думки та переконання щодо деяких жінок із психічними розладами про те, що вони гіперсексуальні та не здатні себе контролювати»⁸⁷.

Гендерна стереотипізація — це приписування окремим жінкам або чоловікам конкретних ознак, характеристик або ролей лише на підставі їхньої приналежності до соціальної групи жінок або чоловіків⁸⁸. Процес стереотипізації є частиною людської природи. Це спосіб, у який ми залічуємо осіб до певних груп чи типів, часто несвідомо, частково, аби спростити навколишній світ⁸⁹. Наведена нижче діаграма демонструє відмінності між гендерними стереотипами та практикою гендерної стереотипізації⁹⁰:

По суті, стереотипи є переконаннями, у той час як стереотипізація передбачає дії щодо цих переконань на практиці.

86. Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі: Equal Access to Justice for Women in Gender-Based Violence Cases (Рівний доступ до правосуддя для жінок у справах про гендерно-зумовлене насильство)*. Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 17.

87. Рашіда Манджоо. 2012 р. *Звіт спеціального доповідача про насильство щодо жінок, його причини та наслідки*, документ ООН. A/67/227, пункт 41.

88. Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ жінок до правосуддя у справах про гендерно-зумовлене насильство*, стор.17.

89. Rebecca J. Cook and Simone Cusack. 2010. *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. p. 9 (Ребекка Дж. Крук і Сімоне К'юсак, 2010 р. *Гендерні стереотипи: транснаціональні правові перспективи*. Філадельфія: University of Pennsylvania Press. стор. 10.

90. Сімоне К'юсак, 2013 р. *Гендерні стереотипи як порушення прав людини: звіт про дослідження*. Підготовлено для Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 9.

1.4.2. Зобов'язання держав щодо вирішення проблеми гендерних стереотипів та стереотипізації

Дві міжнародні угоди про права людини містять чіткі зобов'язання щодо стереотипів та стереотипізації: КЛДЩЖ⁹¹ та Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD).

Держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для зміни соціальних і культурних моделей поведінки чоловіків та жінок із метою усунення упереджень та загальноприйнятих норм й інших практик, які базуються на ідеї неповноцінності або вищості однієї зі статей або стереотипних ролей для чоловіків і жінок⁹².

Держави-учасниці зобов'язані виявляти та усувати основні соціальні та культурні бар'єри, в тому числі гендерні стереотипи, які перешкоджають жінкам здійснювати та обстоювати свої права й обмежують їхній доступ до ефективних засобів правового захисту⁹³.

КЛДЩЖ також покладає на держави-учасниці обов'язок змінити або перетворити «шкідливі гендерні стереотипи»⁹⁴, а також «подолати хибну гендерну стереотипізацію»⁹⁵. Ці поняття можна підсумувати так⁹⁶:

Шкідливі гендерні стереотипи	Хибна гендерна стереотипізація
Узагальнене уявлення або сформована думка про ознаки чи характеристики, які мають або повинні мати, а також про ролі, які виконують або повинні виконувати жінки та чоловіки, що, <i>поміж іншим</i> , обмежує здатність таких осіб розвивати особисті здібності, розбудовувати свою професійну кар'єру та робити вибір щодо свого життя та життєвих планів. Шкідливі стереотипи можуть бути як ворожими/негативними (наприклад жінки ірраціональні), так і на перший погляд доброзичливими (скажімо, жінки виховані).	Приписування окремим жінкам або чоловікам конкретних ознак, характеристик або ролей лише на підставі їхньої приналежності до соціальної групи жінок або чоловіків, що призводить до порушення або порушень прав людини та основоположних свобод. Шкода полягає в <i>застосуванні</i> стереотипного переконання щодо людини в такий спосіб, який негативно впливатиме на її здатність визнавати, здійснювати або використовувати права та свободи.

Прикладом хибної стереотипізації є вилучення можливості згвалтування в шлюбі з кримінального права багатьох юрисдикцій. Ця нездатність криміналізувати згвалтування у шлюбі дискримінує жінок, оскільки вона порушує їхню гідність, свободу та незалежність, а також посилює усталені стереотипи про статеве життя чоловіків (наприклад про те, що чоловіки хочуть домінувати над жінками у статевих зносинах) та статеве життя жінок, наприклад про те, що жінки хочуть, щоб ними сексуально оволоділи.

Регіональні угоди з прав людини також вимагають від держав-учасниць подолання стереотипів. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами визначає зобов'язання держав щодо боротьби зі стереотипами⁹⁷. План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судів, затверджений у квітні 2016 року, зобов'язує Раду Європи та її держави-члени вживати заходи для боротьби з гендерною стереотипізацією в межах судової системи⁹⁸.

91. Стаття 5(а) є основним положенням про стереотипізацію, її також закріплено у статті 2(f). Іншими відповідними статтями КЛДЩЖ є параграф 14 преамбули, стаття 5 (b) та стаття 10 (c). Комітет КЛДЩЖ визнав, що в основних положеннях КЛДЩЖ передбачено зобов'язання стосовно подолання гендерної стереотипізації. Такі положення є у статті 15(1) про рівність перед законом. Див. також загальну рекомендацію №33 та загальну рекомендацію №25, пункт 7.

92. КЛДЩЖ, стаття 5 (а).

93. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, пункт 7.

94. Комітет КЛДЩЖ, «*V.V.P. проти Болгарії*» (V.V.P. v. Bulgaria, 2012), повідомлення №31/2011, пункт 9.6 [виділив автор].

95. Комітет КЛДЩЖ, «*R.K.V. проти Туреччини*» (R.K.V. v. Turkey, 2012), повідомлення № 28/2010, пункт 8.8 [виділив автор].

96. Сімоне К'юсак, 2013 р. *Гендерні стереотипи як порушення прав людини: звіт про дослідження*. Підготовлено для Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 17–19.

97. Статті 12(1) та 14(1).

98. Див., зокрема, захід 2.4 щодо подолання негативного впливу стереотипів на процес прийняття судових рішень. Див. також Європейську хартію про статус суддів та Рекомендацію СМ (2010)12 «Судді: незалежність, ефективність та обов'язки».

Ці міжнародні та регіональні зобов'язання щодо боротьби зі стереотипами та стереотипізацією застосовують до всіх гілок влади, включно із судовою⁹⁹. Окрім цього, судові структури повинні:

- утримуватися від стереотипізації (зобов'язання поважати права людини);
- забезпечити, щоб стереотипізація не завдавала шкоди правам людини (зобов'язання захищати права людини);
- забезпечити, щоб особи могли здійснювати своє право і не піддавались впливу хибної гендерної стереотипізації (зобов'язок дотримуватись прав людини)¹⁰⁰.

1.4.3. Як гендерні стереотипи в судовій системі перешкоджають доступу жінок до правосуддя

Дискримінація жінок на основі шкідливих або хибних гендерних стереотипів може негативно вплинути на їхню здатність отримати доступ до правосуддя¹⁰¹. Хоча правова система прагне захищати справедливість та права людини, вона може копіювати основні соціальні цінності, включно з дискримінаційними нормами, такими як гендерні стереотипи. **Гендерна стереотипізація у судовій сфері** виникає, коли судді та прокурори:

- Приписують особі індивідуальні конкретні ознаки, характеристики або ролі лише з тієї причини, що така особа належить до певної соціальної групи (наприклад до групи жінок).
- Закріплюють шкідливі стереотипи через нездатність подолати стереотипізацію¹⁰².
- Дозволяють стереотипам впливати або негативно позначатись на прийнятті рішень, незважаючи на законодавство та факти.

Гендерна стереотипізація в судовій сфері може **поставити під загрозу різні права**, такі як право на не-дискримінацію та рівність, право на ефективний засіб правового захисту, право на справедливий судовий розгляд та рівність перед законом, таким чином впливаючи на окрему справу в багатьох аспектах. Зрештою це порушує основоположні принципи системи правосуддя — її неупередженість та непідкупність, та може призвести до помилок правосуддя та вторинної віктимізації в судовому процесі¹⁰³.

Стереотипізація може **поставити під сумнів неупередженість** рішень суддів та прокурорів. «Жінки повинні мати змогу покладатися на систему правосуддя, без міфів і стереотипів, а також на суд, чия неупередженість не скомпроментована упередженими припущеннями. Подолання стереотипів у системі правосуддя є надзвичайно важливим кроком у забезпеченні рівності та правосуддя для жертв та постраждалих»¹⁰⁴. Зверніть увагу, що детальніше тема неупередженості та гендерної чутливості обговорюється в модулі 3.1 нижче.

Стереотипізація може вплинути на думку суддів та прокурорів щодо **надійності** та **правоздатності свідків**.

Стереотипи здатні **спотворювати сприйняття та розуміння з боку суддів і прокурорів гендерно-зумовленого насильства, а також того, чи відбулось порушення прав людини**. Це проявляється у справах про сексуальне насильство, де законодавство та практика кримінального правосуддя переповнені стереотипами.

«На приклади стереотипів, які застосовують до справ про згвалтування через гендерно-упереджені кримінальні норми про свідчення та процедури, можна натрапити у справах, у яких фігурують такі вимоги

99. Комітет КЛДЦЖ. 2010 рік. Загальна рекомендація №28 «Про основні зобов'язання держав-учасниць за статтею 2 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок», пункт 39.

100. Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ жінок до правосуддя у справах про гендерно-зумовлене насильство: звіт про дослідження*, підготований для Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 7. Див. також: *План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади*. Захід 2.4. Подолання негативного впливу стереотипів на процес прийняття судових рішень.

101. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, пункт 8.

102. Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі, рівний доступ жінок до правосуддя у справах про гендерно-зумовлене насильство (Eliminating Judicial Stereotyping, equal access to justice for women in gender-based violence cases)*, стор. 2.

103. Див.: Рішення Комітету ООН з Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, пункт 26.

104. Там само, пункт 28.

чи уявлення: докази фізичного насильства потрібні, щоб підтвердити відсутність згоди; жінки, ймовірно, обманюють, тому докази належить приймати лише тоді, якщо вони підкріплені фактами; можна вважати, що жінки сексуально доступні; можна вважати, що жінки дають згоду на сексуальні стосунки, навіть якщо вони сталися під тиском примусу, погроза та залякування, адже жінки мовчали; попередній сексуальний досвід сприяє сексуальній доступності жінок або автоматичній згоді на сексуальний акт; жінки відповідальні за посягання сексуального характеру або провокують їх, перебуваючи у пізню пору або в ізольованих місцях чи одягаючись відповідним чином; не можна з'валтувати жінки, що надає послуги сексуального характеру; з'валтованих жінок зневажають чи соромляться, і вони є радше винними, аніж жертвами»¹⁰⁵.

Якщо прокурори ухвалюють свої звинувачувальні рішення на основі стереотипів або судді покладаються на стереотипізацію у своїх рішеннях, це може перекласти тягар вини на жертву у справах про гендерно-зумовлене насильство, а **кривдника так і не притягнуть до відповідальності**.

Нарешті, гендерна стереотипізація у судовій системі може **перешкоджати доступу до законних прав та засобів захисту**. Сімейні справи переповнені припущеннями про сімейні стосунки та гендерні ролі у сім'ях, зокрема тими, які стосується питань батьківських обов'язків. Для прикладу, сексуально активних жінок можуть вважати поганими матерями. Стереотипи здатні порушувати права, які гарантує закон для жінок, котрі намагаються домогтися опіки над дітьми або здійснення нагляду під час візитів до дітей, щоб захистити себе та дітей від агресивних партнерів.

1.4.4. Захист жіночих прав людини шляхом вилучення гендерних стереотипів та стереотипізації

Судді та прокурори можуть розвіяти гендерні стереотипи в судовій системі шляхом активного оскарження стереотипів різними способами. Вони мають змогу оскаржити рішення суду нижчої інстанції, які базуються на стереотипах.

Приклад з практики Суду: У справі «*R проти Еванчук*» (R v. Ewanchuk) про насильницькі дії сексуального характеру стосовно 17-річної жінки Верховний суд Канади піддав сумніву рішення судів нижчих інстанцій, які виправдали підсудного на підставі доводів сторони захисту про «мовчазну згоду». Він встановив, що суди нижчої інстанції застосували гендерні стереотипи і що справа була «не про згоду, оскільки згоди ніхто не давав». Верховний суд постановив, що ця справа орієнтувалась на міфи та стереотипи, які він чітко визначив і розвіяв у своєму рішенні: «або ж до заявниці застосовують переконання, що вона спровокувала насильницькі дії сексуального характеру чи її сексуальний досвід сигналізує про ймовірну згоду на подальшу сексуальну діяльність [...], звідси випливає, що якщо заявниця стверджує про відсутність згоди, кажучи «ні», вона насправді не має цього на увазі, і навіть якщо вона це робить, її відмови не можна сприймати так серйозно, як коли б вона була дівчиною «високої» моральності. «Запрошення» до насильницьких дій сексуального характеру, згідно з цими міфами, зменшує провину обвинуваченого ... »¹⁰⁶.

Судді також можуть визнати недійсними закони, які повторюють гендерні стереотипи та порушують права людини й конституційні гарантії. Скажімо, якщо говорити про недобровільну стерилізацію, то ЄСПЛ визнав, що така практика негативно впливала на соціально-незахищених осіб, які належать до різних етнічних груп, і що «ромські жінки були в групі особливого ризику через низку недоліків у внутрішньому законодавстві та практиці у відповідний час»¹⁰⁷. На ромських жінок накладають згубні стереотипи та часто змальовують їх як таких, що «схильні до дітонародження» та «розпусні», що робить їх особливо вразливими до примусової стерилізації¹⁰⁸. У цих справах Європейський суд з прав людини розглядав вплив змішаних

105. Габрієлла Кнаул. 2011 р. *Доповідь Спеціального доповідача про незалежність суддів та адвокатів*, документ ООН A/66/289. пункт 48 [цитати пропущено].

106. Канада, Верховний суд. «*R проти Еванчук*» (R. v. Ewanchuk, 1999) 1 Збірник рішень Верховного суду, 330 (Канада). L'Heureux-Dubé J, concurring, пункт 95.

107. ЄСПЛ, «*N.B. проти Словаччини*» (N.B. v. Slovakia), заява №29518/10, рішення від 12 червня 2012 року, пункт 96, покликаючись на справу «*V.C. проти Словаччини*» (V.C. v. Slovakia), про яку йдеться вище, пункти 146–149 та 152–153); «*I.G., M.K. і R.H. проти Словаччини*» (I.G., M.K. and R.H. v. Slovakia), заява №15966/04, рішення від 13 жовтня 2012 року, пункт 143.

108. *Доповідь Робочої групи ООН із питань дискримінації жінок в законодавстві та на практиці*, документ ООН. A/HRC/32/44 (2016), пункт 57.

стереотипів у зв'язку з примусовою стерилізацією ромських жінок, які, за його визначеннями, призвели до порушення їхніх прав на приватне життя та свободу від нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження¹⁰⁹.

Залежно від юрисдикції, прокурори та судді можуть мати повноваження надавати засоби правового захисту, що є здатними до трансформацій, і намагатись здійснювати вплив на ширше суспільство поза конкретною справою¹¹⁰. Наголос на такій можливості виявляє усвідомлення того, що стереотипи здатні порушити належне функціонування системи правосуддя. Це також означає визнання того, що такі чинники, як стать та гендер, вже давно використовують як засіб дискримінації певних груп. ЄСПЛ постановив, що «покликання на традиції, загальні припущення або панівні соціальні настрої в певній країні не є достатньою підставою для відмінного поводження на основі статі», відзначаючи, що державам заборонено нав'язувати традиції, що випливають з первозданної ролі чоловіка і другорядної ролі жінки в сім'ї¹¹¹. Суд постановив, що «гендерні стереотипи [...] як такі не можна вважати достатньою підставою для відмінного поводження, не більше ніж схожі стереотипи на основі раси, походження, кольору або сексуальної орієнтації»¹¹².

Можна використовувати низку стратегій для підтримки, розширення повноважень та надання можливості суб'єктам правосуддя уникати гендерних стереотипів у своїй роботі¹¹³. Наприклад:

- забезпечення належного та регулярного навчання з відповідного міжнародного законодавства про права людини, а також щодо гендерних стереотипів та упереджень;
- заострення уваги на шкоді стереотипізації в судовій сфері завдяки дослідженням на основі фактичних даних;
- обстоювання правових та політичних реформ, які конкретно стосуються гендерних стереотипів, аби зробити закони більш чутливими, а також моніторинг впливу таких заходів;
- аналіз судової аргументації для підтвердження факту стереотипізації;
- висвітлення прикладів передової доброї практики суддів та прокурорів, які оскаржили гендерні стереотипи;
- отримання вказівок експертів та «друзів суду» з метою надання спеціалізованої інформації для підтримки суду під час розгляду складних або незнайомих тем¹¹⁴;
- покращення гендерної чутливості суб'єктів правосуддя та спроможності судової влади долати гендерні стереотипи¹¹⁵. Такий намір може передбачати проведення навчання, що спонукає до зміни в поведінці, з метою запобігання стереотипізації в судовій сфері та боротьби з нею, з одночасним визнанням того, що гендерне упередження може бути підсвідомим;
- створення заходів втручання в інституційну поведінку шляхом зміни практик та процедур, які обмежують можливості суб'єктів правосуддя діяти упереджено¹¹⁶.

109. Тим не менше, Суд не визначив явних множинних та перехресних форм дискримінації, із якими зіштовхуються ці жінки на основі статі та етнічної приналежності внаслідок таких стереотипів.

110. Див. модуль 4.5 про засоби правового захисту для обговорення потенційної ролі судової влади в забезпеченні трансформаційних засобів правового захисту, які спрямовані на усунення упереджень та стереотипізації на структурному рівні.

111. ЄСПЛ, «Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia) [ВП], заява №30078/06, рішення від 22 березня 2012 року, пункт 127.

112. Там само, пункт 143.

113. Див.: Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ до правосуддя для жінок у справах про гендерно-зумовлене насильство*. Підготовлено для Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 29–44.

114. Див. записи до модуля 4.10 про роль експертів та «друзів суду».

115. Див.: План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади. Захід 2.4. Подолання негативного впливу стереотипів на процес прийняття судових рішень.

116. Див.: Iris Bohnet. 2016 рік. *What Works. Gender Equality by Design*. Cambridge and London: the Belknap Press of Harvard University Press.

МОДУЛЬ II.

МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

Цілі: Модуль II — це загальний огляд міжнародних та регіональних правових документів, що стосуються жіночих прав людини. Зверніть увагу, що оскільки держави-учасниці Східного партнерства є членами Ради Європи, цей посібник зосереджується на міжнародних та правових стандартах Ради Європи, але не містить огляду законодавства Європейського Союзу. Проте деяку судову практику ЄС стосовно дискримінації у сфері зайнятості включено в посібник для надання додаткової інформації щодо правового обґрунтування та стандартів.

Очікується, що учасники навчання або інші читачі цього посібника матимуть певні загальні знання основних міжнародних та регіональних конвенцій із прав людини. Отож, модуль II має на меті ознайомити їх з основними документами та стандартами, що стосуються доступу до правосуддя, та правових питань, які непропорційно впливають на жінок. Зауважте, що детальнішу інформацію про міжнародні стандарти, що стосуються найбільш поширених порушень прав жінок у країнах-бенефіціаріях, представлено в модулі III. Національне законодавство описано в розділах про законодавство та практику країн у цьому посібнику.

2.1. Система Організації Об'єднаних Націй у галузі прав людини

Система Організації Об'єднаних Націй (ООН) базується на двох основоположних елементах: органах на основі статуту та органах на основі угод.

Відповідно до **Статуту ООН**, відповідальність за поширення прав людини лежить на Генеральній Асамблеї та Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП). У 2006 році Генеральна Асамблея наділила **Раду з прав людини** (РПЛ) як правонаступника Комісії з прав людини повноваженнями щодо боротьби з порушеннями прав людини та щодо сприяння ефективній координації й закріплення прав людини. РПЛ є міжурядовим органом, що складається з 47 держав-членів. Її основним механізмом є **Універсальний періодичний огляд**¹¹⁷, який також може розглядати окремі скарги.

Крім того, механізм спеціальних процедур Ради з прав людини надає незалежним експертам сферу повноважень для вивчення питань прав людини, пов'язаних із конкретною темою або проблематикою¹¹⁸. Є два таких тематичних експерти з повноваженнями, що особливо актуальні для забезпечення гендерної рівності: **Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок та Спеціальний доповідач з питань протидії торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми**. Існує також **Робоча група з питання дискримінації жінок в законодавстві та на практиці** (орган, що складається з п'яти незалежних експертів). Усі три органи розглядають індивідуальні скарги та передають наполегливі заклики до урядів; вони також здійснюють візити до країн та готують річні звіти для РПЛ.

Комісія зі статусу жінок (КСЖ), заснована 1946 року ЕКОСОП, є таким органом на основі статуту, головним обов'язком якого є просування прав жінок та забезпечення гендерної рівності. Це міжурядовий орган, що складається з 45 держав-членів. КСЖ готує рекомендації для ЕКОСОП щодо нагальних проблем, надає висновки з пріоритетних тем та відповідає за організацію й проведення міжнародних конференцій із питань, що стосуються жінок.

117. Універсальний періодичний огляд (УПО) — це процес, за допомогою якого держави-члени Організації Об'єднаних Націй подають інформацію про заходи, які вони вживають у сфері просування та захисту прав людини, у тому числі щодо гендерної рівності та недискримінації. Процес УПО є важливим інструментом для оцінювання правозахисної діяльності окремих держав, а також для документального закріплення добрих практик.

118. Спеціальними процедурами Ради з прав людини є незалежні експерти, які звітують та консультують щодо питань прав людини, спираючись на тематичні мандати або мандати країн. У кожній категорії є близько 40 таких експертів, або доповідачів.

У системі ООН існує дев'ять основних **угод про права людини** (див. Додаток 4 для отримання повного переліку та інформації щодо ратифікації). Усі ці угоди забороняють дискримінацію за ознакою статі / гендеру, а Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права також гарантують рівні права чоловіків і жінок (стаття 3). Конвенція про права осіб з інвалідністю (стаття 6) визнає, що жінки з інвалідністю піддаються множинній дискримінації, а держави-члени зобов'язані вирішувати ці питання нерівності. **Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок** (КЛДЦЖ), яку іноді називають «міжнародним біллем про права жінок», — це угода, яка визначає дискримінацію щодо жінок та встановлює план дій для національних заходів із метою припинення такої дискримінації.

Кожна з цих угод створює органи моніторингу за впровадженням таких угод — комітети незалежних експертів, які переглядають доповіді держав про виконання відповідної конвенції. Комітети подають заключні зауваження / коментарі, де відзначають успішні сфери і вказують на занепокоєння щодо невиконання зобов'язань за угодою. Більшість договірних органів також мають повноваження розглядати індивідуальні повідомлення або скарги щодо порушень прав, які захищено конкретною угодою¹¹⁹. Деякі договірні органи можуть проводити розслідування грубих або систематичних порушень прав у державі, яка прийняла її компетенцію¹²⁰, а інші — розглядати запити про невідкладні дії або процедури раннього попередження з метою запобігання серйозним порушенням прав людини або їхнього припинення¹²¹. Крім того, органи, що здійснюють контроль за дотриманням угод, надають такі загальні коментарі / рекомендації щодо конкретних прав або проблем, що постають у конвенції, у яких більш детально пояснюють зміст права та зобов'язання держави.

Думки таких комітетів щодо окремих скарг та загальні зауваження або рекомендації не вважають за обов'язкові для держав. Проте ці думки є добре обґрунтованим тлумаченням відповідних угод, а отже, вони надають юристам-практикам, таким як прокурори та судді, важливі роз'яснення щодо того, яким чином потрібно дотримуватися договірних зобов'язань за національним законодавством та практикою.

Докладніше про КЛДЦЖ

КЛДЦЖ пропонує широке бачення фактичної рівності між чоловіками та жінками, вимагаючи від держав-учасниць вживати широкомасштабних заходів для забезпечення заборони всіх форм дискримінації жінок. За визначенням Конвенції поняття **дискримінація щодо жінок** означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» (стаття 1). КЛДЦЖ вимагає від держав-учасниць створення компетентних національних установ із метою гарантування ефективності заборони дискримінації на практиці.

За своїм широким охопленням ця угода виходить за межі традиційних розбіжностей між цивільними та політичними правами й економічними, соціальними та культурними правами, а також державною та приватною відмінністю. КЛДЦЖ безпосередньо розглядає роль культури у збереженні нерівності та містить зобов'язання щодо подолання гендерної стереотипізації.

З 2016 року Комітет КЛДЦЖ видав 34 загальних рекомендацій, у тому числі з питань насильства щодо жінок (№ 19), про роль жінок у запобіганні конфліктів, у конфліктних та постконфліктних ситуаціях (№ 30), шкідливу діяльність (№ 31) та доступ жінок до правосуддя (№ 33). Відповідно до Факультативного протоколу до угоди Комітет КЛДЦЖ також розглянув низку індивідуальних скарг, у тому числі двох країн колишнього Радянського Союзу (Білорусь та Грузія, 2009¹²²).

119. Держава-учасниця угоди повинна прийняти компетенцію відповідного комітету для розгляду індивідуальних скарг шляхом ратифікації факультативного протоколу до угоди.

120. Це Комітет КЛДЦЖ, Комітет проти тортур, Комітет з прав інвалідів, Комітет з прав дитини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав та Комітет з насильницьких зникнень.

121. Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з прав інвалідів та Комітет з насильницьких зникнень.

122. Комітет КЛДЦЖ, «Інга Абрамова проти Білорусі» (Inga Abramova v. Belarus, 2011), повідомлення №23/2009; «Х та Y проти Грузії» (X and Y v. Georgia, 2015), повідомлення № 24/2009.

2.2. Система Ради Європи із захисту прав людини

Рада Європи є міжнародним органом, відповідальним за просування прав людини, демократії та верховенства права в Європі. Основним інструментом захисту прав людини Ради Європи є **Конвенція про захист прав людини та основних свобод** (ЄКПЛ). ЄКПЛ доповнено 15 протоколами, деякі з яких містять додаткові права, такі як право на освіту як соціальне право, а інші покращують механізм впровадження. ЄКПЛ охоплює положення, яке забороняє дискримінацію у здійсненні прав за Конвенцією, стаття 14. **Протокол № 12** до ЄКПЛ містить загальну заборону дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад статтю, расою, кольором шкіри, мовою, релігією, політичними або іншими переконаннями, національним або соціальним походженням, приналежністю до національної меншини, майновим станом, народженням або іншим статусом, за допомогою вилучення обмежень у статті 14 Конвенції.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) — це орган, до якого особи можуть подавати заяви про порушення своїх прав згідно з ЄКПЛ, за умови, що вони виконали процедурні вимоги, такі як використання усіх національних засобів правового захисту. Незважаючи на те, що ЄКПЛ є гендерно-нейтральним документом, ЄСПЛ, трактуючи Конвенцію як живий інструмент, встановила правову практику щодо прав жінок, зокрема стосовно насильства щодо жінок: домашнього насильства, сексуального насильства, примусових гінекологічних оглядів, торгівлі людьми; репродуктивних прав: аборт, стерилізації, допоміжних репродуктивних технологій та дискримінації за ознакою статі: працевлаштування, соціальних пільг, роботи присяжних¹²³. ЄСПЛ встановив кілька важливих принципів рівного доступу жінок до правосуддя у справах про насильство щодо жінок, деякі з яких підсумовано у відповідних розділах цього посібника¹²⁴.

Європейська соціальна хартія (ЄСХ) є аналогом ЄКПЛ у сфері економічних та соціальних прав. Хартія гарантує здійснення прав у сфері житла, охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, правового й соціального захисту та переміщення осіб без будь-якої дискримінації за будь-якою ознакою, у тому числі за ознакою статі. Хартію було переглянуто у 1996 році та доповнено новими правами, деякі з яких мають особливе значення для жінок (наприклад право на захист від сексуального домагання на робочому місці та права працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення). Одночасно було внесено зміни до Хартії з метою посилення принципу недискримінації та покращення захисту гендерної рівності у всіх сферах, на які поширюється первинна угода. Європейський комітет соціальних прав (ЄКСП) контролює дотримання Хартії державами-членами за допомогою двох взаємодоповнювальних механізмів: системи звітності та процедури колективних скарг¹²⁵.

Дві інші конвенції Ради Європи розглядають безпосередньо проблему насильства щодо жінок. **Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми** має широку сферу дії, яка охоплює запобігання торгівлі жінками, чоловіками та дітьми з метою сексуального, трудового або іншого виду експлуатації та боротьбу з такими явищами, а також захист жертв та притягнення торговців до відповідальності. Конвенція містить положення про недискримінацію та зобов'язання держав-учасниць сприяти гендерній рівності та використовувати гендерний мейнстрімінг у розробці, впровадженні та оцінці заходів щодо імплементації Конвенції (стаття 3). Незалежний моніторинговий механізм оцінює, як держави застосовують положення Конвенції на практиці. Цей механізм складається з двох компонентів: незалежної Групи експертів із заходів стосовно протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) і Комітету сторін.

Конвенція про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція)¹²⁶ — це всеосяжна угода, що стосується питань прав людини, гендерної рівності та кримінального права. Стамбульська конвенція встановлює мінімальні стандарти, яких зобов'язані дотримуватися держави-сторони, щоб ефективно вирішувати питання насильства щодо жінок. Стамбульська конвенція має двокомпонентний механізм моніторингу для оцінки та покращення Конвенції: Група експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (ГРЕВІО) і Комітет сторін.

123. Тематичні довідкові публікації щодо судової практики ЄСПЛ на такі теми, як гендерна рівність, насильство щодо жінок, домашнє насильство та репродуктивні права, доступні за покликанням: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c=>

124. Щоб дізнатися більше, див. РЄ, 2015. *Рівний доступ до правосуддя в судовій практиці щодо насильства стосовно жінок Європейського суду з прав людини*. Доступно за покликанням: <http://www.coe.int/en/web/genderequality/equal-access-of-women-to-justice>.

125. Рішення, прийняті Європейським комітетом соціальних прав, можна переглянути в базі даних судової практики Європейської соціальної хартії (Хартія Бази даних ЄСПЛ): <http://hudoc.esc.coe.int>.

126. Інформація про Стамбульську конвенцію, зокрема її текст усіма мовами Ради Європи, доступна за покликанням: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>.

2.3. Огляд вибраної судової практики Європейського суду з прав людини

Європейський суд з прав людини ухвалив значну кількість рішень, які дозволяють побачити перешкоди, із якими зіштовхуються жінки під час доступу до засобів правового захисту, і в яких сформульовано стандарти у сфері доступу жінок до правосуддя. Основні рішення були ухвалені в справах, що стосуються насильства щодо жінок, гендерної рівності та гендерних стереотипів у судовій системі¹²⁷.

Після невичерпного огляду відповідних справ у цьому розділі описано основні принципи та стандарти для доступу жінок до правосуддя у зв'язку із тематичними галузями, у яких розроблено ці принципи й стандарти. Для кожного з них наведено уривки з ключових рішень ЄСПЛ, у яких дотримано цих принципів і стандартів.

Насильство щодо жінок

ЄСПЛ вивчив значну кількість справ, що стосуються насильства щодо жінок, яке вчинили як державні суб'єкти, так і фізичні особи. Ці справи пов'язані з такими питаннями¹²⁸:

- **Жорстоке поводження під час ув'язнення:** «Жунке проти Туреччини» (Juhnke v. Turkey, 2003).
- **Насильство з боку поліції:** «Айдин проти Туреччини» (Aydin v. Turkey, 1997); «Y.F. проти Туреччини» (Y.F. v. Turkey, 2003); «Маслова та Налбандов проти Росії» (Maslova and Nalbandov v. Russia, 2008); «Язгюл Йїлмаз проти Туреччини» (Yazgöl Yılmaz v. Turkey, 2011); «B.S. проти Іспанії» (B.S. v. Spain, 2012); «Ізджи проти Туреччини» (Izci v. Turkey, 2013); «Афет Сюрейя Ерен проти Туреччини» (Afet Süreyya Eren v. Turkey, 2015); «Ділек Аслан проти Туреччини» (Dilek Aslan v. Turkey, 2015).
- **Зґвалтування та сексуальне насильство:** «X та Y проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands, 1985); «Айдин проти Туреччини» (Aydin v. Turkey, 1997); «M.C. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria, 2003); «Маслова та Налбандов проти Росії» (Maslova and Nalbandov v. Russia, 2008); «P.M. проти Болгарії» (P.M. v. Bulgaria, 2012); «I.G. проти Республіки Молдова» (I.G. v. The Republic of Moldova, 2012); «M. та інші проти Італії та Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria, 2012); «P. і S. проти Польщі» (P. and S. v. Poland, 2012); «D.J. проти Хорватії» (D.J. v. Croatia, 2013); «O'Кіфф проти Ірландії» (O'Keefe v. Ireland, 2014); «W. проти Словенії» (W. v. Slovenia, 2014); «M.A. проти Словенії та N.D. проти Словенії» (M.A. v. Slovenia and N.D. v. Slovenia, 2015); «S.Z. проти Болгарії» (S.Z. v. Bulgaria, 2015); «I.P. проти Республіки Молдова» (I.P. v. the Republic of Moldova, 2015); «Y. проти Словенії» (Y. v. Slovenia, 2015); «B.V. проти Бельгії» (B.V. v. Belgium, 2017); «M.G. проти Румунії» (M.G.C v. Romania, 2016).
- **Домашнє насильство щодо жінок:** «Контрова проти Словаччини» (Kontrovà v. Slovakia, 2007); «Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (Branko Tomašić and Others v. Croatia, 2009); «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, 2009); «A. проти Хорватії» (A v. Croatia, 2010); «Гайдуова проти Словаччини» (Haiduová v. Slovakia, 2010); «Калуча проти Угорщини» (Kaluczsa v. Hungary, 2012); «Єремія та інші проти Республіки Молдова» (Eremia and Others v. the Republic of Moldova, 2013); «Мудрік проти Республіки Молдова» (Mudric v. the Republic of Moldova, 2013); «B. проти Республіки Молдова» (B. v. the Republic of Moldova, 2013); «N.A. проти Республіки Молдова» (N.A. v. the Republic of Moldova, 2013); «Валюлієне проти Литви» (Valiulienė v. Lithuania, 2013); «T.M. та C.M. проти Республіки Молдова» (T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova, 2014); «Дурмаз проти Туреччини» (Durmaz v. Turkey, 2014); «Румор проти Італії» (Rumor v. Italy, 2014); «Дживек проти Туреччини» (Civek v. Turkey, 2016); «Халіме Кіліч проти Туреччини» (Halime Kiliç v. Turkey, 2016); «M.G. проти Туреччини» (M.G v. Turkey, 2016); «Талпіс проти Італії» (Talpis v. Italy, 2017); «Белшан проти Румунії» (Balsan v. Romania, 2017).
- **Насильство з боку фізичних осіб, які не є інтимними партнерами чи членами родини:** «Сандра Янкович проти Хорватії» (Sandra Janković v. Croatia, 2009); «Ебджин проти Туреччини» (Ebcin v. Turkey, 2011).
- **Ризик жорстокого поводження у випадку вигнання через страх**
 - o жіночого обрізання: «Коллінз та Аказеб'є проти Швеції» (Collins and Akaziebie v. Sweden, 2008, рішення щодо прийнятності для розгляду); «Ізевбекхай проти Ірландії» (Izevbekhai v. Ireland, 2011, рішення щодо прийнятності для розгляду); «Омередо проти Австрії» (Omeredo v. Austria, 2011,

127. Приклади справ, що стосуються гендерних стереотипів у суді, див. нещодавнє рішення Європейського суду з прав людини: «Карвальо Пінто де Соуза Морайс проти Португалії» (Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, 2017). Суд установив порушення статті 14 і статті 8 у справі, у якій національні суди первинно надали жінці зменшену компенсацію через те, що сексуальність старшої жінки була менш важливою. Гендерні стереотипи також обговорюють у справах «Емель Бойраз проти Туреччини» (Emel Boyraz v. Turkey, 2014); «Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia, 2010).

128. Див.: Відділ зв'язків із громадськістю Європейського суду з прав людини, 2017 р. Інформаційний бюлетень — Насильство щодо жінок; Інформаційний бюлетень — Домашнє насильство, 2017 р. Див також веб-сайт Ради Європи, присвячений Стамбульській конвенції та заходам боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home> (особливо розділ про Європейський суд з прав людини).

рішення щодо прийнятності для розгляду), «Соу проти Бельгії» (Sow v. Belgium, 2016); «Бангура проти Бельгії» (Bangura v. Belgium, 2016, незадоволене рішення);

- о злочини, учинені на захист так званої честі: «А.А. та інші проти Швеції» (A.A. and Others v. Sweden, 2012); «R.D. проти Франції» (R.D. v. France, 2016);
 - о соціальна ізоляція: «N. проти Швеції» (N. v. Sweden, 2010); «W.H. проти Швеції» (W.H. v. Sweden, 2015, Велика палата); «R.H. проти Швеції» (R.H. v. Sweden, 2015);
 - о торгівля людьми: «L.R. проти Сполученого Королівства» (L.R. v. the United Kingdom, 2011, незадоволене рішення); «R.D. проти Франції» (R.D. v. France, 2011, рішення щодо прийнятності до розгляду); «F.A. проти Сполученого Королівства» (F.A. v. the United Kingdom, 2013, рішення щодо прийнятності до розгляду); «O.G.O. проти Сполученого Королівства» (O.G.O. v. the United Kingdom, 2014, незадоволене рішення).
- **Торгівля людьми:** «Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia, 2010); «L.E. проти Греції» (L.E. v. Greece, 2016).

Гендерна рівність

Окрім того, ЄСПЛ ухвалив рішення щодо значної кількості справ у сфері гендерної рівності. Ці справи стосувалися можливого порушення зазначених нижче прав відповідно до Конвенції¹²⁹:

Заборона дискримінації за ознакою статі (стаття 14) у поєднанні з іншими правами згідно з Європейською Конвенцією з прав людини:

Стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя)

«Карвальо Пінто де Соуза Мораїс проти Португалії» (Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal, 2017); «Метцингер проти Німеччини» (Mitzinger v. Germany, 2017); «Ді Тріціо проти Швейцарії» (Di Trizio v. Switzerland, 2016); «Емель Бойраз проти Туреччини» (Emel Boyraz v. Turkey, 2014); «Тунджер Гюнеш проти Туреччини» (Tuncer Güneş v. Turkey, 2014); «Хуля проти Румунії» (Hulea v. Romania, 2012); «Дженовезе проти Мальти» (Genovese v. Malta, 2011); «Лосонці Розе та Розе проти Швейцарії» (Losonci Rose and Rose v. Switzerland, 2010); «Константин Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia, 2010); «Швіцбегель проти Швейцарії» (Schwizbegel v. Switzerland, 2010); «Вагнер і J.M.W.L. проти Люксембургу» (Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg, 2007); «Унал Текелі проти Туреччини» (Unal Tekeli v. Turkey, 2004); «Од'євр проти Франції» (Odièvre v. France, 2003); «Петровіч проти Австрії» (Petrovic v. Austria, 1998).

Стаття 3 (заборона нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження) у низці внутрішніх справ щодо домашнього насильства)

«Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, 2009); «А. проти Хорватії» (A v. Croatia, 2010); «Єремія та інші проти Республіки Молдова» (Eremia and Others v. the Republic of Moldova, 2013); «Румор проти Італії» (Rumor v. Italy, 2014); «M.G. проти Туреччини» (M.G. v. Turkey, 2016).

Стаття 4(3)(d) (заборона рабства і примусової праці)

«Зарб Адамі проти Мальти» (Zarb Adami v. Malta, 2006); «Карлгайнц Шмідт проти Німеччини» (Karlheinz Schmidt v. Germany, 1994).

Стаття 6 (право на справедливий суд)

«Гарсія Матеос проти Іспанії» (García Mateos v. Spain, 2013); «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom, 1985); «Муњос Діас проти Іспанії» (Muñoz Díaz v. Spain, 2009).

Право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8)

«Гьозюм проти Туреччини» (Gözüm v. Turkey, 2015); «Ганзелкови проти Чеської Республіки» (Hanzelkovi v. the Czech Republic, 2014); «Коновалова проти Росії» (Konovalova v. Russia, 2014); «Івінович проти Хорватії» (Ivinović v. Croatia, 2014); «А.К. проти Латвії» (A.K. v. Latvia, 2014); «L.H. проти Латвії» (L.H. v. Latvia, 2014); «Раду проти Республіки Молдова» (Radu v. the Republic of Moldova, 2014); «Сьодерман проти Швеції» (Söderman v. Sweden, 2013); «А.К. і L. проти Хорватії» (A.K. and L. v. Croatia, 2013); «P. і S. проти Польщі» (P. and S. v. Poland, 2012); «V.C. проти Словаччини» (V.C. v. Slovakia, 2011); «Хелілі проти Швейцарії» (Khelili v. Switzerland, 2011); «R.R. проти Польщі» (R.R. v. Poland, 2011); «А., В. і С. проти Ірландії» (A., B. and C. v. Ireland, 2010); «Терновські проти Угорщини» (Ternovsky v. Hungary, 2010); «Озпінар проти Туреччини» (Özpinar v. Turkey, 2010); «K.H. та інші проти Словаччини» (K.H. and Others v. Slovakia, 2009); «Еванс проти Сполученого Королівства» (Evans v. the United Kingdom, 2007); «Тисяк проти Польщі» (Tysiąc v. Poland, 2007); «Грант проти Сполученого Королівства» (Grant v. the United Kingdom, 2006); «Y.F. проти Туреччини» (Y.F. v. Turkey, 2003); «Од'євр проти Франції» (Odièvre v. France, 2003); «M.S. проти Швеції» (M.S. v. Sweden, 1997); «Галфорд проти Сполученого Королівства» (Halford v. the United Kingdom, 1997); «Z. проти Фінляндії» (Z. v. Finland, 1997); «Крун та інші проти Нідерландів» (Kroon and Others v. the Netherlands, 1994).

129. Щоб переглянути огляд цих справ, див.: Відділ гендерної рівності Ради Європи, 2017 р. Зібрання судової практики Європейського суду з прав людини на тему гендерної рівності.

Право на справедливий суд (стаття 6)

«Гарсія Матеос проти Іспанії» (García Mateos v. Spain, 2013); «Кудак проти Литви» (Cudak v. Lithuania, 2010); «Кіран проти Ірландії» (Keegan v. Ireland, 1994); «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland, 1979).

Заборона нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження (стаття 3)

«I.G., M.K. i R.H проти Словаччини» (I.G., M.K. and R.H. v. Slovakia, 2012); «N.B. проти Словаччини» (N.B. v. Slovakia, 2012); «V.C. проти Словаччини» (V.C. v. Slovakia, 2011); «Хоссейн Хіл проти Нідерландів» (Hossein Kheel v. the Netherlands, 2008); «N. проти Сполученого Королівства» (N. v. the United Kingdom, 2008); «Прайс проти Сполученого Королівства» (Price v. the United Kingdom, 2001); «Джабарі проти Туреччини» (Jabari v. Turkey, 2000).

Свобода вираження поглядів (стаття 10)

«Women on Waves та інші проти Португалії» (Women on Waves and Others v. Portugal, 2009); «Open Door і Dublin Well Woman проти Ірландії» (Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland, 1992).

Право на повагу до свободи думки, совісті і релігії (стаття 9)

«Османоглу та Кочабаш проти Швейцарії» (Osmano lu and Kocabaş v. Switzerland, 2017); «S.A.S. проти Франції» (S.A.S. v. France, 2014); «Staatkundig Gereformeerde Partij проти Нідерландів» (Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands, 2012, рішення про прийнятність до розгляду); «Догру проти Франції та Керванджі проти Франції» (Dogru v. France and Kervanci v. France, 2008); «Ель Морслі проти Франції» (El Morsli v. France, 2008); «Куртулмуш проти Туреччини» (Kurtulmuş v. Turkey, 2006); «Лейла Шахін проти Туреччини» (Leyla Şahin v. Turkey, 2005); «Дахлаб проти Швейцарії» (Dahlab v. Switzerland, 2001, рішення про прийнятність до розгляду).

У низці ключових рішень Європейський суд з прав людини сформулював або підтримав важливі принципи, що закладають основи рівного доступу жінок до правосуддя.

Людські права жінок зазвичай порушують фізичні особи на протидію людським правам чоловіків, які, як правило, порушують державні суб'єкти. У цьому контексті Суд значно розширив доступ жінок до правосуддя, визнавши, що форми насильства щодо жінок, яке учиняють фізичні особи, є порушенням конкретних прав, що захищаються згідно з Конвенцією (зокрема право на життя та заборона катувань та нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження). Крім того, судово-практика ЄСПЛ демонструє важливість внеску суду в розробку **доктрини позитивних зобов'язань** — доктрини, яку застосовують, незалежно від того, чи кривдник є фізичною особою чи державним суб'єктом¹³⁰.

Кілька провідних справ Європейського суду з прав людини ознаменували значний прогрес у розумінні Судом насильства щодо жінок і його конкретних форм та баченні зобов'язань держав у цій сфері. До цього часу судово-практика ЄСПЛ показувала позитивні зобов'язання держав щодо покарання за сексуальне насильство («*М.С. проти Болгарії*» (M.C. v. Bulgaria), 2003), домашнє насильство («*Опуз проти Туреччини*» (Opuz v. Turkey), 2009), завдання особі навмисних тілесних ушкоджень («*Сандра Янкович проти Хорватії*» (Sandra Jankovic v. Croatia), 2009), торгівлю людьми («*Ранцев проти Кіпру та Росії*» (Rantsev v. Cyprus and Russia), 2010).

У справі «*Опуз проти Туреччини*» (Opuz v. Turkey, 2009) Суд ухвалив, що домашнє насильство, від якого страждала заявниця, Нахіде Опуз, і її мати, яку вбив чоловік заявниці, «можна вважати гендерно-зумовленим насильством, яке є формою дискримінації стосовно жінок»¹³¹. Суд констатував що:

«[...] стверджувана дискримінація не ґрунтувалася на законодавстві як такому, а радше була наслідком загального ставлення місцевих органів влади, яке, зокрема, виявлялося в тому способі, у який поводитися із жінками в поліцейських відділках, коли такі особи повідомляли про домашнє насильство, і в судовій пасивності під час надання жертвам ефективного захисту» (пункт 192).

Суд постановив, що:

«З огляду на висновок про те, що загальна й дискримінаційна пасивність у Туреччині (хоча й ненавмисна) переважно стосувалася жінок, Суд вважає, що насильство, від якого постраждали заявниця та її мати, можна вважати гендерно-зумовленим насильством, яке є формою дискримінації стосовно жінок. Незважаючи на реформи, які уряд провів останніми роками, загальна байдужість судової системи та безкарність агресорів, як наприклад, у цій справі, вказує на те, що було вжито недостатньо зусиль, щоб вирішити проблему домашнього насильства [...]» (пункт 200).

130. Патрісія Лондоно (Patricia Londono), 2010 р. Розділ 7. Визначення зґвалтування відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Катування, згода та рівноправ'я в справах Макглілн, Клер і Мунто, під ред. *Rethinking rape law: International and comparative perspectives*. Routledge.

131. ЄСПЛ, «*Опуз проти Туреччини*», заява №33401/02, рішення від 9 червня 2009 року, пункт 200. Зверніть увагу, що підхід, який обрав Суд у справі «Опуз», із того часу застосовували в низці інших справ, що стосувалися домашнього насильства.

Принцип недискримінації є основним принципом Конвенції, що стосується недискримінації в контексті питання доступу до правосуддя й судових засобів захисту. Принципу недискримінації дотримано в низці рішень, що стосувалися справ про домашнє насильство, які розглядали після справи «*Онуз проти Туреччини*». У справі «*Єремія та інші проти Республіки Молдова*» (Eremia and Others v. the Republic of Moldova, 2013) Суд ухвалив, що:

«[...] дії органів влади не просто не вирішили проблеми насильства щодо першого заявника чи затрималися з її вирішенням, але зрештою неодноразово потурали такому насильству чи виявляли дискримінаційне ставлення щодо першого заявника як жінки. Висновки Спеціального доповідача ООН щодо насильства стосовно жінок, його причин і наслідків (див. пункт 37 вище) лише підтверджують враження про те, що органи влади не до кінця розуміють серйозності й масштабів проблеми домашнього насильства в Молдові та її дискримінаційних наслідків щодо жінок» (пункт 89).

Той самий підхід застосовували в справах «Мудрік проти Молдови» (Mudric v. the Republic of Moldova, 2013); «В. проти Республіки Молдова» (B. v. the Republic of Moldova, 2013) і «N. A. проти Республіки Молдова» (N.A. v. the Republic of Moldova, 2013).

До сьогодні ЄСПЛ ще не ухвалив аналогічного рішення в справі про зґвалтування, що означає, сексуальне насильство не озвучено як проблему в юриспруденції ЄКПЛ¹³². Однак це питання може далі розвиватися, оскільки Суд усе частіше бере до уваги Стамбульську конвенцію, за якою насильство щодо жінок визнано формою дискримінації стосовно жінок (статті 3).

У низці справ, що стосуються **питань працевлаштування**, ЄСПЛ дотримувався принципу недискримінації.

Наприклад:

Європейський суд з прав людини, справа «*Емель Бойраз проти Туреччини*» (Emel Boyraz v. Turkey, заява № 61960/08), рішення від 2 грудня 2014 року, пункти 50-56.

[Заявницю, громадянку Туреччини, призначили на посаду працівника служби охорони у відділенні державної електричної компанії. Майже три роки вона працювала за контрактом, а тоді в березні 2004 року її звільнили через її стать. Їй повідомили, що її не призначать, оскільки вона не відповідає вимогам «бути чоловіком» і «пройти військову службу». У лютому 2006 року суди відхилили справу п. Бойраз, врахувавши попереднє рішення Верховного адміністративного суду, який ухвалив, що вимога щодо військової служби передбачала, що відповідна посада призначена для кандидатів чоловічої статі, а також і те, що така вимога законна, з огляду на характер посади й інтереси громадськості. ЄСПЛ відхилив ці аргументи та постановив наявність порушення статті 14 (заборона дискримінації) і статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції, частково через такі підстави:

50. Суд повторює, що для того аби згідно зі статтею 14 було виявлено порушення, має бути різниця в ставленні до осіб за аналогічних ситуацій. Така відмінність у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування; іншими словами, якщо вона не переслідує законної мети або якщо відсутнє обґрунтоване співвідношення між ужитими заходами та визначеною метою. Поняття дискримінації в значенні статті 14 також охоплює випадки, у яких до особи або групи осіб необґрунтовано ставляться з упередженням, менш прихильно, ніж до інших, хоча більш прихильне поводження не є вимогою Конвенції (див. справу «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom), 28 травня 1985 року, § 82, серія А № 94 і «Валліанатос та інші проти Греції» (Vallianatos and Others v. Greece) [ВП], №29381/09 і 32684/09, § 76, ЄКПЛ 2013).

51. Договірні держави користуються свободою розсуду під час оцінки того, чи можуть і якою мірою можуть відмінності а ситуаціях, схожих в усьому іншому, виправдовувати інше ставлення в законі (див. справу «Унал Текелі проти Туреччини» (Ünal Tekeli v. Turkey) [...] і «Валліанатос та інші проти Греції» (Vallianatos and Others v. Greece) [ВП]). Рівень свободи розсуду залежить від обставин, предмету й контексту справи (див. цитовану вище справу «Унал Текелі», § 52), однак за остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції відповідає Суд (див. справу «Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus) [ВП], § 161). Якщо різниця в ставленні ґрунтується на статі, свобода розсуду, яку надають державі, є обмеженою, тому в таких ситуаціях принцип пропорційності вимагає не лише, щоб обраний захід у цілому підходив для досягнення поставленої мети,

132. Патрісія Лондоно (Patricia Londono), 2010 р. Розділ 7. Визначення зґвалтування відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Катування, згода та рівноправ'я в справах Клер, Маклінн і Ванесси Е. Мунто, під ред. *Rethinking rape law: International and comparative perspectives*. Routledge.

а й має підтверджувати, що такий захід був необхідний за цих обставин. Суд повторює, що просування гендерної рівності сьогодні є основною метою держав-членів Ради Європи, а щоб такі відмінності в ставленні вважалися сумісними з Конвенцією, потрібно надати вагомі причини (див. справу «Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia) [ВП], №30078/06, § 127, ЄКПЛ 2012 (витяги). Суд повторює, що просування гендерної рівності сьогодні є основною метою Держав-членів Ради Європи, а щоб такі відмінності в ставленні вважалися сумісними з Конвенцією, потрібно надати вагомі причини (див. справу «Константін Маркін проти Росії» [ВП], №30078/06, § 127, ЄКПЛ 2012 (витяги).

52. У цій справі Суд спершу зазначає, що адміністративні органи влади та Дванадцятий відділ Верховного адміністративного суду вважали посаду працівника служби безпеки у філії «Batman» компанії «TEDAŞ» призначеною для чоловіків, а тому заявниця як жінка була непридатна для неї. З точки зору Суду, це явна «різниця в ставленні» за ознакою статі щодо осіб за аналогічної ситуації.

53. Що стосується питання того, чи різниця в ставленні до жінок і чоловіків була об'єктивно та розумно обґрунтована згідно зі статтею 14, Суд бере до уваги заяви уряду щодо характеру служби, яку несуть працівники служби безпеки у філії «Batman» компанії «TEDAŞ», а також робочі умови в ній (див. пункт 48 вище). [...] Суд зазначає з огляду на це, що основний акцент у таких поясненнях полягає в тому, що діяльність працівників служби безпеки передбачає певний ризики і відповідальність, оскільки вони працюють у сільській місцевості вночі та повинні застосовувати вогнепальну зброю та фізичну силу в разі нападу на приміщення, яке вони охороняють. Схоже, адміністративні органи влади вважали, що жінки не здатні витримати такий ризик і взяти на себе таку відповідальність. Однак у заявах цих адміністративних органів чи уряду немає пояснення для такої передбачуваної нездатності. Навіть більше — рішення Дванадцятого відділу Верховного адміністративного суду не містить оцінки цих заяв адміністрації. Дванадцятий відділ також не обґрунтував причин, через які для відповідної посади придатні лише чоловіки.

54. Суду відомо, що для певної професійної діяльності можуть існувати законні вимоги, залежно від її характеру чи контексту, у якому таку діяльність здійснюють. Однак у цій справі ні адміністративні органи влади, ні Дванадцятий відділ Верховного адміністративного суду не обґрунтували підстав для вимоги щодо того, що на посаду працівника служби безпеки у відділі «Batman» компанії «TEDAŞ» можуть бути працевлаштовані лише працівники чоловічої статі. [...] **Зі свого боку Суд також вважає, що власне факт того, що працівники служби безпеки у відділі «Batman» мають працювати в нічні зміни та в сільській місцевості і від них за певних обставин вимагають застосування вогнепальної зброї та фізичної сили, не може сам собою виправдати різниці у ставленні до чоловіків і жінок.**

55. Окрім того, [...] у матеріалах справи нічого не вказує на те, що заявниця не виконувала своїх обов'язків працівника служби безпеки в компанії «TEDAŞ» через свою стать.

56. У цілому не було доведено, що різниця в ставленні мала законну мету. Суд робить висновок, що така різниця в ставленні, від якої постраждала заявниця, є дискримінацією за ознакою статі.

Інший важливий принцип, що впливає із судової практики ЄСПЛ, є **принцип гендерної рівності**. Європейський суд з прав людини («Суд») постійно зазначав, що «рівноправ'я статей є однією з основних цілей держав-членів Ради Європи» («Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (1985), серія А, №94, п. 78), і проголосив гендерну рівність одним з основоположних принципів Конвенції («Лейла Шахін проти Туреччини», [ВП] (2005), Звіти 2005 р., пункт 115)¹³³.

Ще в 1985 році у справі «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. UK) Суд постановив:

«[...] сьогодні просування рівноправ'я статей є основною метою держав-членів Ради Європи. Це означає, що для того аби різницю в ставленні за ознакою статі вважали сумісною з Конвенцією, належить висунути дуже вагомі причини» (пункт 78).

Згодом у справі «Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia, рішення Великої палати від 22 березня 2012 року) Суд ще раз наголосив:

«Просування гендерної рівності сьогодні є основною метою держав-членів Ради Європи, а щоб такі відмінності в ставленні вважали сумісними з Конвенцією, потрібно надати вагомі причини» (пункт 127).

133. Іванна Радачіч, 2012 р. The European Court of Human Rights' Approach to Sex Discrimination in *European Gender Equality Law Review* 1. стор. 13–23.

У справі «Константін Маркін проти Росії» Суд детально розглядає питання **гендерних стереотипів** і їхнього шкідливого впливу на кар'єру жінок і сімейне життя чоловіків. Суд мав на меті протидіяти таким негативним стереотипам.

Європейський суд з прав людини (ВП), «Константін Маркін проти Росії» (заява № 30078/06), рішення від 22 березня 2012 року, пункти 12, 142–3¹³⁴:

[Заявник, є який батьком трьох дітей і служив у російському війську, розлучився з матір'ю своїх дітей 30 вересня 2005 року. За взаємною згодою батьків діти мали жити з ним. 11 жовтня 2005 року він попросив надати йому 3-річну відпустку у зв'язку із доглядом за дітьми. Йому відмовили, оскільки таку відпустку надають лише військовим жіночої статі. Хоча заявникові дозволили взяти 3-місячну відпустку, його викликали на службу 23 листопада 2005 року. Під час судового розгляду російський конституційний суд у своєму рішенні від 15 січня 2009 року виправдав різницю в ставленні до військових жіночої і чоловічої статі в питанні відпустки у зв'язку з доглядом за дітьми таким твердженням: «Надавши у винятковому порядку право на відпустку у зв'язку із доглядом за дітьми лише військовим-жінкам, законодавство взяло до уваги, по-перше, обмежену участь жінок у військовій службі, і, по-друге, особливу роль жінок, пов'язану з материнством». У 2012 році, засідаючи у Великій палаті, Суд рішуче відкинув цей аргумент і дійшов висновку, що Росія порушує статтю 14 ЄКПЛ, а також частково статтю 8 на таких підставах:]

Суд повторює, що просування гендерної рівності сьогодні є основною метою держав-членів Ради Європи, а щоб такі відмінності в ставленні вважали сумісними з Конвенцією, потрібно надати вагомій причини (див. справи «Бургартц проти Швейцарії» (Burghartz v. Switzerland), 22 лютого 1994 року, § 27, серія А №280-В, і «Шулер-Згратген проти Швейцарії» (Schuler-Zraggen v. Switzerland), 24 червня 1993 року, § 67, серія А №263). Зокрема покликання на традиції, загальні переконання чи панівне соціальне ставлення в певній країні є недостатнім виправданням різниці в ставленні за ознакою статі. Державам, наприклад, заборонено апелювати до традицій, які засновуються на основній ролі чоловіка та другорядній ролі жінки в родині (див. цитовану вище справу «Унал Текелі», § 63).

142. [...] [P]ізницю в ставленні не можна виправдати покликанням на традиції, що панують у певній країні. Суд уже постановив, що держави не можуть покладатися на традиційні гендерні ролі та гендерні стереотипи (див. судову практику, цитовану в пункті 127 вище). Крім того, зважаючи на те, що згідно з російським законодавством як цивільні чоловіки, так і жінки мають право на відпустку у зв'язку з доглядом за дитиною і саме сім'я вирішує, хто з батьків бере таку відпустку для догляду за новонародженою дитиною, Суд не переконали твердження про те, що російське суспільство не готове прийняти таке ж рівноправ'я між чоловіками та жінками, які несуть службу в збройних силах.

143. Із наведеного вище Суд робить висновок, що **покликання на традиційний розподіл гендерних ролей у суспільстві не може виправдати позбавлення чоловіків, зокрема військових, права на відпустку, необхідну для догляду за дитиною. Суд погоджується з Палатою, що гендерні стереотипи, як-от сприйняття жінок як основних піклувальників і чоловіків як основних годувальників, не можна вважати такими, що є достатнім виправданням для різниці в ставленні, як і аналогічні стереотипи за ознакою раси, походження, кольору шкіри чи сексуальної орієнтації.**

Крім загальних принципів недискримінації та гендерної рівності, ЄСПЛ розробив спеціальні стандарти щодо рівного доступу жінок до правосуддя в низці справ, які стосуються насильства щодо жінок¹³⁵.

Позитивні заходи

Через свою судову практику щодо насильства стосовно жінок у прецедентних справах, як-от «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria, 2003) і «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, 2009)¹³⁶, Європейський суд з прав людини розробив принцип, за яким держави мають вживати заходів для запобігання порушенням прав людини. Він постановив, що незалежно від того, чи такі дії вчинила держава, чи приватні особи, держава

134. Обставини справи ґрунтуються на роботі: Олів'є де Шуттер, 2014 р. *International Human Rights Law. Cases, Materials, Commentary* (second edition). Cambridge: Cambridge University Press.

135. Цей аналіз детальніше розглянуто в: Рада Європи, 2015 рік. Рівний доступ до правосуддя в судовій практиці щодо насильства стосовно жінок Європейського суду з прав людини, <https://rm.coe.int/1680597b16>

136. ЄСПЛ, «Контрова проти Словаччини», заява № 7510/04, остаточне рішення від 29 вересня 2007 року. Це була перша справа про домашнє насильство, яку розглянув Суд по суті; а також «Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (Branko Tomašić and others v. Croatia), заява №46598/06, остаточне рішення від 15 квітня 2009 року.

зобов'язана розслідувати, переслідувати та карати винних. Це призвело до появи **принципу належних процедур**¹³⁷.

Цей принцип було вперше заявлено в справі «*X та Y*», у якій Суд постановив, що позитивні зобов'язання не лише вимагають від держав утримуватися від порушення прав, а й можуть передбачати обов'язок гарантувати, що права людей не порушують інші приватні особи (пункт 23). У справі «*М.С. проти Болгарії*» (MC v Bulgaria) Суд постановив, що зобов'язання захищати права за статтями 3 та 8 призвели до проведення офіційного розслідування й ефективного покарання за зґвалтування (пункти 149–53). У справі «*Маслова проти Росії*» (Maslova v Russia, 2009) Суд ухвалив, що «явно принизливий характер зґвалтування посилює зобов'язання держави в цьому контексті (пункт 91). Суд далі постановив:

Ефективне службове розслідування має бути здатним виявити й покарати відповідальних... Мінімальні стандарти ефективності, визначені судовою практикою Суду, так само передбачають вимоги щодо незалежності, безсторонності та громадського контролю розслідування, а також щодо того, що компетентні органи влади повинні діяти зі зразковою обачністю й оперативністю (пункт 91).

Ці чинники теж становлять значний виклик для діяльності поліції й прокурорів, які відповідають за застосування законодавства щодо зґвалтування й через які проходить більшість скарг у системі кримінального правосуддя (див., наприклад, справи «Келлі» (2002); «Келлі та інші» (2005)¹³⁸. Визнання цих позитивних зобов'язань до того ж передбачає потребу в подвоєнні поточних зусиль, спрямованих на притягнення винних до відповідальності.

У низці справ, що стосуються домашнього насильства стосовно жінок, Суд також ухвалив, що національні органи влади мають позитивне зобов'язання вжити заходів захисту для запобігання такому насильству, якщо органи влади «знали чи мали знати» про існування «реальної чи безпосередньої загрози» життю чи здоров'ю особи, як-от у справах «*Контрова проти Словаччини*» (Kontrova v. Slovakia, 31 травня 2007 року) і «*Гайдуова проти Словаччини*» (Hajduova v. Slovakia, 30 листопада 2010 року). Органи влади мають втручатися, якщо загроза з боку потенційного агресора ще не матеріалізувалася у формі фізичного насильства («*Гайдуова*»). Органи влади можуть діяти відповідно до свого статусу, іноді навіть у супереч явній волі жертви («*Гайдуова*»). У деяких випадках може бути вжито тимчасових надзвичайних заходів захисту («*Беваква та С. проти Болгарії*», 12 червня 2008 року).

Європейський суд з прав людини, «*Опуз проти Туреччини*» (заява № 33401/02), рішення від 9 червня 2009 року (остаточне рішення від 9 вересня 2009 року), пункти 134, 138, 139, 143-145, 147, 149, 161, 176.

[Заявниця, Нахіде Опуз, вийшла заміж за Х.О. в 1995 році, пара оселилася в південно-східному турецькому місті Діярбакир. Заявниця та її мати страждали від систематичного й постійного фізичного насильства, зокрема й такого, що становило загрозу смерті, наслідком чого стали медично підтвержені небезпечні для життя травми. Вони подали скарги, і проти Х.О. було ініційовано кілька кримінальних проваджень, однак усі було закрито, оскільки жертви забрали свої заяви або було засвідчено відсутність доказів. Пізніше, у березні 1998 року, Х.О. наїхав автомобілем на заявницю та її матір, спричинивши серйозні травми. Під час іншого інциденту в жовтні 2001 року він сім разів ударив заявницю ножом. За перший напад його засудили до трьох місяців ув'язнення, яке згодом замінили штрафом. За другий йому призначили штраф, який потрібно було сплатити через 8 платежів. Під час цих проваджень

Х.О. погрожував їх убити, через що заявниця та її мати неуспішно просили прокурора про заходи захисту. Після таких постанов щонайменше три окремі рази заявниця подавала кримінальні скарги через смертельні погрози та залякування з боку Х.О.; органи влади просто допитали його. Насильство сягнуло піку в березні 2002 року, коли мати заявниці спробувала переїхати в іншу спільноту. Х.О. вистрілив у матір заявниці рушницею, миттєво вбивши її. Через шість років після цього інциденту внутрішній суд спершу засудив його за вбивство до довічного ув'язнення, але згодом пом'якшив вирок і врешті звільнив, враховуючи його добру поведінку в ув'язненні та той факт, що рішення було подано на апеляцію. Через місяць після звільнення заявниця подала ще одну кримінальну скаргу з вимогою захистити її від Х.О. через поновлення погроз із його боку. На той час справу вже розглядав ЄСПЛ (після того, як у липні 2002 року пані

137. Frederica Acar and Raluca Popa, 2016. From Feminist Legal Project to Groundbreaking Regional Treaty: The Making of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence. *European Journal of Human Rights*. 2016/3. стор. 287–319.

138. Патрісія Лондоно (Patricia Londono), 2010 р. Розділ 7. Визначення зґвалтування відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Каткування, згода та рівноправ'я в справах Маклінн, Клер і Ванесси Е. Мунто, під ред. *Rethinking rape law: International and comparative perspectives*. Routledge.

Опуз подала заяву), який попросив від уряду Туреччини пояснення причини відсутності заходів захисту, адже життя заявниці було в небезпеці. Після запиту ЄСПЛ органи влади Туреччини розслідували справу Х.О., після чого погрози припинилися. Пані Опуз стверджувала в Європейському суді з прав людини, що турецький уряд порушив статтю 2 (право на життя) і статтю 3 (заборона катувань та нелюдського поводження). Заявниця стверджувала, що ці порушення також порушували статтю 14 (заборона дискримінації). Турецький уряд заявив, що місцеві органи влади вжили негайних і відчутних заходів у відповідь на заяви пані Опуз і її матері, однак відповідно до чинного внутрішнього законодавства кримінальне переслідування залежало від скарг, поданих жертвою. Оскільки пані Опуз та її мати постійно відкликали свої заяви, Туреччина стверджувала, що органи влади не могли продовжувати переслідування Х.О. Суд відхилив ці аргументи й постановив, що Туреччина порушила статтю 2 Конвенції з огляду на смерть матері заявниці. У важливому поворотному пункті юриспруденції ЄСПЛ Суд також встановив порушення статті 3 Конвенції, що полягало в нездатності органів влади захистити заявницю від домашнього насильства, учиненого її колишнім чоловіком, тим самим уперше постановивши, що домашнє насильство може становити нелюдське поводження і порушувати статті 14, 2 та 3 Конвенції, оскільки нездатність держави перешкодити домашньому насильству була дискримінацією щодо жінок. Частково Суд досягнув рішення на основі таких підстав:]

134. [...] Злочини, скоєні Х.О., були достатньо серйозні, щоб ужити заходів захисту, а також існувала суттєва загроза здоров'ю та безпеці жертв. Під час вивчення історії взаємин було очевидно, що кривдник раніше вчиняв домашнє насильство, тому існувала суттєва загроза подальшого насильства.

138. [...] [О]чевидно, що у виборі подальших заходів [серед держав-сторін] є розуміння обов'язку органів влади щодо балансу між правами жертви за статтями 2, 3 та 8. У цьому зв'язку, вивчивши практику в державах-членах [...], Суд вважає, що існують певні чинники, які можна враховувати під час рішення щодо ініціювання переслідування: серйозність правопорушення; чи травми жертви фізичні чи психологічні; чи використовував відповідач зброю; чи висловлював відповідач нові погрози після нападу; чи відповідач планував напад; наслідки (зокрема психологічні) для дітей, що проживають у родині; шанси на повторне правопорушення з боку відповідача; постійна загроза здоров'ю та безпеці жертви чи будь-кому, хто був або став причетним до ситуації; поточний стан стосунків жертви з відповідачем і наслідки таких стосунків для переслідування всупереч бажанню жертви; історія взаємин, особливо наявність інших випадків насильства в минулому; а також попередня кримінальна історія відповідача, особливо попереднє насильство.

139. З цієї практики можна дійти висновку: що серйозніше правопорушення чи більша загроза наступних правопорушень, то більш імовірно, що в інтересах громадськості переслідування має тривати, навіть якщо жертви відкликають свої скарги.

143. [...] [З]дається, місцеві органи влади недостатньо врахували ці чинники, коли повторно вирішили припинити кримінальне провадження щодо Х.О. Натомість вони вирішили надати виняткової ваги потребі утримуватися від втручання, оскільки вважали цей випадок «сімейною справою» [...]. Навіть більше — немає жодних ознак того, що органи влади розглянули мотиви відкликання скарг. Це все сталося, незважаючи на те, що мати заявниці вказала прокуророві м. Діярбакир, що вона та її донька відкликали скарги через смертельні погрози й тиск із боку Х.О. [...] Також вражає те, що жертви відкликали свої скарги, коли Х.О. був на свободі або після його звільнення з-під варті.

144. Що стосується аргументу уряду про те, що будь-яке подальше втручання з боку національних органів влади буде порушенням прав жертви згідно зі статтею 8 Конвенції, Суд звертає увагу на схожу ухвалу в справі про домашнє насильство (див. справу «Беваква та С. проти Болгарії» (Bevacqua and S. v. Bulgaria, № 71127/01, § 83, 12 червня 2008 року), де він постановив, що точка зору органів влади щодо того, що допомога не була потрібна, оскільки суперечка стосувалася «приватної справи», була несумісною з позитивними зобов'язаннями гарантувати здійснення прав заявниці. Крім того, Суд повторює, що в деяких випадках втручання національних органів влади в сімейне життя людей може бути необхідним для захисту здоров'я та прав інших або для запобігання вчиненню злочинних дій (див. справу «К.А. та А.Д проти Бельгії» (K.A. and A.D. v. Belgium, № 42758/98 і 45558/99, § 81, 17 лютого 2005 року). Через серйозність загрози для матері заявника в цій справі такі заходи втручання були необхідними.

145. [...] Таким чином, Суд вважає, що з огляду на серйозність учинених Х.О. злочинів у минулому, органи прокуратури мали ініціювати провадження в цілях інтересів громадськості, незважаючи на те, що жертви відкликали свої заяви (у цьому контексті див. Рекомендацію Комітету міністрів Rec(2002)5, пункти 80-82 вище).

147. [...] У всякому разі Суд підкреслив, що у справах про домашнє насильство права кривдників не можуть бути важливішими, ніж права жертв на життя й фізичну та психічну недоторканність (див. рішення Комітету CEDAW у справах «Фатма Йлдірим проти Австрії» (Fatma Yildirim v. Austria) і «А.Т. проти Угорщини» (A.T. v. Hungary), обидві цитовані вище, §§ 12.1.5 і 9.3 відповідно).

149. За таких обставин Суд робить висновок про те, що не можна вважати, що національні органи влади дотрималися принципу належних процедур. Тому вони не дотрималися своїх позитивних зобов'язань щодо захисту права на життя матері заявниці згідно зі статтею 2 Конвенції.

161. Суд також зазначає, що насильство у формі фізичних травм і психологічного тиску, від яких страждала заявниця, було достатньо серйозним, аби вважати його жорстоким поведінням відповідно до статті 3 Конвенції.

Суд робить висновок, що відбулося порушення статті 3 Конвенції, яке полягало в нездатності органів влади вжити заходів захисту у формі ефективного стримування від серйозних порушень особистої недоторканності заявниці, які вчиняв її чоловік.

Доступ до заходів судового захисту

Засоби судового захисту мають бути доступними й ефективними. Справа «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland, 1979 p.) показала, що засоби судового захисту можуть дозволити жертві домашнього насильства втекти від насильницької ситуації, зокрема шляхом процесу розлучення чи окремого проживання, відтак ці засоби мають бути доступними й ефективними, щоб гарантувати практичний, а не лише теоретичний чи ілюзорний захист жертви у вразливому становищі. **Час від час для такого ефективного доступу жертви може бути потрібна правова допомога у зв'язку зі складністю справи, необізнаністю жертви із судовими процедурами, але також із точки зору послабленої здатності жертви представити свою справу через емоційну залученість.**

Ретельне й ефективне розслідування

У справі «Айдин проти Туреччини» (Aydin v. Turkey, 1996), що стосувалася зґвалтування молоді турецької жінки курдського походження, яке вчинив державний чиновник, Суд установив порушення через відсутність ефективного розслідування, що було очевидно з того факту, що медичний огляд жертви проводили лікарі, які не мали досвіду роботи з жертвами зґвалтування, а також із того, що мета розслідування, яке вів прокурор, полягала у встановленні того, чи втратила заявниця цнотливість, тоді як зосереджуватися потрібно було на тому, чи була заявниця жертвою зґвалтування.

У справі «М.С. проти Болгарії» (MC v. Bulgaria, 2004) заявниця, якій на момент нападу було 14 років, скаржилася на зґвалтування, яке вчинили два чоловіки. Кримінальний кодекс Болгарії вимагав, аби умовою для подання скарги було те, що «жертву змусили до статевого акту силою чи погрозами» (пункт 80). Справу було закрито через відсутність доказів щодо погроз або застосування сили. Суд постановив, що порушено обидві статті — 3 та 8. Держави були зобов'язані «захищати фізичну недоторканність осіб і їхнє приватне життя, а також надавати їм ефективні засоби захисту для цього». Суд знову заявив, що зобов'язання за статтею 3 не застосовують лише до державних чиновників, і дійшов висновку, що «держави мають позитивне зобов'язання за статтями 3 та 8 Конвенції, яке полягає в прийнятті положень кримінального права, що ефективно карають зґвалтування, і застосування їх на практиці через результативне розслідування та переслідування» (пункт 153).

Європейський суд з прав людини, «М.С. проти Болгарії» (заява № 39272/98), рішення від 4 грудня 2003 року (остаточне рішення від 4 березня 2004 року), пункти 153, 164-166, 181-185.

[31 липня 1995 року 20-річний знайомий (А.) запросив 14-річну заявницю (М.С.) (вік, який у Болгарії вважається віком згоди на статевий акт) піти з двома його друзями, П. і В.А., у диско-бар за 17 км від її дому. М.С. погодилася, за умови, що повернеться додому до 23 години. Заявниця раніше зустріла П. в диско-барі й один раз потанцювала з ним. А. був старшим братом її однокласника. Після диско-бару А. запропонував групі зупинитися біля сусідньої водойми, щоб скупатися. Хоча М.С. заперечувала, вони все одно під'їхали до водойми. Там М.С. залишилася в машині, а інші вийшли. Незабаром після цього П. повернувся, сів на переднє сидіння автомобіля поряд із М.С. і почав цілувати її. Заявниця пізніше заявила слідчим органам, що їй було страшно та соромно, у неї не було сили рішуче опиратися чи кричати. Її зусилля відштовхнути П. були неуспішні, оскільки він був сильніший. П. частково її роздягнув і змусив її зайнятися

з ним статевим актом. Пізніше П. сказав слідчим органам, що секс був за взаємної згоди. Близько 3:00 тієї ж ночі група поїхала до ближнього містечка, де у родичів В.А. був будинок. Там М.С. трималася поблизу А., оскільки він був братом її однокласника, тому вона вважала, що він захистить її. Натомість А. змусив М.С. зайнятися з ним статевим актом на ліжку. М.С. благала А. припинити, але фізично не опиралася. Пізніше А. сказав слідчим органам, що секс був за взаємної згоди. Уранці того ж дня мати М.С. знайшла її в будинку родичів В.А. Заявниця та її мати відразу ж пішли в місцеву лікарню, де їх спрямували на судово-медичну експертизу. Заявницю оглянули близько 16.00. Експертиза виявила, що дівоча пліва нещодавно розірвалася. Медики також помітили на шії заявниці подряпини розміром 35 на 4 мм і чотири невеликі овальні синці. Десять днів по тому сім'я вирішила подати скаргу. 11 серпня 1995 року заявниця написала письмову заяву про події, що сталися 31 липня та 1 серпня. У той же день П. і А. були заарештовані й дали письмові свідчення. Вони стверджували, що заявниця мала з ним статевий акт за власним бажанням. Чоловіків відпустили. 25 серпня 1995 року поліцейський підготував звіт і передав його компетентному прокуророві. 14 листопада 1995 року районний прокурор почав кримінальне провадження та передав справу слідчому, який не вжив жодних заходів щодо справи аж до листопада 1996 року. Слідчий завершив роботу над справою 18 грудня 1996 року. Він підготував звіт, у якому зазначав, що докази застосування з боку А. і П. погроз або насильства відсутні, і пропонував прокуророві закрити справу. Вважаючи перше розслідування необ'єктивним, недостатньо ретельним і незавершеним, районний прокурор наказав провести ще одне. Другий слідчий знову запропонував закрити справу. 17 березня 1997 року районний прокурор наказав закрити кримінальне розслідування. Поміж іншим, він визначив, що поза всякими сумнівами не було встановлено застосування сили та погроз. Вдалося встановити, зокрема, відсутність із боку заявниці опору чи спроб покликати на допомогу інших. М.С. безуспішно подавала нові скарги в інші органи влади. В апеляції було відмовлено рішеннями від 13 травня та 24 червня 1997 року. У рішенні від 13 травня 1997 року зазначено: «Як видно зі звіту судмедекспертів, молодий вік заявниці та відсутність життєвого досвіду дійсно означали, що вона була нездатна боронити свої постійні переконання, зокрема показати рішуче небажання сексуального контакту. Однак, згідно з [...] Кримінальним кодексом, у діях не можна вбачати кримінального злочину, якщо заявницю не змушували до статевого акту, застосовуючи фізичну силу чи погрози. Примус передбачає опір, а в цьому конкретному випадку доказів опору немає. П. і А. можна було б притягнути до кримінальної відповідальності лише тоді, коли б вони розуміли, що мали статевий акт без згоди заявниці, і якщо вони застосовували силу чи погрожували з метою увійти в статевий зв'язок усупереч волі заявниці. Відсутні достатні докази того, що заявниця виявляла небажання мати статеві зносини та що П. і А. застосували погрози чи насильство». Рішення від 24 червня 1997 підтвердило ці висновки. У ньому також було зазначено: «У цій справі вирішальним є те, що не вдалося беззаперечно довести, що проти заявниці застосовували фізичну силу чи погрози та що статевий акт відбувся всупереч її волі й попри її опір. Сліди фізичної сили, як-от синці, розірваний одяг тощо, відсутні... Справді, для неповнолітньої дівчини, яка до того ж цнотлива, незвично мати статеві зносини з двома різними особами за короткий проміжок часу, але самого цього факту не досить, аби встановити наявність злочину, якщо відсутні інші докази та з огляду на неможливість отримати нові». Суд відхилив ці аргументи та постановив, що Болгарія порушила свої позитивні зобов'язання згідно зі статтями 3 та 8 Конвенції, частково через такі підстави:]

153. [...] Держави мають позитивне зобов'язання, яке випливає зі статей 3 та 8 Конвенції, передбачити кримінально-правові санкції для ефективного покарання осіб, які вчинили зґвалтування, і реалізувати їх на практиці шляхом ефективного розслідування і притягнення до відповідальності винних осіб.

164. [...] усе глибше розуміння того, у який спосіб жертви переживають зґвалтування, показало, що сексуальне насильство — зокрема щодо неповнолітніх дівчат — часто не наштовхується на фізичний опір через низку психологічних чинників або страх насильства з боку кривдника.

165. Крім того, розвиток законодавства та практики в цій сфері відображає еволюцію суспільств на шляху до ефективного рівноправ'я та поваги до сексуальної автономії кожної особи.

166. [...] [Б]удь-який жорсткий підхід у разі обвинувачення у правопорушенні сексуального характеру, як-от вимога надати докази фізичного опору за будь-яких обставин, становить ризик того, що певні типи зґвалтувань залишаться непокараними, а це ставить під загрозу ефективний захист сексуальної автономії людей. Відповідно до сучасних стандартів і тенденцій у цій сфері, позитивні зобов'язання держав-членів відповідно до статей 3 та 8 Конвенції мають передбачати вимогу щодо покарання й ефективного переслідування за всі статеві зносини без згоди однієї зі сторін, зокрема, навіть якщо відсутній фізичний опір із боку жертви.

181. [...] [Х]оча на практиці іноді складно довести відсутність згоди, якщо немає «прямих» доказів зґвалтування, як-от слідів насильства чи безпосередніх свідків насильства, органи влади все одно повинні

вивчати всі факти та приймати рішення на основі оцінки всіх супутніх обставин. Розслідування та його висновки мають зосереджуватися на проблемі відсутності згоди.

182. [...] [Н]ездатність органів влади ефективно розслідувати в справі заявниці супутні обставини призвела до надмірної уваги до «безпосередніх» доказів зґвалтування. Їхній підхід у цій конкретній справі був обмежувальним, що практично підносило «опір» до статусу вирішального елемента злочину.

183. Органи влади також можна критикувати за недостатню увагу до особливої вразливості юних осіб і спеціальних психологічних чинників, що наявні в справах, які стосуються зґвалтування неповнолітніх [...].

184. Окрім того, вони проводили розслідування із значним зволіканням [...].

185. [...] [Р]озслідування справи заявниці та, зокрема, підхід, обраний слідчим і прокурором у справі, не відповідали вимогам позитивних зобов'язань держав-членів — у світлі відповідних сучасних стандартів у порівняльному та міжнародному праві — щодо створення й застосування ефективної кримінально-правової системи, що карає всі форми зґвалтування й сексуального насильства.

Повага до особистої недоторканності заявниці

Упродовж усього розслідування та судового провадження варто гарантувати повагу до особистої недоторканності заявників. Необхідно визнавати, що жінки-жертви, особливо у справах про сексуальне насильство, часто сприймають кримінальне провадження як додаткову травму. Таке твердження особливо слушне, якщо жінка-жертва змушена проти своєї волі мати очну ставку з агресором («*У. проти Словенії*» (U. v. Slovenia, 2015))

Стандарти, розроблені судовою практикою Європейського суду з прав людини у справах про насильство щодо жінок, інтегровано в Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), тепер вони стали юридично обов'язковими. Стамбульська конвенція містить численні положення, спрямовані сприяти доступу жертв гендерно-зумовленого насильства до правосуддя, зокрема вона вимагає від держав-сторін:

- надавати належну правову інформацію (стаття 19);
- заохочувати повідомлення (стаття 27);
- надавати жертвам належні засоби цивільно-правового захисту (стаття 29) та компенсації (стаття 30);
- криміналізувати чи іншим чином карати низку різних форм насильства щодо жінок (статті 33–40);
- гарантувати, що розслідування та судове провадження здійснюються без неналежних зволікань (стаття 49) і що прокурори можуть ініціювати та продовжувати провадження, навіть якщо жертва відкликає свою скаргу (стаття 55);
- гарантувати, що докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволено лише тоді, коли такі факти є суттєвими і необхідними (стаття 54);
- гарантувати, що заборонено обов'язкове застосування до процесів або ухвалення вироків альтернативного способу вирішення вироків (стаття 48);
- гарантувати захист жертв на всіх стадіях розслідування та судового провадження (статті 56);
- надавати жертвам доступ до безоплатної правової допомоги (стаття 57).

Таким чином, стандарти Стамбульської конвенції є **основним елементом**, що забезпечує рівний доступ жінок до правосуддя.

Наведені вище принцип і стандарти застосовуються та повинні застосовуватися також у справах, які не стосуються насильства щодо жінок, зокрема питань працевлаштування та родини.

Короткий перелік прикладів судової практики, які використано в цьому посібнику

Європейський суд з прав людини

- «*Константін Маркін проти Росії*» (Konstantin Markin v. Russia, 2012), заява № 30078/06, рішення Великої палати від 22 березня 2012 року
- «*Халіме Кіліч проти Туреччини*» (Halime Kiliç v. Turkey, 2016), заява № 63034/11, рішення від 28 червня 2016 року

- «*М.С. проти Болгарії*» (M.C. v. Bulgaria, 2003), заява № 39272/98, рішення від 4 березня 2004 року
- «*У. проти Словенії*» (Y. v. Slovenia, 2015), заява № 41107/10, рішення від 28 травня 2015 року
- «*Ейрі проти Ірландії*» (Airey v. Ireland, 1979), заява № 6289/73, рішення від 9 жовтня 1979 року
- «*А. проти Хорватії*» (A. v. Croatia, 2010), заява № 55164/08, рішення від 14 жовтня 2010 року
- «*Бранко Томашич та інші проти Хорватії*» (Branko Tomašić and others v. Croatia, 2009), заява № 46598/06, рішення від 15 січня 2009 року
- «*Беваква та С. проти Болгарії*» (Bevacqua and S v. Bulgaria, 2008), заява № 71127/01, рішення від 12 червня 2008 року
- «*Стек та інші проти Сполученого Королівства*» (Stec and Others v. the United Kingdom, 2006), заяви № 65731/01 і 65900/01, рішення Великої палати від 12 квітня 2006 року
- «*Опуз проти Туреччини*» (Opuz v. Turkey, 2009), заява № 33401/02, рішення від 9 червня 2009 року
- «*Дурмаз проти Туреччини*» (Durmaz v. Turkey, 2014), заява № 3621/07, рішення від 13 лютого 2015 року
- «*Е.В. проти Франції*» (E.B. v. France, 2008), заява № 43546/0, рішення від 22 січня 2008 року

Європейський комітет із соціальних прав

- Колективні скарги № 124/2016–139/2016, подані організацією «University Women of Europe» проти 15 держав-сторін: скарги, зареєстровані Секретаріатом Європейського комітету із соціальних прав 24 серпня 2016 року, заявляють про недотримання державами принципу рівної оплати праці жінок і чоловіків за однакову, схожу чи аналогічну роботу, що порушує статті 1, 4§3, 20 і статтю Е Європейської соціальної хартії.

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок

- «*Р.К.В. проти Туреччини*» (R.K.V. v. Turkey, 2012), повідомлення CEDAW № 28/2010
- «*Ісату Яллов проти Болгарії*» (Isatou Jallow v. Bulgaria, 2012), повідомлення CEDAW № 32/2011
- «*Анжела Гонзалес Каррено проти Іспанії*» (Ángela González Carreño v. Spain, 2014), повідомлення CEDAW № 47/2012
- «*Світлана Медведєва проти Росії*» (Svetlana Medvedeva v. Russian, 2016), повідомлення CEDAW № 60/2013
- «*Анна Белоусова проти Казахстану*» (Anna Belousova v. Kazakhstan, 2015), повідомлення CEDAW № 45/2012
- «*В.К. проти Болгарії*» (V.K. v. Bulgaria, 2011), повідомлення CEDAW № 20/2008
- «*Інга Абрамова проти Білорусі*» (Inga Abramova v. Belarus, 2011), повідомлення CEDAW № 23/2009
- «*Х та У проти Грузії*» (X and Y v. Georgia, 2015), повідомлення CEDAW № 24/2009

Суд Європейського Союзу

- «*Маршалл проти Землі Північний Рейн-Вестфалія*» (Marschall v. Land Nordrhein- Westfalen, 1997)
- «*Центр рівних можливостей та протидії расизму проти фірми «Ферин»*» (Centrum v. Firma Feryn, 2008)
- «*Коулмен проти Аттриджа Ло і Стіва Ло*» (S. Coleman v. Attridge Law and Steve Law, 2008)

Міжамериканський суд з прав людини

- «*Атала Ріффо та її доньки проти Чилі*» (Atala Riffo and Daughters v. Chile, 2012)

Приклади країн

- «*Луїс Е. Дженсон проти Eveleth Taconite Co.*» (Lois E. Jenson v. Eveleth Taconite Co., 1992) (США)
- «*Р. проти Еванчук*» (R. v. Ewanchuk, 1999) 1 Збірник рішень Верховного суду 330 (Канада)

МОДУЛЬ III. ЩО МАЄ ЗНАТИ КОЖЕН ПРАКТИК

Цілі: Модуль III призначено, аби заохотити прокурорів і суддів поміркувати про те, як вони можуть максимально застосувати своє професійне призначення, щоб полегшити доступ жінок до правосуддя. У цьому розділі також наведено огляд правових питань, які вважають найнагальнішими для жінок у п'яти країнах Східного партнерства. Хоча не всі прокурори чи судді у своїй роботі зіштовхнуться з цими темами, для ефективнішого здійснення правосуддя важливо, щоб фахові юристи підвищили свою загальну обізнаність щодо найнагальніших проблем, пов'язаних із правами жінок. Окрім впровадження нових правових стандартів, які стосуються конкретних порушень прав жінок, модуль III також містить загальні відомості й поширені неправильні уявлення та стереотипи, базові знання про які повинен мати кожний фаховий юрист.

Варто зауважити, що всі розглянуті тут теми є складними й вимагають спеціальних правових заходів реагування. Таким чином, кожна тема має бути предметом спеціального навчання. Однак мета полягає в ознайомленні прокурорів і суддів із відповідними правовими стандартами й характеристиками таких порушень прав, щоб вони могли згодом розпізнавати їх, коли вимагатиметься застосування гендерно-чутливого підходу.

3.1. Ролі й обов'язки суддів та прокурорів у забезпеченні доступу жінок до правосуддя

Судді та прокурори мають різні ролі, однак і ті, й інші істотно впливають на те, наскільки в їхній конкретній юрисдикції дотримуються принципу верховенства права. Як державні органи, обидві професійні групи можуть нести потужні сигнали суспільству про те, що з порушеннями прав жінок не миритимуться та згідно із законодавством вважатимуть їх не менш серйозними, ніж інші порушення прав людини. Дії окремих суддів і прокурорів сприяють загальній ідентичності системи правосуддя — її сприйняття як безсторонньої та справедливої. Судді та прокурори також мають важливі повноваження щодо нагляду й повинні забезпечувати лідерство та досвід для інших фахівців галузі правосуддя, зокрема поліції, персоналу служб дострокового звільнення та пробації, адвокатів.

Щоб гарантувати, що жінки мають рівний доступ до правосуддя, судді та прокурори повинні прийняти гендерно-чутливий підхід до своєї роботи й тлумачити закон відповідно до наявних понять рівноправ'я та міжнародних прав людини. Практики повинні знати про такі проблеми як неоднаковий вплив законів на жінок; обставини, за яких законно застосовувати відмінне ставлення відповідно до закону та політики з метою забезпечення справедливого результату, а також про те, як нерівний розподіл ресурсів призводить до нерівного розподілу влади¹³⁹.

Прокурори та судді повинні застосовувати проактивний підхід, гарантуючи усунення перешкод, із якими жінки зіштовхуються, намагаючись отримати доступ до правосуддя. Скажімо, прокурори, які працюють зі справами про насильство щодо жінок, повинні побудувати вагомі аргументи проти кривдника, які не залежатимуть виключно від свідчення самої жертви. Прокурор має активно шукати низку інших форм доказів. Судді повинні послідовно застосовувати у своїй роботі гендерну концепцію, а проактивність може передбачати гарантування того, що підлеглі працівники (прокуратури чи судів) проходять навчання з гендерно-чутливих підходів або беруть участь у процесах реформування задля розвитку гендерно-свідомої політики й рекомендацій.

Система правосуддя здатна відігравати важливу роль у боротьбі з патріархальними гендерними ролями та у підтриманні цінності гендерної рівності в суспільстві. Судді та прокурори відповідають за підтримання справедливості та цілісності системи правосуддя й усунення гендерних упереджень. На перший погляд може здаватися, що гендерно-чутливий підхід до правосуддя конфліктує з обов'язком суддів щодо безсторонності. Насправді ж неупередженість не вимагає *гендерно-сліпого* підходу.

139. Suprema Corta de Justicia de la Nación [Національний верховний суд Мексики]. 2014 рік. Ухвалення судових рішень із врахуванням гендерного питання: Протокол. Версія англійською мовою. Мехіко, стор. 8.

Гендерна чутливість, гендерна сліпота й неупередженість

Гендерна сліпота означає ігнорування та/чи невирішення гендерних питань під час певної процедури на противагу **гендерній чутливості**, яка є протилежною процедурою врахування гендерного виміру.

Для суддів **обов'язок щодо неупередженості** є основною відповідальністю й етичним зобов'язанням. Однак обов'язок щодо неупередженості не означає, що судді мають бути гендерно-сліпими. Навпаки, потрібно зважати на гендер (у поєднанні з іншими характеристиками особистості) і боротися зі всіма недоліками, що його стосуються. Неупередженість означає не заплущування очей на щось, а зберігання об'єктивності. «Саме здатність «розширити світогляд»... шляхом врахування різних точок зору робить можливим для [суддів] справжнє суддівство, відхід від [їхніх] особистих переконань і вподобань»¹⁴⁰.

Окрім того, право на рівноправ'я перед судами й трибуналами, а також на справедливий суд вимагає безсторонності у двох контекстах. По-перше, «судді не повинні допускати впливу упереджень на своє суддівство, чи зберігати неправильні уявлення про справу, яку вони розглядають, або ж діяти в способи, що неналежним чином просувають інтереси однієї зі сторін із метою завдання шкоди іншій. [і] По-друге, трибунал також має виглядати неупередженим для стороннього спостерігача»¹⁴¹.

Стереотипи є формою упередження, яка не дає юристам-практикам бачити правди. Як зазначив суддя Канадського Верховного суду:

«Міфи та стереотипи є формою упередження, оскільки вони погіршують здатність окремого судді безсторонньо оцінювати факти в певній справі». Фактично суддівство на основі міфів і стереотипів цілком несумісне з дотриманням безсторонності, оскільки міфи та стереотипи засновуються на нерациональній схильності й узагальненнях, а не на фактах. Вони заплущують очі на правду та реальність...¹⁴²

Стереотипи пронизують різні рівні правового процесу: розслідування, суд і фази суддівства. Відповідно судді, магістрати й третейські судді є не єдиними суб'єктами правової системи, які застосовують, увічнюють і зміцнюють стереотипи. Прокурори, працівники правоохоронних органів та інші суб'єкти можуть дозволити стереотипам впливати на розслідування, суди й зрештою на вирок¹⁴³. Прокурори й судді повинні виявляти, викорінювати й розвіювати стереотипи, що трапляються в системі правосуддя. Це означає не лише те, що судді та прокурори самі не повинні демонструвати дискримінаційної поведінки чи спиратися на гендерно-зумовлені стереотипи, натомість вони мають прийняти гендерно-чутливі підходи до застосування законів і боротьби з міфами й стереотипами, що наявні в законодавстві чи в будь-якої зі сторін.

[Н]авіть обережні суди починають визнавати, що всі судді обов'язково мають руйнувати міфи та стереотипи, щоб гарантувати здійснення правосуддя... Розвінчання [міфів] — це не просто здатність розпізнавати їх. Йдеться про розкриття ідеологічних і культурних основ міфів та стереотипів, які переважають у кожній культурі, а також викорінення цих вигадок із суджень усіх тих, хто тлумачить нашу загальну культуру, зокрема тих, хто перебуває в позиції влади й сприяє їхньому зміцненню»¹⁴⁴.

3.2. Насильство щодо жінок

Насильство щодо жінок належить до найпоширеніших порушень прав людини, від яких страждають жінки й дівчата у всьому світі. Хоча правові системи країн Східного партнерства по-різному вирішують проблему насильства щодо жінок, експерти погоджуються, що вона поширена у всіх країнах і є однією з тих сфер, у яких жінки зазнають значних труднощів під час захисту своїх прав. Через це в цьому посібнику значну увагу звернено на вивчення динаміки насильства щодо жінок, а також на базову інформацію, яку мають

140. Honourable Madame Justice Claire L'Heureux-Dubé, 2001. 'Beyond the Myths: Equality, Impartiality, and Justice'. (2001) 10(1) *Journal of Social Distress and the Homeless*, пункти 87, 91.

141. Комітет з прав людини, *Загальний коментар № 32*, пункт 21 статті 14 МПГПП.

142. Honourable Madame Justice Claire L'Heureux-Dubé, 2001. 'Beyond the Myths: Equality, Impartiality, and Justice'. (2001) 10(1) *Journal of Social Distress and the Homeless*, пункти 89, 92 [цитати пропущено].

143. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, пункти 26–27.

144. Honourable Madame Justice Claire L'Heureux-Dubé, 2001. 'Beyond the Myths: Equality, Impartiality, and Justice'. (2001) 10(1) *Journal of Social Distress and the Homeless*, пункти 87, 91.

знати про цю проблему прокурори та судді. Докладніші рекомендації щодо добрих практик, які прокурорам та юристам належить прийняти для вирішення проблеми насильства щодо жінок, наведено в модулі IV цього посібника.

Огляд. Можливо, ви вже натрапляли на фрази «насильство щодо жінок» і «гендерно-зумовлене насильство». Хоча ці терміни часто використовують як взаємозамінні, зокрема в деяких міжнародних конвенціях, насправді вони не є синонімами.

Гендерно-зумовлене насильство (ГЗН) — більш широкий термін і зазвичай використовується на позначення «актів фізичного, психологічного й соціального насильства (зокрема сексуального насильства), які вчиняють чи існує загроза їхнього вчинення із застосуванням певного типу сили (як-от насильства, погроз, примусу, маніпуляції, обману, культурних очікувань, зброї чи економічних обставин) і які спрямовані проти певної особи через її або його гендерну роль та очікування в суспільстві та культурі»¹⁴⁵. І хоча найпоширеніші форми ГЗН спрямовані проти жінок і дівчат, чоловіки та хлопці також можуть стати його жертвами. Однак не всі форми насильства щодо жінок є гендерно-зумовленими.

Насильство щодо жінок (НЩЖ) — це форма гендерно-зумовленого насильства, можливо, найпоширеніша з його форм¹⁴⁶. НЩЖ означає «порушення прав людини та форму дискримінації стосовно жінок і будь-який акт насильства за гендерною ознакою, результатом якого є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або матеріальна шкода чи страждання жінок, зокрема загроза здійснення таких актів, примус або будь-яке самовільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається воно в суспільному, чи в приватному житті»¹⁴⁷.

У цьому посібнику використовують термін *насильство щодо жінок*, оскільки він зосереджується конкретно на доступі жінок до правосуддя. Однак застосовано також добрі практики, що більше стосуються ГЗН.

На наше розуміння насильства щодо жінок вплинуло кілька важливих змін у міжнародному законодавстві. По-перше, найважливішою зміною був перехід від зосередження лише на безпосередніх заходах держав (тобто увічнення порушень прав людини в громадській сфері) із визнанням їхніх зобов'язань щодо вживання всіх необхідних й обґрунтованих заходів для запобігання порушенням прав людини, які вчиняють приватні особи, а також розслідування й покарання таких порушень¹⁴⁸. По-друге, цей стандарт загального права (стандарт належної уваги) застосовано до приватних актів насильства щодо жінок.

Визначення гендерно-зумовленого насильства та насильства щодо жінок було вперше наведено в **Декларації про ліквідацію насильства щодо жінок (1993)** і **Загальній рекомендації № 12** (яка вимагає від держав-сторін включати в періодичні звіти інформацію про заходи боротьби з насильством щодо жінок, 1989) до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Хоча Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок не є юридично обов'язковим документом, вона містить важливу концептуалізацію цього типу насильства відповідно до контексту, у якому його вчиняють: у родині чи в приватній сфері; у загальній спільноті чи публічній сфері або в межах державної структури (наприклад в умовах тримання під вартою)¹⁴⁹. У Декларації НЩЖ також характеризують не лише як акт насильства, а як глибоко вкорінена соціальна проблема — «прояв історично нерівноправних владних взаємин між чоловіками та жінками, які призвели до домінування чоловіків над жінками і дискримінації щодо них, а також до перешкод на шляху до повноцінного покращення становища жінок»¹⁵⁰. У **Загальній рекомендації № 19** пізніше роз'яснено, що насильство щодо жінок є формою дискримінації та порушенням Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, хоча питання насильства прямо в Конвенції не згадано. У Загальній рекомендації № 19 також вказано на зв'язок між «традиційним ставленням», за якого жінкам належить підкорятися чоловікам, і насильством щодо жінок. Такі гендерні стереотипи відтак сприяють деяким формам насильства, як-от насильству, що трапляється в родині¹⁵¹. У липні 2017 року Комі-

145. ООН-Жінки. Віртуальний центр знань для припинення насильства щодо жінок і дівчат, доступно за покликанням: <http://www.endvawnow.org/en/articles/347-glossary-of-terms-from-programming-essentials-and-monitoring-and-evaluation-sections.html>.

146. Зверніть увагу, що Стамбульська конвенція містить визначення терміна «гендерно-зумовлене насильство щодо жінок», стаття 3(д).

147. Генеральна Асамблея ООН, 1993 рік. Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок. Стаття 1.

148. Див. рішення у справах «Веласкес Родрігес проти Гондурасу» (Velasquez Rodriguez v. Honduras), Міжамериканський суд з прав людини (1988) і ЄСПЛ, «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey), заява № 33401/02, рішення від 9 червня 2009 року.

149. Стаття 2, Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок.

150. Декларація про ліквідацію насильства щодо жінок.

151. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1992 рік. Загальна рекомендація № 19 про насильство щодо жінок, пункти 11, 21, 23.

тет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок також видав Рекомендацію № 35 про насильство щодо жінок, якою оновлюється попередня Загальна рекомендація № 19 про гендерно-зумовлене насильство стосовно жінок.

У подальших міжнародних правозахисних документах було сформульовано зобов'язання системи правосуддя щодо вирішення проблеми насильства щодо жінок. **Пекінська платформа дій** (необов'язковий стратегічний документ), наприклад, закликає національні уряди:

просувати активну та відкриту політику широкого впровадження гендерної концепції в усіх політиках і програмах, які пов'язані з насильством щодо жінок; активно заохочувати, підтримувати та реалізовувати заходи й програми, спрямовані на розширення знань і розуміння причин, наслідків та механізмів насильства щодо жінок серед осіб, що відповідають за впровадження цієї політики, як-от працівників правоохоронних органів, поліції, судових, медичних і соціальних працівників; розробляти стратегії для забезпечення того, щоб унаслідок гендерно-нечутливого законодавства чи судових або правоохоронних методів роботи жінки не зазнавали повторного насильства¹⁵².

Широке визначення форм, які може приймати насильство щодо жінок, охоплює домашнє насильство (фізичне, психологічне, сексуальне насильство), переслідування, убивство жінок, торгівлю людьми, сексуальне насильство, сексуальні домагання, шкідливі традиційні звичаї, як-от примусовий шлюб і шлюби дітей, примусові аборти й стерилізацію, а також «злочини в ім'я так званої честі». Конвенції ООН та резолюції Ради безпеки прямо апелюють до деяких форм НЩЖ, як-от: торгівля людьми, зґвалтування й сексуальне насильство. В інших міжнародних правових документах сказано про потребу захищати особливо вразливих жінок від насильства, наприклад жінок з обмеженими можливостями та жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях.

Стамбульська конвенція — перший юридично обов'язковий документ у Європі, у який було включено визначення НЩЖ. У ньому повторюються принципи Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і її супровідних документів.

Докладніше про Стамбульську конвенцію

Запобігання насильству, захист жертв, переслідування кривдників і потреба в інтегрованій політиці на національному рівні є наріжними каменями Стамбульської конвенції. Заходи, яких вимагає Конвенція міцно засновані на переконанні про те, що насильства щодо жінок не вдасться викоренити, якщо не докладає зусиль, сприяючи більшому рівноправ'ю між жінками та чоловіками, та що лише справжнє рівноправ'я між жінками й чоловіками та зміна динаміки влади й ставлень можуть дійсно запобігти цьому серйозному порушенню прав людини.

Конвенція містить низку новаторських рис, зокрема:

- Визнання насильства щодо жінок «порушенням прав людини та формою дискримінації жінок». Згідно з конвенцією, НЩЖ означає «порушення прав людини та форму дискримінації стосовно жінок і будь-який акт насильства за гендерною ознакою, результатом якого є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або матеріальна шкода чи страждання жінок, зокрема загроза здійснення таких актів, примус або будь-яке самовільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається воно в суспільному, чи в приватному житті» (стаття 3(a)).
- Конвенція вимагає від сторін враховувати гендерну концепцію під час реалізації її положень.
- Найбільш всеосяжне недискримінаційне положення серед угод РЄ (21 спеціально захищена причина й «будь-який інший статус»).
- **Криміналізація** вичерпного списку дій і поведінки, які вважають формами насильства щодо жінок (зокрема «нові» правопорушення, як-от примусовий шлюб, сексуальні домагання та переслідування, примусовий аборт і стерилізація).
- Спеціальні положення **про зміну ставлень і викорінення стереотипів**.
- Покликання на стандарт щодо **належної уваги**, який вимагає від державних органів влади запобігати, карати та надавати відшкодування за акти насильства, які скоїли недержавні суб'єкти.

¹⁵². Пекінська платформа дій. Розділ D, пункт 124(g).

- Долучення розділу про зобов'язання державних сторін щодо гарантії того, що **розслідування та судові провадження** стосовно форм насильства, які охоплює Конвенція, «проводять **без неналежної затримки** та з урахуванням **прав жертви** на всіх етапах кримінального провадження».
- Вимога до сторін гарантувати, що всі заходи разом утворюють частину **комплексного й координованого набору політик**, що забезпечує цілісне реагування на насильство щодо жінок і домашнє насильство.
- Визнання ролі неурядових організацій (НУО) та **потреби у виділенні відповідних ресурсів** для належної реалізації всіх заходів, які передбачено Конвенцією, зокрема тих, які вживає громадянське суспільство.

Примітка щодо термінів: жертва та особа, яка постраждала.

Термін «*особа, яка постраждала*» усе частіше використовують на позначення жінки, яка зазнає гендерно-зумовленого насильства. Цьому терміну віддають перевагу, особливо в контексті підтримки й інших соціальних послуг, оскільки він розширює можливості. Однак у правовому контексті правильним для позначення потерпілої сторони є термін «*жертва*», незалежно від того, чи пережила вона насильство, а тому в цій публікації такий термін вживається найчастіше.

Рекомендації Стамбульської конвенції, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від Комітету CEDAW, а також рекомендації ООН і на європейському рівні описують важливі стандарти щодо того, як держави, особливо системи кримінального правосуддя, мають вирішувати проблеми насильства щодо жінок. Важливі принципи, які повинні знати практики:

- **Заходи втручання на основі прав людини.** Щоб гарантувати ефективну підтримку жертв, їхні права, потреби та безпека мають бути першочерговими у всіх заходах втручання. Для прокурорів і суддів цей стандарт вимагає **підходу, що орієнтується на жертву** і може відрізнитися від підходів, які використовують в інших кримінальних провадженнях. На спеціальні інтереси жертв жіночої статі, зокрема жінок, які виступають як свідки, варто звертати постійну увагу під час розслідувань і ухвалення вироків. Щоб прийняти такий підхід, можуть знадобитися спеціальні заходи, особливо ті, що усувають перешкоди на шляху до правосуддя. Зауважте, що модуль IV цього посібника присвячений методам роботи, які формують основу для підходу, орієнтованого на жертву.
- **Притягнення кривдників до відповідальності.** Деякі з найпідступніших перешкод на шляху до правосуддя для жертв НШЖ — це почуття сорому та провини через те, що вони нібито якимось чином відповідальні за насильство та соціальний тиск, що вимагає мовчати й терпіти насильство, не залучаючи офіційної правової системи. Таким чином, одна з найважливіших функцій системи кримінального правосуддя полягає в тому, аби донести до розуміння громадськості, що насильство неприйнятне, незалежно від того, де воно відбувається, а також, що кривдників буде притягнуто до відповідальності згідно із законом. Прокурори та судді можуть зіштовхнутися з різними ситуаціями, у яких сама жертва просить про поблажливість до кривдника, однак фахові юристи повинні пам'ятати про свій обов'язок застосовувати закон однаково. Крім того, оскільки кривдники часто намагаються маніпулювати жертвами чи залякувати їх, щойно справа потрапляє в правову систему, жертва може черпати натхнення в тому, що суддя чи прокурор явно дають зрозуміти кривдникові, що саме держава управляє судовим процесом і змінити результат жертва насильства вже не може.
- **Скоординований і міжвідомчий підхід.** Насильство щодо жінок — складна проблема. Щоб вирішити її, потрібна обережна співпраця між низкою відомств як усередині системи правосуддя, так і за її межами. Для гарантування безпеки жертви в ході судового розгляду особливо важливим є обмін інформацією. Скоординований підхід також означає, що окремі відомства не можуть перекласти відповідальності за недоліки в системі в цілому. Скажімо, прокурори мають контроль над поліцією та в цій ролі здатні допомогти розширити її можливості проводити ефективне розслідування. Крім того, координація потрібна, щоб гарантувати ефективну та ретельну оцінку ризиків. **Оцінка ризиків** означає процес, у якому можливі ризики рецидивізму, ескалації насильства та навіть летального насильства визначають й оцінюють на постійній основі. Зазвичай поліцейські проводять первинну оцінку ризиків, але прокурори та судді також відповідають за управління ризиками¹⁵³. Щоб оцінку ризиків проводили ефективно, потрібно уніфікувати методику оцінювання для

¹⁵³. Стамбульська конвенція, стаття 51.

всіх відповідальних відомств; уся система повинна користуватися єдиною «мовою» й основним набором критеріїв оцінки ризиків повторного правопорушення з боку кривдника.

- **Підготовка фахівців.** Міжнародне право не лише вимагає, щоб держави прийняли закони та політики, що стосуються боротьби з насильством щодо жінок, а й має гарантувати, що відповідні фахові юристи здатні застосовувати закони та дотримуватися політики. Найефективнішими є окремі тренінги, присвячені певним темам насильства щодо жінок, які призначають для різних фахівців, зокрема соціальних працівників, медиків, працівників служби пробації тощо, а також для якоїсь конкретної групи. Утім, усі прокурори та судді повинні пройти базову підготовку щодо цієї форми насильства. Може також знадобитися поглиблена чи подальша підготовка, наприклад для інформування фахівців про зміни в законодавстві, як-от впровадження охоронних наказів і міркування щодо їхньої видачі, або розмов про ситуації, які вимагають певної відповіді, як-от поширення онлайн- і кіберпереслідування як форм домашнього насильства.

У контексті внутрішнього кримінального правосуддя насильство щодо жінок є прихованим злочином, а це означає, що багато форм такого насильства відбувається подалі від очей громадськості (у родині чи між людьми, які перебувають у стосунках), а про більшість інцидентів ніколи не повідомляють в органи влади. В опитуванні, яке провело Відомство Європейського Союзу з основоположних прав (FRA) (у ході такого опитування взяли участь 42 000 жінок), жінок, які пережили фізичне та сексуальне насильство з боку партнерів або інших осіб запитували, чому вони не звернулися в поліцію після того, як зазнали найсерйознішого насильства; серед найпоширеніших відповідей були такі: я переживала це сама; я думала, що це недостатньо серйозно/мені й на гадку не спадало; через сором і збентеження; я не хотіла, щоб хтось знав/тримала це в таємниці; через те, що боялась кривдника чи його помсти¹⁵⁴.

Предмет обговорення: Практики повинні враховувати результати опитування FRA щодо чинників, які знеохочують жінок-жертв насильства звертатися в поліцію, й обговорювати, чи ті самі чинники можуть вплинути на доступ до правосуддя в інших точках системи правосуддя, а також з'ясувати, що фахові юристи, прокурори та судді можуть зробити, щоб пом'якшити ці чинники.

Подальші підрозділи зосереджуються на трьох формах насильства щодо жінок, які вважають найгострішими в країнах Східного партнерства: домашнє насильство, зґвалтування та сексуальне насильство, а також шкідливі практики.

3.2.1. Домашнє насильство

Огляд правових стандартів

Домашнє насильство, яке в різних юрисдикціях іноді називають *насильство з боку інтимного партнера* чи *сімейне насильство*, вважають однією з найпоширеніших і «найпідступніших форм насильства щодо жінок»¹⁵⁵. Згідно із результатами дослідження FRA, 31% жінок у Європейському Союзі зазнавали фізичного насильства з боку партнера або іншої особи з 15-річного віку¹⁵⁶. Визначення домашнього насильства як фізичного насильства, яке вчиняє партнер, звужує розуміння того, що тягне за собою ця форма насильства. Від домашнього насильства можуть страждати жінки будь-якого віку. Воно може охоплювати «побиття, зґвалтування, інші форми сексуальних домагань, психологічні й інші форми насильства, які закріплюються через традиційне ставлення»¹⁵⁷.

У **Стамбульській конвенції** поняття «домашнє насильство» визначено так:

«[У]сі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами,

154. FRA, Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, 2014 рік. Насильство щодо жінок: загальноєвропейське опитування, основні результати, стор. 64.

155. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1992 рік. Загальна рекомендація № 19 про насильство щодо жінок, пункт 23.

156. FRA — Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Насильство щодо жінок: загальноєвропейське опитування, основні результати, 2014 рік, стор. 39.

157. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1992 рік. Загальна рекомендація № 19 про насильство щодо жінок, пункт 23.

незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» (стаття 3).

Загальні міркування

Домашнє насильство (ДН) — не лише найпоширеніший злочин, від якого страждають жінки, а й злочин, із яким прокурори та судді неодноразово зіштовхуватимуться у своїй роботі. Справи про домашнє насильство можуть засмучувати фахових юристів, оскільки вимагають спеціального підходу. На відміну від інших злочинів, акти домашнього насильства часто приховують і кривдники, і жертви, такі злочини можуть відбутися в приватній обстановці та зазвичай бути постійними порушеннями.

Домашнє насильство охоплює фізичне, сексуальне та психологічне насильство (поведінка контролю) і часто більше ніж один тип одночасно. Нерідко акт домашнього насильства розглядають крізь призму стереотипних переконань про насильство, які виключають психологічне й емоційне насильство. Тому судді й прокурори часто не приділяють належної уваги цим типам насильства й неохоче видають захисні ордери, якщо немає факту застосування фізичної сили. Хоча й багато національних правових систем не визнають цього, але насильство, що трапляється в стосунках неодружених пар — **насильство на побаченнях**, а також насильство між колишніми партнерами — **переслідування** (зокрема кіберпереслідування) — так само є формами домашнього насильства.

Злочини, пов'язані з домашнім і сексуальним насильством, часто перетинаються. Згідно з даними опитування FRA, інциденти із сексуальним насильством частіше трапляються за участі партнера, друга чи знайомого, ніж незнайомця. Крім того, щодо жінок, які постраждали від свого партнера, типові повторні інциденти, зокрема повторні форми фізичного й сексуального насильства. Наприклад, більше ніж половина жінок, яких зґвалтував нинішній партнер (або чий партнер намагався зґвалтувати їх або змусити жінку до статевого акту), пережила не один випадок сексуального насильства¹⁵⁸. У цьому посібнику домашнє та сексуальне насильство розглядають як окремі теми (тут і в подальших модулях), однак прокурори та судді повинні знати, що випадки домашнього насильства можуть не обмежуватися лише ним, а сексуальне насильство в стосунках (навіть у шлюбі) згідно із законом належить розглядати так само, як і у справах, у яких кривдником виступає незнайомиць.

Домашнє насильство відбувається за участю людей, чий життя нерозривно пов'язані; жертва та кривдник можуть проживати разом і/або мати спільних дітей. Жертва та кривдник знають один одного інтимно, дехто продовжує жити разом під час судового провадження.

Домашнє насильство відбувається за чітким шаблоном, у якому є фази серйозного насильства, за якими йдуть періоди, коли кривдник не є жорстоким і кається. Це називають **циклом насильства**, у межах якого існують періоди загострення, каяття й продовження насильства. Важливо, щоб фахові юристи знали, як працює цикл насильства, коли вони проводять оцінку ризиків чи вивчають історію насильницької поведінки кривдника.

Серед усіх форм насильства домашнє насильство має найвищу вірогідність повторення. За даними дослідження FRA, форми насильства, що найімовірніше повторяться, такі: штовхання, ляпаси, хапання та волочіння за волосся, побиття кулаками чи твердими предметами. Аж 42% опитаних жінок повідомили, що їхні колишні партнери били їх руками чи ногами понад шість разів. Понад 20% жінок розповіли, що їхні нинішні партнери тягали їх за волосся, били кулаками чи вдарили головами об щось понад шість разів¹⁵⁹.

Коли справи про домашнє насильство потрапляють у правову систему, то це зазвичай відбувається після особливо серйозного випадку, який рідко буває першим. Огляд злочинності, який провели у Великобританії, виявив, що в середньому до першого звернення в поліцію жінка зазнає 35 інцидентів домашнього насильства¹⁶⁰. Прокурори та судді повинні пам'ятати про ці висновки й бути особливо обережними, щоб не применшувати серйозності інциденту, не пропонувати жертві заpastися терпінням чи радити жертві й кривдникові знайти шляхи «примирення». Якщо жертва вирішила захищати свої права через систему правосуддя, вона найімовірніше вже спробувала інші варіанти, і вони виявилися неефективними. Крім того, більшість жертв, які шукають допомоги, прагнуть припинити насильство, але не обов'язково хочуть, щоб їхні чоловіки чи партнери потрапили у в'язницю.

158. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2014 рік. Насильство щодо жінок: загальноєвропейське дослідження, основні результати, стор. 43.

159. Там само.

160. Див.: Королівська кримінальна прокуратура, 2011 рік. «Домашнє насильство: факти, проблеми, майбутнє — промова генерального прокурора, Кейр Стармер», 4 грудня 2011 року, доступно за покликанням: http://www.cps.gov.uk/news/articles/domestic_violence_-_the_facts_the_issues_the_future/.

Характер справ про ДН вимагає від прокурорів і суддів вибирати підхід, що виказуватиме чуйність і розуміння. Вони мають бути готові підтримувати жертв, щоб гарантувати ухвалення вироків щодо кривдників. Важлива роль фахових юристів — донести суспільству чітке повідомлення про те, що домашнього насильства не терпітимуть.

Розуміння жертв домашнього насильства

Через свій негативний досвід жертви домашнього насильства можуть перебувати в стані шоку чи стресу. Деякі з них зазнали серйозної травми. У жертв насильства (фізичного, сексуального, психологічного), яке скоїв партнер, є серйозні психологічні наслідки, як-от високий рівень депресії, тривожність, відчуття вразливості, втрата впевненості в собі й напади паніки¹⁶¹. Жертви можуть мати проблеми зі сном і концентрацією уваги. Усі ці емоційні та психологічні реакції здатні впливати на взаємодію жертви із системою правосуддя та здатністю такої особи приймати рішення щодо своєї справи.

Не існує «типової» жертви, у кожної людини свої механізми долаання проблеми. Деякі жертви дуже емоційні (вони можуть плакати під час допитів і в суді), а інші вагаються чи здаються відстороненими. Може видаватися, що жертви відмовляються від співпраці, а інші натомість виглядають активними й беруть участь у судовому розгляді. Не можна робити припущення на основі поведінки жертви. Її очевидні вагання не потрібно сприймати як доказ того, що інциденту насправді не було чи справа несерйозна. Участь жертви в судовому провадженні, своєю чергою, не підстава вважати, що вона «надто охоча» й намагається отримати для себе якусь вигоду.

У деяких юрисдикціях поліція зобов'язана проводити арешти, якщо наявна достатньо вірогідна підстава вірити, що сталося домашнє насильство. Навіть у країнах без таких положень справи про домашнє насильство можуть потрапити до правоохоронних органів без відповідних кроків зі сторони жертви (скажімо, якщо поліція приїде на виклик сусіда). У таких випадках може здаватися, що жертва вороже ставиться до системи правосуддя, яка намагається притягнути кривдника до відповідальності. Українці важливо, щоб суб'єкти сфери юстиції не розчаровувалися в жертві, опиняючись у такій ситуації, а натомість пояснювали їй зобов'язання держави обстоювати верховенство права. Корисно роз'яснити жертві, що її дії для сприяння та співпраці зі слідством, як-от свідчення, дуже важливі, однак її роль не полягає в побудові справи проти кривдника.

Пам'ятайте, що досить багато жертв домашнього насильства вже має попередній негативний досвід звернень у правоохоронні органи та системи правосуддя. Так, нерідко трапляється, що жертва раніше вже повідомляла про інциденти, однак поліція не вжила жодних заходів. Або, можливо, було видано охоронний ордер, але кривдника не переслідували за порушення його умов. Прокурорам та суддям не варто дивуватися, якщо жертва не виказуватиме поваги, скептично ставитиметься до системи правосуддя або матиме великі сумніви щодо реальності допомоги, яку вона отримує від держави. Роль фахових юристів полягає якраз у тому, щоб гарантувати, що держава надасть жертві ефективні засоби захисту.

Жертв не потрібно розглядати як пасивних. Більшість із них стійкі та знайшли способи захистити себе та своїх дітей. Фахові юристи повинні розуміти, що те, що жертва залишається разом із кривдником, є результатом механізму пристосування.

Жертви зіштовхуються з дуже великою загрозою повторного насильства, коли намагаються припинити стосунки, і це, а також інші чинники (як-от фінансова чи інша залежність від кривдника, тиск із боку родини та спільноти, відчуття сорому, таврування тощо) є потужним мотиватором для жінок залишатися в насильницьких стосунках і не повідомляти про інциденти насильства. Насправді жертви схильні повідомляти про насильство, коли воно досягає найсерйознішого рівня і вони почувають велику небезпеку. Жертви також найбільше схильні співпрацювати під час кримінального переслідування, якщо відчують, що вони, їхні діти й інші члени родини в безпеці, а вони не перебувають під загрозою нового насильства з боку кривдника.

Розуміння кривдників у справах про домашнє насильство

Кривдники в справах про домашнє насильство можуть вдаватися до маніпуляцій як у суді, так і за його межами (наприклад відкладати дати судових засідань, залякувати жертву/свідка в суді). По суті, це тактика, яку вони застосовують для маніпуляції жертвою. Кривдники вчиняють насильство, щоб показати свою

161. FRA, Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, 2014 рік. Насильство щодо жінок: загальноєвропейське дослідження, основні результати, стор. 57.

владу та контроль над жертвою, а тому насильство часто стає серйознішим та інтенсивнішим після потрапляння справи в систему правосуддя. Цим вони намагаються відновити контроль.

У суді кривдник може здаватися спокійним і розважливим. Сусіди, які виступають свідками, часто повідомляють, що кривдники «здаються приємними» чи спокійними. Фахові юристи повинні покладатися на прийнятні критерії оцінки ризиків, як-от докази насильницької поведінки в минулому, докази щодо серйозності насильства, факти зловживання наркотиками чи алкоголем тощо. Як вже було зазначено вище, дуже важливо, щоб практики чітко давали кривдникам зрозуміти, що саме держава здійснює контроль і приймає рішення, а це може передбачати виведення кривдника із зали суду, якщо видається, що він залякує жертву.

Розвіювання міфів про домашнє насильство

Гендерні стереотипи стосуються багатьох аспектів життя жінок, однак одні з найшкідливіших у контексті доступу жінок до правосуддя стосуються домашнього насильства. Дуже поширеним, але помилковим, є переконання, що домашнє насильство — це сімейна справа, яку потрібно вирішувати в родині, без втручання держави.

Приклад з практики Суду: Справа «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey), у якій неефективні заходи держави у відповідь на домашнє насильство показують, як через такі переконання жінок позбавляють рівного захисту з боку закону¹⁶². Щоб уникнути втручання в «сімейні справи», органи влади не вжили належних заходів щодо чоловіка заявниці, незважаючи на усталену модель серйозного домашнього насильства¹⁶³. Згодом чоловік убив матір заявниці, коли вона допомагала тій утекти з дому. ЄСПЛ постановив, що заявниця надала неспростовні докази того, що насильство насамперед впливало на жінок, а загальна й дискримінаційна пасивність суду в Туреччині створили ситуацію, яка сприяла йому¹⁶⁴. Цей висновок було повторено у справі «Дурмаз проти Туреччини» (Durmaz v. Turkey), що стосувалася неефективного розслідування смерті жертви домашнього насильства¹⁶⁵.

Помилкова думка про те, що домашнє насильство — приватна справа родини, також охоплює припущення про «звичайні родинні стосунки» та гендерні ролі в родині.

Приклад з практики Суду: У заяві, поданій Комітету CEDAW у справі «Ісату Яллоу проти Болгарії» (Isatou Jallow v. Bulgaria), Комітет зазначив, що «органи влади засновували свої заходи на стереотипному понятті, що чоловік домінує і його точку зору належить сприймати серйозно, незважаючи на той факт, що домашнє насильство торкається жінок пропорційно більше, ніж чоловіків». Він встановив, що стереотип про чоловіків як голів родини та пов'язане із цим переконання про перевагу чоловіків вплинули на рішення держави щодо розслідування звинувачень у домашньому насильстві, які висунув партнер Яллоу, на протилежну необхідності розслідувати звинувачення самої Яллоу.

Такі припущення про гендерні ролі в родині впливають на те, чи визначатиме правова система певний акт як домашнє насильство, а також на рівень серйозності необхідних санкцій та захисних приписів. Як наслідок можуть постати суворі стандарти, що засновуватимуться на вузькому понятті чи стереотипних переконаннях про те, що є домашнім насильством. А це своєю чергою впливатиме на право жінок на справедливий суд¹⁶⁶.

162. ЄСПЛ, «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey), заява №33401/02, рішення від 9 червня 2009 року, пункти 185–191.

163. Там само, пункт 96.

164. Там само, пункти 198–201. Цього підходу суд дотримувався в справах про домашнє насильство, особливо проти Республіки Молдова, де національні органи влади виявляли таке ж пасивне й дискримінаційне ставлення до жінок-жертв домашнього насильства. Див. справи «Єремія проти Республіки Молдова» (Eremia v. the Republic of Moldova), заява № 3564/11, рішення від 28 травня 2013 року; «Мудрік проти Республіки Молдова» (Mudric v. the Republic of Moldova), заява № 74839/10, рішення від 16 липня 2013 року.

165. «Дурмаз проти Туреччини» (Durmaz v. Turkey), заява № 3621/07, рішення від 13 листопада 2014 року, пункт 65. Див. також: «Рівний доступ до правосуддя в судовій практиці щодо насильства стосовно жінок Європейського суду з прав людини», Рада Європи.

166. Див. справу «V.K. проти Болгарії» (V.K. v. Bulgaria, 2011), повідомлення № 20/2008, пункти 9.11–9.12.

Приклад з практики Суду: У справі «V.K. проти Болгарії» (V.K. v. Bulgaria) болгарські суди постановили, що життю та здоров'ю V.K. і її дітей нічого безпосередньо не загрозувало, оскільки за місяць до їхньої заяви про надання захисту вони не страждали від домашнього насильства. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок визначив, що відмова болгарських судів видати V.K. постійний охоронний ордер проти її партнера-кривдника ґрунтувався на «стереотипних, упереджених і тому дискримінаційних поняттях про домашнє насильство»¹⁶⁷. Він зазначив, що гендерно-зумовлене насильство не передбачає наявності безпосередньої та негайної загрози для жертви, не обмежується фізичною шкодою та охоплює «акти, що завдають психологічної чи сексуальної шкоди або страждань, погрози щодо таких актів, примус та інші обмеження свободи»¹⁶⁸.

У справах, де один із батьків імовірно є кривдником, гендерні стереотипи також можуть вплинути на права жінок, якщо в ході судового провадження вирішують питання догляду й опіки над дітьми. Проблему впливу гендерних стереотипів у справах, що стосуються сімейного права (як-от опіка над дітьми та відвідування), детально описано в модулі 3.3.

У таблиці нижче зображено спосіб, у який один стереотип здатен призвести до кількох різних висновків у справах про домашнє насильство:¹⁶⁹

Стереотип	Чоловік є/повинен бути головою родини
(Групе) припущення	Чоловіки мають абсолютну владу в міжособистісних і сімейних стосунках, а жінки підкоряються чоловікам
Висновки (про особу)	Можливі висновки: <ul style="list-style-type: none"> чоловік виправдано застосовує насильство, щоб привчити до дисципліни дружину, якщо вона його не слухається; чоловік виправдано застосовує насильство чи погрози насильства, щоб підтримувати свою владу в шлюбі та сімейних стосунках; бажання та прагнення чоловіка (кривдника) повинні мати перевагу над бажаннями дружини та дітей, зокрема в ході судового провадження (наприклад провадження щодо опіки над дитиною).

Предмет обговорення.

- Поміркуйте над поданим нижче твердженням. «Якщо насильство достатньо серйозне, жертва свідчитиме в суді». Чи правдиве таке твердження? Поясніть свою відповідь.
- Поміркуйте про міфи та стереотипи нижче й визначте ті точки в моделі судової системи, у яких ці міфи й стереотипи можуть вплинути на доступ жінок до правосуддя.

Міфи	Факти
Домашнє насильство трапляється рідко й лише в неблагополучних родинах.	• Дослідження показують, що домашнє насильство поширене й трапляється в усіх соціально-економічних, освітніх, культурних й етнічних групах. За даними дослідження, проведеного у 28 країнах ЄС, 22% жінок постраждали від фізичного та/або сексуального насильства, яке вчинив чоловік, із яким жертва мала стосунки ¹⁷⁰ . У всьому світі від 13 до 61% жінок повідомляють, що зазнали фізичного насильства від партнера ¹⁷¹ .

167. Там само, пункт 9.12.

168. Там само, пункти 9.11–9.12.

169. Сімоне К'юсак, 2014 р. *Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ до правосуддя для жінок у справах про гендерно-зумовлене насильство*. Підготовлено для Управління Верховного комісара ООН з прав людини, стор. 18.

170. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2014 рік. *Насильство щодо жінок: загальноєвропейське дослідження, Короткі результати*, Люксембург, стор. 10.

171. Всесвітня організація охорони здоров'я, 2012 рік. *Розуміння та вирішення проблеми насильства щодо жінок*, стор. 2, цитати з багатонаціонального дослідження ВООЗ стосовно жіночого здоров'я та насильства щодо жінок.

Насильство між партнерами є приватною справою	<ul style="list-style-type: none"> Насильства між партнерами є формою гендерно-зумовленого насильства. Держави зобов'язані запобігати насильству, захищати жертв і карати кривдників.
Коли б насильство та зловживання були дійсно серйозними, жертва би залишила кривдника, якби сама хотіла цього. Якщо жертва, яку били дуже жорстоко, залишилася, то отримувала від цього мазохістське задоволення.	<ul style="list-style-type: none"> Жертви самі вирішують, коли порвати стосунки, які супроводжуються застосуванням насильства, зокрема, після нелегких роздумів про те, як найкраще захистити себе та дітей. Справи, які потрапляють у систему правосуддя, лише частково віддзеркалюють картину процесу прийняття рішень і заходів, які можна було б ужити, щоб утекти від насильницьких стосунків. Насправді, підраховано, що від 19 до 51% жінок, які зазнали фізичного насильства з боку партнера, ідуть із дому принаймні на одну ніч, а 8-21% здійснюють спроби піти від двох до п'яти разів¹⁷².
Навіть якщо насильство відбувається у стосунках, найімовірніше, що це поодинокий випадок.	<ul style="list-style-type: none"> Серед усіх форм насильства домашнє насильство має найвищий рівень повторної віктимізації. Скажімо, підраховано, що у Великобританії майже половина жертв страждає від насильства двічі або більше разів, а майже кожна четверта зазнавала насильства три або більше разів¹⁷³.
Жінки вчиняють домашнє насильство щодо чоловіків так само часто, як чоловіки.	<ul style="list-style-type: none"> У всіх країнах, де досліджували домашнє насильство, вагома більшість жертв – жінки (навіть 95%), а кривдників – чоловіки. Існують випадки, коли жінки вдаються до насильства для самозахисту чи у відповідь на насильство. Звіти про жіноче насильство «часто перебільшені», оскільки кривдники звинувачують своїх партнерів у використанні насильства, особливо психологічного, щоб уникнути чи звести до мінімуму власну відповідальність¹⁷⁴. Можливо, що чоловіки-жертви не завжди повідомляють про домашнє насильство через відчуття ганьби та сорому. Система правосуддя, що застосовує орієнтований на жертву підхід, забезпечуватиме правосуддя для жертв будь-якої статті.
Чоловіки-кривдники не можуть контролювати свого гніву й розчарування. Якби чоловік дійсно був «кривдником», він був би таким увесь час.	<ul style="list-style-type: none"> Це не так. «Домашнє насильство – навмисна поведінка, і кривдники не втрачають контролю. Їхнє насильство скероване на конкретну людину у визначений час і у певному місці»¹⁷⁵. У суді кривдники часто виглядають дуже спокійними та розважливими людьми.
Домашнє насильство виправдане, якщо жінка не слухається чоловіка, хоча це її обов'язок.	<ul style="list-style-type: none"> Домашнє насильство є формою гендерно-зумовленого насильства, його ніколи не можна виправдати.

3.2.2. Сексуальне насильство

Огляд правових стандартів

Сексуальне насильство — одне з найпоширеніших і найсерйозніших порушень прав людини, від яких страждають жінки. Це сексуальний акт, спроба здійснити статевий акт, небажані коментарі сексуального характеру чи домагання, дії, що зосереджуються на сексуальності особи або іншим чином спрямовані на неї¹⁷⁶. Сексуальне насильство вчиняється проти волі особи — людина не дала своєї згоди або не мала змоги це зробити (наприклад через свій вік чи неповносправність). Сексуальне насильство охоплює такі вчинки як зґвалтування, сексуальне насильство над дітьми, сексуальне насильство над людьми з

172. Там само, стор. 3.

173. Judicial College, 2013 рік. *Equal Treatment Bench Book*. Лондон, стор. 11-17.

174. УНЗ ООН, 2011 рік. *Запобігання домашньому насильству та реагування на нього. Посібник для викладачів, призначений для правоохоронних органів і сектору правосуддя В'єтнаму*. Ханой, стор. 49.

175. Там само.

176. Етьен Г. Круг, Лінда Л. Далберг, Джеймс А. Мерсі, Ентоні Б. Зві та Рафаель Лозано (під ред.), 2002 рік. *Всесвітня доповідь про насильство та здоров'я*. Розділ 6: Сексуальне насильство. Женева: ВООЗ.

обмеженими можливостями, сексуальні домагання, примус до проституції, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примус до абортів.

Стамбульська конвенція містить визначення сексуального насильства, зобов'язуючи держав криміналізувати такі дії:

- здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
- здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
- примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою (стаття 36).

Крім цієї Конвенції, низка інших документів м'якого та жорсткого права встановлюють стандарти захисту жертв від сексуального насильства. Серед них: Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Загальна Рекомендація № 19 про ліквідацію насильства щодо жінок, Віденська декларація та Програма дій (1993), Пекінська декларація та платформа дій. Ці стандарти детально описано в юриспруденції Комітету CEDAW¹⁷⁷ і ЄСПЛ.

Держави повинні гарантувати криміналізацію всіх актів сексуального насильства, зокрема тих, де не було застосовано фізичної сили, а також не виявлено опору. Стамбульська конвенція та судова практика ЄСПЛ вважають відсутність згоди основним елементом сексуального правопорушення¹⁷⁸, тоді як судова практика Комітету CEDAW пропонує альтернативу: визначати правопорушення за відсутності згоди чи примусу, хоча в останньому випадку вона схилилася до визначень, в основі яких лежить факт відсутності згоди¹⁷⁹.

Крім того, не може існувати процесуальних прогалин у системі захисту щодо певних жертв¹⁸⁰. Якщо ж говорити про переслідування, то у відповідних міжнародних документах та судовій практиці викладено такі стандарти: кримінальне переслідування має бути оперативним; воно має бути всеохоплюючим — зосереджувати увагу не на питанні застосування сили/опору, а на наявності згоди, яку варто оцінювати у світлі сукупних обставин та враховувати особливу вразливість неповнолітніх осіб і жінок з обмеженими можливостями; потрібно, аби судовий розгляд був справедливим і безстороннім, процес протікав без упереджень щодо певних жертв через їхню поведінку та характер, розгляд повинен бути вільним від гендерних упереджень і стереотипів, а також від переконань щодо жертви, сформованих на підставі її поведінки чи характеру.

У ході судового розгляду належить виявляти повагу до жертви (це також стосується гінекологічних оглядів, кількість яких варто звести до мінімуму), допити жертви (кількість яких має бути мінімальна, особливо якщо жертва неповнолітня) не повинні бути інтрузивними, не потрібно ставити запитання про попередній сексуальний досвід. Потрібно захищати безпеку й конфіденційність жертви¹⁸¹.

Загальні міркування

Сексуальне насильство — поширене явище як у мирний час, так і в періоди збройних конфліктів. Його вчиняють члени родини (батьки, брати та сестри, родичі), інтимні партнери, знайомі, незнайомці, державні та напівдержавні суб'єкти. Хоча форми сексуального насильства можуть мати свої культурні особливості, це загальносвітова проблема, що бере початок із гендерної нерівності. Певні категорії жінок особливо вразливі, як-от молоді чи бідні жінки, жінки з обмеженими можливостями, жінки з меншин чи позбавлені волі жінки. Хоча реальні масштаби проблеми не відомі, адже статистика не відображає повної картини через те, що не про всі інциденти повідомляють, Всесвітня організація охорони здоров'я виявила, що близько 10–27% жінок і дівчат упродовж свого життя зазнають сексуального насильства¹⁸². За даними

177. Комітет CEDAW розглядав на цю тему три справи: «*Карен Вертідо проти Філіппін*» (*Karen Vertido v. The Philippines*, 2010), повідомлення № 18, 18/2008; «*R.P.B проти Філіппін*» (*R.P.B v. The Philippines*, 2014), повідомлення № 32/2011; і «*V.P.P. проти Болгарії*» (*V.P.P. v Bulgaria*, 2012), повідомлення № 31/2011.

178. ЄСПЛ, «*M.C. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 3 грудня 2003 року.

179. Комітет CEDAW. «*R.P.B проти Філіппін*» (*R.P.B v. The Philippines*, 2014), повідомлення № 34/2011, пункт 9.

180. ЄСПЛ, «*X і Y проти Нідерландів*» (*X and Y v. the Netherlands*), заява № 8978/90, рішення від 26 березня 1985 року.

181. Щодо прав жертви див.: Директива 2012/29/EU Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки й захисту жертв злочинів і заміняє рамкове рішення Ради 2001/220/JHA.

182. Клаудія Гарсія-Морено, Генріка Янсен, Мері Елсберг, Лорі Гейзе та Шарлот Воттс (під ред.), 2005. *Багато національне дослідження ВООЗ стосовно жіночого здоров'я та домашнього насильства щодо жінок — первинні результати про його поширеність, результати для здоров'я та реакцію жінок*. Женева: ВООЗ.

опитування Агенції Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), одна з трьох жінок у ЄС стала жертвою насильства з боку партнера, непартнера чи обох осіб¹⁸³.

Сексуальне насильство має серйозні наслідки для фізичного, психологічного та соціального благополуччя жертв/потерпілих, яких часто затравлюють у їхніх спільнотах. Окрім того, як форма гендерної дискримінації, сексуальне насильство має серйозні наслідки для всіх жінок і суспільства в цілому. Тому важливо боротися із сексуальним насильством, і один із способів це зробити — через систему кримінального правосуддя. Переслідування за сексуальне насильство має багато функцій, зокрема стримування, правосуддя для жертви, а також підтримання принципу гендерної рівності й людських прав жінок.

Далеко не про всі випадки сексуального насильства повідомляють жертви¹⁸⁴, серед багатьох причин такої ситуації — відчуття сорому та страху через таврування, а також небажання жертв брати участь у судовому процесі, який сам собою може бути інтрузивним, стресовим чи травматичним через неналежне законодавство, процесуальні питання чи внаслідок загальноприйнятих стереотипів.

Розуміння жертв сексуального насильства

Прокурори та судді повинні знати, що жертви реагують на сексуальне насильство в способи, притаманні саме цьому типу злочину — насильству щодо жінок. Юристи-фахівці не повинні припускати, що певна реакція жертви ставить під сумнів правдивість її свідчень.

Як і у випадку з іншими формами насильства щодо жінок, жертви сексуального насильства можуть перебувати в стані шоку, страждати від травм і, окрім правової допомоги, потребувати інших форм підтримки, як-от психологічної. Через переважання стереотипів про сексуальне насильство (які детально описано нижче) і таврування жертв багато жінок ніколи не повідомляє про такі злочини в поліцію. Вірогідність мовчанки зростає, якщо жертва знає кривдника, наприклад коли це знайомий, колега, хлопець, із яким жертва зустрічається, або офіційний чоловік. Ті, хто такі повідомляє про насильство, через сором і страх не роблять цього відразу. Зверніть увагу, що дослідження FRA показало, що жінки, які були жертвами сексуального насильства, учиненого непартнером, найчастіше відповідали, що не повідомили про насильство в правоохоронні органи через такі причини: «Я думала, що це моя провина». А жертви сексуального насильства загалом найчастіше відповідали, що не хотіли, щоб хтось знав про це, а тому не зверталися до поліції¹⁸⁵.

Крім того, багато жертв не опираються насильству та/чи не кличуть нікого на допомогу, оскільки бояться чи соромляться¹⁸⁶. Реакція багатьох жінок -відстороненість. Так званий синдром застиглого переляку особливо характерний для молодих жертв. Пасивна реакція також поширена у випадках, коли жертва знає кривдника. Крім того, відразу після події багато жертв не матиме ознак травми; емоційне оніміння — одна з характеристик посттравматичного стресового розладу (ПТСР), від якого страждає чимало жертв¹⁸⁷. Навіть більше — вони можуть і далі бачити кривдника, особливо якщо він член родини чи особа, із якою в жертви є спільні діти.

Фахові юристи повинні також розуміти серйозний ризик повторної віктимізації в ході судового розгляду, особливо під час свідчень, коли від жертви вимагають очної ставки з кривдником, коли потрібно неодноразово відповідати на запитання про інцидент зґвалтування, а також на різноманітні запитання про приватне й сексуальне життя жертви. Отже, представники кримінальної юстиції повинні вжити заходів, щоб звести до мінімуму кількість надмірно інтрузивних допитів. У той же час деяким жертвам деталізація свідчень й очна ставка із підозрюваним кривдником у суді можуть додавати внутрішніх сил.

Застосовуючи орієнтований на жертву підхід, прокурори мають, зокрема, консультуватися з жертвами, щоб визначити найкращий підхід до свідчення. Суб'єкти галузі правосуддя зазвичай гарантують захист конфіденційності, що може передбачати захист особистості жертви від преси, а також і захист під час фіксації судових засідань.

183. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2014 рік. *Насильство щодо жінок: загальноєвропейське дослідження, Короткі результати*, Люксембург, стор. 27.

184. Деніс Лівор, 2003 р. *Неповідомлення та прихована реєстрація сексуального насильства: огляд міжнародної літератури*. Канберра: Департамент Співдружності націй із питань статусу жінок.

185. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2014 рік. *Насильство щодо жінок: загальноєвропейське опитування, основні результати*, стор. 64.

186. Сью Ліс, 2002 р. *Carnal Knowledge: Rape on Trial*. Women's Press, Limited, Temkin and Krahe.

187. Една Б. Фоа та Барбара О. Потбаум, 1998 р. *Treating the Trauma of Rape: Cognitive-Behavioral Therapy for PTSD*. New York: Guilford.

Розуміння кривдників у справах про сексуальне насильство

У справах про сексуальне насильство кривдник — це зазвичай особа, яку жертва знає та яка часто користується довірою і залежністю, які жертва відчуває до кривдника¹⁸⁸. Із досліджень ми знаємо, що кривдники не є нетиповими, жорстокими та/або психологічно невірноваженими чоловіками¹⁸⁹. Це не індивідуальна патологія, а жінконенависництво й нездатність правової системи боротися з цим явищем, що найчастіше стає причиною правопорушення¹⁹⁰. Тому надзвичайно важливо, щоб у соціальному середовищі було гарантовано відповідальність за зґвалтування. Таким чином неправильно пом'якшувати вирок через професійну респектабельність кривдника, його сімейний статус тощо чи розглядати так звану «вину жертви».

Розвіювання міфів про сексуальне насильство

Різні види стереотипів можуть вплинути на право жінок на справедливий суд у справах про сексуальне насильство. Комітет CEDAW закликає держави-сторони «[г]арантувати, щоб усі кримінальні провадження щодо зґвалтування чи правопорушень сексуального характеру проводили справедливо та без упереджень чи стереотипів про стать жертви, її вік і обмежені можливості»¹⁹¹.

Такі стереотипні переконання про сексуальну поведінку жінок дуже поширені: жінки прагнуть, аби ними сексуально володіли, жінки брешуть про зґвалтування, жінки відповідальні за зґвалтування¹⁹².

Перше переконання приховане у визначенні зґвалтування, де йдеться про силу, або в прокурорській чи судовій практиках, у яких відхиляють ті справи, у яких немає безпосереднього застосування сили/опору. Однак навіть визначення, що ґрунтуються на згоді, часто на практиці тлумачать у спосіб, що прирівнює згоду до підкорення, особливо така практика стосується справ про зґвалтування з боку інтимних партнерів.

Друге переконання можна розглядати в процедурі збирання й оцінки доказів, особливо допитів жертв. Історично свідчення жертви вимагали підтвердження, а тих осіб, які повідомляли про інцидент пізно, вважали підозрілими. Хоча в більшості країн ЄС вже немає такої юридичної вимоги, прокурори часто не бажають звинувачувати кривдників у ситуаціях, коли відсутні підтверджувальні докази, а судді часто не хочуть засуджувати їх у таких справах. До жертв ставляться з підозрою, їх допитують про всі аспекти приватного життя, щоб вивчити їхній характер і перевірити правдоподібність свідчень. Їх оцінюють на основі міфу про те, що «справжня» жертва — це цнотлива жінка, яка вживає всіх можливих застережних заходів, щоб уникнути зґвалтування, а коли воно все ж трапляється — вона виглядає стурбованою й кличе на допомогу¹⁹³. Певні категорії жінок, які не відповідають нормам належної жіночності, особливо підозрілі, як-от сексуально активні жінки, одинокі матері, працівниці сфери секс-послуг, ті, хто вживає алкоголь чи наркотики. Тож у таких справах переслідування часто припиняють.

Третє переконання видно на стадії оцінки доказів, коли жертв допитують про різні аспекти їхнього приватного життя, а також на стадії ухвалення вироку, коли «внесок» жертви розглядають як обставину, що може пом'якшити вирок. Такі обставини часто сприймають як важливі: місце, де жертва перебувала під час правопорушення (чи була вона в ризикованій ситуації, наприклад у поході чи на прогулянці темною вулицею, чи розважалася вона), як вона поводитися (особливо, чи «фліртувала» вона, чи була нападпитку), у що вона була вдягнута (особливо, чи був на ній «провокативний» одяг), як вона поводитися після інциденту (особливо, чи була вона сексуально активна). Через такий акцент на жертві заявниці часто відчувають, що в злочині звинувачують саме їх. Багато з них описує кримінальне провадження як друге зґвалтування¹⁹⁴.

Ці три переконання відображають і вкорінюють міфи про «справжнє зґвалтування»; відповідно до яких це жорстокий напад незнайомця на жертву, яка ні про що не підозрює та яка до останнього опирається¹⁹⁵.

188. Сью Ліс, 2002 р. *Carnal Knowledge: Rape on Trial*. Women's Press, Limited, Temkin and Krahe.

189. Там само.

190. Там само.

191. «*R.P.B проти Філіппін*» (R.P.B v. The Philippines, 2014), повідомлення № 34/2011, пункти 9(b)(iii) і 9(b)(iv).

192. Ivanna Radačić. 2014. *Seksualno nasilje: mitovi, stereotipi i pravni sustav*. Zagreb: TimPress.

193. Jennifer Temkin. and Barbara Krahe. 2008. *Sexual Assault and the Justice Gap: A Question of Attitude*. Oxford: Hart Publishing.

194. Susan Estrich. 1987. *Real Rape*. Cambridge: Harvard University Press.

195. Jennifer Temkin, J. and Barbara Krahe. 2008. *Sexual Assault and the Justice Gap: A Question of Attitude*. Oxford: Hart Publishing.

Міф про «ідеальну жертву зґвалтування» означає, що правопорушників не притягують до юридичної відповідальності

Коли про жінку стає відомо органам влади, вони вимірюють рівень її віктимізації на основі поточних міфів про зґвалтування, тобто на основі того, ким вона має бути, аби в очах закону поставати зґвалтованою; ким має бути її нападник, щоб в очах закону виглядати як потенційний гвалтівник; скільки в неї має бути ушкоджень, щоб їй повірили.

Якщо віктимізація не відповідатиме міфам, малоімовірно, що відбудеться арешт чи буде ухвалено вирок¹⁹⁶.

Той факт, що гендерні стереотипи вкорінилися у сфері законодавства й практики щодо зґвалтування, веде до висновків нижче, які можуть вплинути на окремі справи¹⁹⁷.

Стереотипи	Жінки мають бути цнотливими	Жінки повинні вдягатися та поводитися скромно
(Групове) припущення	Жінки повинні утримуватися від позашлюбного сексу	Жінки мають вдягатися й поводитися так, щоб уникати непорядності та непристойності, а особливо — не привертати сексуальної уваги
Висновки (про особу)	<p>Можливі висновки:</p> <ul style="list-style-type: none"> • нецнотлива жінка схильна погоджуватися на секс і скоріше за все дала свою згоду на нього • жінка, у якої раніше вже були сексуальні стосунки, є менш надійним свідком • нецнотлива жінка заслужила на те, аби бути зґвалтованою, і не варта втручання системи правосуддя • насильство виправдане, оскільки воно зменшує рівень сексуальної розбещеності чи відновлює сексуальний контроль 	<p>Можливі висновки:</p> <ul style="list-style-type: none"> • нескромна жінка спровокувала сексуальний напад і повинна прийняти свою кару за належне • нескромна жінка є менш надійним свідком

Поширені міфи та стереотипи про сексуальне насильство детальніше розглянуто в таблиці нижче.

Міфи та стереотипи	Факти
«Справжні» жертви зґвалтування відбивалися би, на них були б ознаки фізичної боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Часто жінки не опираються зґвалтуванню фізично через низку причин: страх, шок, баланс сил між жертвою та кривдником, тиск або залякування. Вони можуть не опиратися через страх ще більших ушкоджень. • Вони можуть відмежовувати себе від інциденту або не здатні опиратися через свій фізичний або психологічний стан. Як відомо, молоді жінки, зокрема, «ціпеніють» у відповідь на насильство. • Кривдники зазвичай не лише фізично сильніші, а й можуть створювати ситуацію страху чи зловживання довірою, де не потрібне безпосереднє застосування сили.
Можна припустити, що жінки завжди сексуально доступні.	<ul style="list-style-type: none"> • Переконавання, яке акцентує свою увагу на тому, що обов'язок жінки – активно проявляти незгоду, а не на тому, що обов'язок чоловіка – отримати згоду, позбавляє жінок права на сексуальну автономію та передбачає, що вони постійно згодні на сексуальну активність¹⁹⁸.

196. «R. v. Seaboyer», [1991] 2 S.C.R. (L'Heureux-Dubé & Gonthier JJ, dissenting in part) (Canada, Supreme Court), 577, 650.

197. Сімоне К'юсак, 2014 р. Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ до правосуддя для жінок у справах про гендерно-зумовлене насильство, Звіт про дослідження, підготований для Офісу Верховного комісара з прав людини, стор. 19.

198. Канада, Верховний суд. «R. проти Еванчук» (R. v. Ewanchuk, 1999) 1 Збірник рішень Верховного суду, 330 (Канада). L'Heureux-Dubé J, concurring. пункт 95.

Коли жінка мовчить, можна зробити висновок, що вона згодна на секс, навіть якщо він відбувається унаслідок примусу чи погроз. Її мовчання можна зрозуміти як згоду.	<ul style="list-style-type: none"> • Ні. Згода на сексуальні стосунки має бути явною та добровільною. Між згодою та підкоренням є різниця, яка веде до кримінальної відповідальності.
Жінки провокують насильство або накликають його на себе через свою поведінку: гуляючи допізна, перебуваючи в ізольованих місцях чи вдягаючись у певному стилі.	<ul style="list-style-type: none"> • Єдиним показником бажання жінки мати статевий акт має бути її явна й добровільна згода. Жоден вчинок жінки не можна сприймати як провокацію на зґвалтування. • У Великобританії присяжним можуть навести приклад: якби чоловік показав свій гаманець у громадському місці, а потім його вкрали, навряд чи хтось додумався би сказати, що крадій гаманця насправді не є злодієм¹⁹⁹. Так само неприйнятно було б казати, що чоловік/жертва «сам напрошувався», оскільки показував свій гаманець.
Секс-робітницю не можна зґвалтувати.	<ul style="list-style-type: none"> • Закон належить застосовувати неупереджено. Не можна вважати, що жінка має приймати будь-які форми насильства тільки через те, що вона займається сексом за гроші. Важливим фактом є те, чи секс-робітниця погодилася на секс під час інциденту, який розглядають.
Зґвалтовані жінки не зазнали віктимізації, вони були збезчещені й осоромлені, а тому вони винні.	<ul style="list-style-type: none"> • Сексуальне насильство — порушення гідності, автономії, а також фізичної й психологічної недоторканності.
Жінки схильні вигадувати звинувачення у зґвалтуванні чи сексуальному нападі.	<ul style="list-style-type: none"> • Немає підтвердження тому, що фальшивих повідомлень про зґвалтування більше, ніж фальшивих звинувачень в інших злочинах. Дані показали, що кількість жінок, які вигдали звинувачення про сексуальний напад, дуже мала (на основі австралійського дослідження видно, що менше ніж 2% заявниць, які стверджували про зґвалтування, були звинувачені в поданні фальшивої заяви)²⁰⁰. • Навіть навпаки: хоча рівень сексуального насильства щодо жінок дуже високий, рівень повідомлення про нього й ефективного переслідування дуже низький. Причина полягає в поширеності гендерних стереотипів, які стосуються сексуального насильства та які проникли у всі аспекти процесів кримінального правосуддя²⁰¹.
Чоловіки не можуть контролювати своїх сексуальних бажань, а тому не повинні нести відповідальності за скоєння сексуального насильства.	<ul style="list-style-type: none"> • Суть зґвалтування у владі та домінуванні. Якщо забрати у зґвалтуванні сексуальний компонент, його можна розглядати як насильницький акт, через який прагнуть домінувати, чим зґвалтування власне і є.
«Справжня жертва» повідомляє про зґвалтування відразу.	<ul style="list-style-type: none"> • Немає доказів того, що запізнілі скарги неправдиві. Навпаки, статистика показує, що про більшість випадків сексуального насильства не повідомляють. Це може бути через упередження, сором, шок чи страх. • Апеляційний суд Великобританії підтвердив, що присяжним можуть говорити, що можлива причина запізнілого повідомлення про насильство — травма після зґвалтування²⁰². • Якщо жертва знає кривдника особисто, повідомити про зґвалтування ще складніше.

199. Judicial College, 2013 рік. *Equal Treatment Bench Book*. London, стор. 222.

200. Див.: Victoria Law Reform Commission Sexual Violence Discussion Paper. 2001, стор. 156, цитовано в Міжнародній комісії юристів, 2015 рік. Сексуальне насильство щодо жінок: Подолання шкідливих гендерних стереотипів та переконань у сфері права та практики, стор.11.

201. Щоб переглянути дані для подальшого обговорення, див. Міжнародну комісію юристів, 2015 рік. Сексуальне насильство щодо жінок: Подолання шкідливих гендерних стереотипів та переконань у сфері права та практики, стор. 3.

202. Judicial College, 2013 рік. *Equal Treatment Bench Book*. London, стор. 222.

Більшість зґвалтувань скоюють незнайомці.	• У 90% випадків жертва знає гвалтівника: це нинішній або колишній партнер, друг, колега, знайомий чи спеціаліст (наприклад лікар, терапевт) ²⁰³ .
Зґвалтування, яке вчиняє незнайомиць, більш травматичне, ніж те, яке вчиняє знайома особа ²⁰⁴ .	• Сексуальний напад — травматичний досвід, незалежно від того, ким є кривдник. Іноді зґвалтування, яке вчиняє знайома людина, може виявитися навіть більш травматичним через порушення довіри ²⁰⁵ .

3.2.3. Згубна практика

Згубна практика (іноді також називають «згубна традиційна практика») — це конкретні форми насильства, що найчастіше спрямовані проти жінок і дівчат та пояснюються тим, що мають культурне або релігійне коріння чи впливають із моральних принципів. Спеціальний доповідач ООН з питань насильства щодо жінок зазначив:

«Певна звичаєва практика й деякі аспекти традицій часто призводять до насильства щодо жінок. [...] Слепе дотримання цієї практики та бездіяльність держави щодо таких звичаїв і традицій уможливили насильство щодо жінок у великих масштабах. Держави впроваджують нові закони й норми, що стосуються розвитку сучасної економіки та сучасних технологій, а також розробки практики відповідно до принципів сучасної демократії, однак, здається, що зміни у сфері прав жінок приймаються дуже повільно²⁰⁶.

Згубна практика включає низку порушень прав людини, які можуть учинити проти жінок упродовж їхнього життя (як зображено в таблиці нижче)²⁰⁷. Зверніть увагу, що в таблиці наведено невичерпний список, вона зосереджується на конкретних згубних практиках, які більш поширені в європейському та кавказькому регіонах. У рамках цього проекту деякі країни-бенефіціари визначили кілька конкретних згубних практик — передпологовий відбір статі²⁰⁸ та ранній і примусовий шлюб — особливо проблемними.

Фаза життєвого циклу	Тип згубної практики
До пологів	Допологовий відбір статі й аборт плодів жіночої статі (пов'язано з наданням переваги синам)
Раннє дитинство	Дітовбивство немовлят жіночої статі
Дитинство та підлітковий вік	Ранній і примусовий шлюб; злочини, скоєні в «ім'я так званої честі»
Дорослий вік	Злочини «в ім'я так званої честі»; примусовий шлюб
Старість	Жорстоке поводження з вдовами; насильство щодо людей літнього віку

Огляд правових стандартів

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція ООН про права дитини вимагають від держав-сторін усунути проблему згубної практики. Перша конвенція закликає держави «змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для того, аби досягнути викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей або

203. Там само.

204. Там само.

205. Там само.

206. Комісія з прав людини, 1994 рік. Попередній звіт, який подав спеціальний доповідач, про насильство щодо жінок, його причини та наслідки, п. Радхіка Коомарасвами, пункт 67.

207. Графік розроблено на основі рапорту Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ): Згубні традиційні практики, що впливають на здоров'я жінок і дітей. Доступно за покликанням: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet23en.pdf>;

208. ПАРЄ, 2011 рік. Резолюція 1829 (2011) про допологовий вибір статі, доступно за покликанням: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18020&lang=en>.

стереотипності ролі чоловіків та жінок» (стаття 5), тоді як друга вимагає скасування «традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей» (стаття 24(3)).

Комітет CEDAW і Комітет з прав дитини визначили згубну практику як постійну практику чи форми поведінки, які «ґрунтуються на дискримінації» за ознакою статі, гендеру чи віку, на додаток до «численних і/або пересічних форм дискримінації», і які часто включають насильство та спричиняють фізичну та/або психологічну шкоду чи страждання²⁰⁹. Критерії визначення шкідливості практики в контексті CEDAW або Конвенції про права дитини:

- ця практика — заперечення гідності та/чи недоторканності особи або порушення прав людини й основоположних свобод відповідно до цих двох конвенцій;
- ця практика є дискримінацією щодо жінок або дітей, а тому вона згубна (що означає, що вона веде до негативних результатів, серед яких фізична, психологічна, економічна й соціальна шкода та/чи насильство й обмеження здатності жертви бути повноцінним членом суспільства чи розвивати або досягати свого повного потенціалу);
- Ця практика «традиційна, відроджена чи новоявлена», її утверджують або вкорінюють соціальні норми, що увічнюють домінування чоловіків та нерівноправ'я жінок і дітей за ознакою статі, гендеру, віку й інших супровідних чинників;
- цю практику до жінок і дітей застосовують члени родини, члени громади чи суспільства в цілому, незалежно від того, чи жертва дає або може дати повноцінну, добровільну й свідому згоду²¹⁰.

Спільна загальна рекомендація № 31 про згубну практику закликає держави гарантувати, що «жінки й діти, які страждають від згубної практики, мають рівний доступ до правосуддя, зокрема усуваючи правові та практичні перешкоди до ініціювання судового провадження, як-от термін позовної давності, а також і те, що кривдники й ті, хто сприяє такій практиці або потурає їй, понесуть відповідальність»²¹¹. Для цього державам рекомендовано, *поміж іншим*, розробити законодавство про згубну практику, впровадити механізми захисту для жертв і надати їм засоби правового захисту й компенсацію. Передбачено також наروшення спроможностей для широкого кола фахівців. Працівники правоохоронних органів, зокрема судової системи, повинні пройти навчання щодо впровадження «нового або наявного законодавства, яке криміналізує згубну практику, щоб гарантувати, що такі особи знатимуть про права жінок і дітей та будуть чуйні до вразливого статусу жертв»²¹².

Стамбульська конвенція вимагає від держав-сторін вживати необхідних законодавчих та інших заходів для «заохочення змін у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків із метою викорінення упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або на стереотипних ролях жінок та чоловіків» (стаття 12). Конвенція явно забороняє кілька згубних практик, що є формами насильства щодо жінок і дівчат: примусовий шлюб, каліцтво жіночих геніталій та злочини, учинені в ім'я так званої «честі» (статті 37, 38, 42).

Зверніть увагу, що Стамбульська конвенція використовує термін «**примусовий шлюб**», описуючи умисне примушування дорослого або дитини до вступу в шлюб (стаття 37). Комітет міністрів РЄ радить усім державам-членам «забороняти примусові шлюби, укладені без згоди відповідних осіб», незалежно від того, чи йдеться про дітей, чи про дорослих²¹³.

В інших міжнародних правових документах особливу увагу звернено на питання **дитячого шлюбу**, який іноді називають «**раннім шлюбом**»²¹⁴. Дитячий шлюб порушує численні права, зокрема права дівчат на освіту й здоров'я, а також сексуальні та репродуктивні права. Комітет конвенції наголосив, що держави повинні запровадити «незалежні, безпечні, ефективні, доступні та дружні до дітей механізми подання

209. Комітет CEDAW і Комітет з прав дитини, 2014 рік. *Спільна загальна рекомендація № 31 про згубну практику*, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, пункт 15.

210. Там само, пункт 16.

211. Там само, пункт 55(о).

212. Там само, пункт 71.

213. Комітет міністрів, 2002 рік. *Рекомендація CM/Rec (2002)5*, пункт 84.

214. Див., наприклад, Комітет ЄКСП, *заключні спостереження: Шрі-Ланка*, документ ООН E/C.12/LKA/CO/2-4 (2010), пункт 15, Комітет ЄКСП, *заключні спостереження: Чад*, документ ООН E/C.12/TCD/CO/3 (2009), пункт 19; Комітет ЄКСП, *заклучні спостереження: Колумбія*, документ ООН E/C.12/COL/CO/5 (2010), пункт 18; Комітет ЄКСП, *заклучні спостереження: Індія*: документ ООН E/C.12/IND/CO/5 (2008), пункти 13, 33; Хуан Мендес, *Звіт Спеціального доповідача ООН про катування та інші види жорстокого, нелюдського та принизливого поводження*, документ ООН A/HRC/31/57 (2016), пункт 58; стаття 21(2) Африканської хартії про права та добробут дитини вимагає від держав забороняти дитячі шлюби. *Протокол до Африканської хартії прав людини і народів щодо прав жінок в Африці*, 2 чергова сесія, Асамблея Союзу, прийнятий 11 липня 2003 року, CAB/LEG/66-6 (набув чинності 25 листопада 2005 року).

скарг, які будуть доступні дівчатам і які насамперед враховуватимуть найкращі інтереси дівчат»²¹⁵. Він наголосив, що особливу увагу варто звертати на дівчат, оскільки вони зіштовхуються з певними перешкодами в доступі до правосуддя через свою обмежену юридичну чи соціальну здатність приймати важливі рішення щодо свого життя²¹⁶.

Загальні міркування

Судові провадження, пов'язані зі згубною практикою, можуть бути особливо проблемним, оскільки вони стосуються неповнолітніх дівчат (особливо у справах про примусовий шлюб) і найчастіше кривдниками виступають члени родини чи спільноти. Зокрема процедура розслідування може бути складною та відрізнятися від інших кримінальних розслідувань. Про злочини в ім'я так званої честі, наприклад, сказано (але доречно таке міркування до всіх згубних практик): «замість того, щоб розглядати [ці злочини] як кримінальні акти проти жінок, ...їх часто дозволяє спільнота. [...] Крім того, переслідуванню справ може перешкоджати небажання осіб, які знають про справу, надати докази на підтвердження»²¹⁷. Судді та прокурори повинні чітко усвідомлювати потенційний негативний вплив на жертв, як-от погрози чи помста, якщо вони порушили традиційну чи культурну практику в спільноті.

Прокурори та судді повинні звертати особливу увагу на баланс між правами жертви та найкращими інтересами дитини, які іноді можуть конфліктувати між собою. Скажімо, якщо дівчинку, віком 13 років, мати або батько змушують вступити в шлюб, якої форми набере доступ до правосуддя, якщо її батьків будуть переслідувати і пізніше потенційно можуть ув'язнити?

Фахові юристи повинні застосовувати закон безсторонньо, пам'ятаючи про потенційні ризики для жертви й усуваючи їх. За законом, згубну практику потрібно розглядати з такою самою серйозністю, як і інші злочини чи правопорушення. Національне законодавство та політика мають явно встановлювати, що «за наявності конфліктів між звичаєвим і/або релігійним правом та формальною системою правосуддя питання належить вирішувати з повагою до прав людини потерпілої та відповідно до стандартів гендерної рівності; а розгляд справи відповідно до звичаєвого та/або релігійного права не заважає її розгляду формальною системою правосуддя»²¹⁸.

Фахові юристи так само не повинні покладатися на стереотипи про практику членів спільноти меншин, щоб виправдати свою бездіяльність. Певні згубні практики розглядають як «культурні» чи притаманні деяким спільнотами або групам. Таке бачення створює проблеми, оскільки ту чи іншу практику можуть розглядати як частину своєї культури, а тому приймати чи принаймні терпіти її. Крім того, до такого насильства можуть апелювати, критикуючи спільноти іммігрантів або меншин²¹⁹.

Розвіювання міфів про згубну практику

У питанні згубних практик домінують різні гендерні стереотипи. Сексуальні стереотипи про те, що жінки мають бути цнотливими, їхні сексуальні потреби належить контролювати, а незайманість — передумова шлюбу, лежать в основі таких згубних практик як ранній, дитячий і примусовий шлюб. Практику примусового шлюбу часто виправдовують стереотипними поглядами про те, що жінок потрібно захищати, аби гарантувати їхню фінансову та фізичну безпеку, або про те, що жінки не здатні самі приймати рішень. Ранній і дитячий шлюби також обстоювали на основі стереотипного уявлення про те, що дівчатка, мовляв, розвиваються швидше, а тому спроможні впоратися із сімейним життям у більш ранньому віці, ніж хлопчики²²⁰.

215. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, документ ООН CEDAW/C/GC/33, пункт 25(b).

216. Там само, пункт 24.

217. Комітет CEDAW. *Загальна рекомендація № 31 про згубну практику*, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, пункт 30.

218. ООН-Жінки, 2012 рік. *Довідник із законодавства про насильство щодо жінок*, стор. 13

219. Міжнародна комісія юристів, 2016 рік. *Women's Access to Justice for Gender-Based Violence, Practitioner's Guide № 12*, стор. 156.

220. Так, у справі проти Закону Зімбабве про шлюб Конституційний суд визнав і розвінчав стереотипні поняття, на основі яких закон дозволяв різний вік для укладення шлюбу для чоловіків і жінок, зокрема про те, що дівчатка дозрівають швидше, ніж хлопчики. Суд визнав неконституційним будь-який закон, звичаєвий або практичний, який дозволяє дитячий шлюб. *«Мудзуру проти міністра юстиції»* (Mudzuru v. Minister of Justice), конституційна заява № 79/14, рішення № CCZ 12/2015 (2016) (Зімбабве, Конституційний Суд), 51 Щоб переглянути деталі цієї справи та згубні практики загалом, див. майбутнє дослідження УВКПЛ про гендерні стереотипи в суді та сексуальне й репродуктивне здоров'я і права.

Предмет обговорення.

- Які гендерні стереотипи стосуються згубних практик?
- Які конкретні міркування можуть вплинути на вашу реакцію як суді чи прокурора на випадки згубних практик?
- Чиї права ви намагаєтеся захищати та які це права?
- Які ваші обов'язки в застосуванні законодавства за обставин, коли права жертви можуть конфліктувати з бажаннями її батьків і спільноти?
- Яких заходів ви можете вжити, щоб захистити права жертви, якщо бажання родини та спільноти суперечать їм?
- Яку роль можуть відігравати лідери й інші соціальні суб'єкти в підтримці правових суб'єктів під час усунення проблеми згубної культурної практики? Як ці різні суб'єкти можуть працювати разом?
- Які типи компенсації можуть стати ефективним засобом захисту жертв від згубних практик і їхньої спільноти в цілому? Подумайте, як ці засоби захисту могли б виконувати функцію запобігання чи підвищення обізнаності.

3.3. Сімейне право

Сімейне право — це галузь права, що особливо важлива для жінок. Розгляньте, наприклад, результати проведеного в Йорданії побутового опитування про попит на послуги правової допомоги. Серед усіх респондентів, які вказали, що їхньою основною сферою зацікавлення є сімейне право, 94% були жінками²²¹. Дійсно, порівняно з адміністративним, цивільним і кримінальним правом найбільш різні відповіді чоловіки та жінки дали саме про галузь сімейного права. Дослідження показує, що жінки досі несуть основну відповідальність за неоплачувану домашню роботу та догляд за дітьми, а тому їхні правові інтереси, як правило, відображають цю роль.

Сімейне право може накладатися на згубні практики, наприклад, у разі примусового шлюбу, однак зазвичай вони не стосуються насильства щодо жінок і пов'язані радше із цивільними, а не кримінальними питаннями. Національні закони країн-бенефіціарів цього проекту безпосередньо не є дискримінаційними щодо жінок у родині. Однак існують приклади, коли жінки не мають повноцінного захисту з боку закону в питаннях, що стосуються шлюбу й розлучення, опіки над дітьми, аліментів/підтримки чи поділу майна.

Зокрема домашнє насильство лежить в основі багатьох справ про розлучення й часто залишається прихованим у цивільних провадженнях. Або ж навіть якщо факт домашнього насильства відомий, суд може не застосовувати гендерно-чутливого підходу, який враховує питання примусу, домагання чи маніпуляції, які характерні в ситуаціях із домашнім насильством. Скажімо, дослідження взаємодії між адвокатами судів у справах сім'ї та батьками під час сеансів медіації у Великобританії показує, що коли жінки порушували питання про домашнє насильство, воно зазвичай «зникало, оскільки його ігнорували, переформулювали чи відхиляли юристи суду в справах сім'ї»²²².

Огляд правових стандартів

У кількох положеннях Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зазначено, що родина залишається перешкодою на шляху до повного рівноправ'я між жінками та чоловіками. Конвенція визнає спільну відповідальність чоловіків і жінок у вихованні дітей, а також те, що інтереси дитини є основною обставиною (стаття 5). Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок вимагає від держав уживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок в «усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків» (стаття 16).

221. Йорданський центр правосуддя для правової допомоги та Відділ статистики Міністерства планування й міжнародного співробітництва, 2011 рік. *Статистичне опитування щодо обсягів попиту на послуги правової допомоги*.

222. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, стор. 17.

Загальна рекомендація № 21 Комітету CEDAW про рівноправ'я в шлюбі та сімейних стосунках розробляє положення Конвенції та роз'яснює певні важливі принципи, як-от: права жінок приймати рішення щодо кількості дітей і вікової різниці між ними, яке не повинне обмежуватися такими практиками, як примусова стерилізація чи аборти; потреба гарантувати, що в процесах про розлучення, які стосуються, скажімо, поділу майна, жінки не зазнають дискримінації; нагадування державам про їхній обов'язок гарантувати, що жінки вільні від гендерно-зумовленого насильства в публічному та сімейному житті.

Найкращі інтереси дитини

У рамках більш орієнтованого на жертву підходу Стамбульська конвенція встановлює важливий зв'язок між домашнім насильством і сімейними проблемами в контексті опіки над дитиною, права відвідування та безпеки. Від держав-сторін вимагають вживати «необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб під час визначення опіки та прав на відвідування дітей до уваги брали випадки насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції», і «забезпечення того, щоб здійснення будь-яких прав на відвідування або опіку не ставило під загрозу прав та безпеки жертви або дітей» (стаття 31).

У контексті покарання для кривдників у справах про домашнє насильство Стамбульська конвенція радить державам позбавляти таких осіб батьківських прав, «якщо найкращі інтереси дитини, які мають охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб» (стаття 45(2)).

Домашнє насильство та вразливе становище скривдженого партнера належить брати до уваги під час прийняття рішення щодо того, кому з батьків віддати право опіки над дитиною²²³. Таке визначення потрібно підкріплювати оцінкою індивідуальних батьківських здібностей і поведінки, а також перевагами й ризиками перебування дитини під опікою одного з батьків або обох батьків.

Загальні міркування

Зосереджуючись на питанні того, як правові системи повинні вирішувати проблему домашнього насильства в контексті справ, що підпадають під сферу дії сімейного права, практики мають усвідомлювати, що в значній кількості справ про розлучення, що розглядаються, наявна історія домашнього насильства, хоча цей факт не обов'язково відомий адвокатам сторін чи навіть суду. Коли фахові юристи не знають про історію насильства чи його динаміку, вони (особливо судді) не рідко заохочують пару помиритися чи «з'ясувати свої проблеми», що часто робиться, аби «зберегти сім'ю». Така практика може ненавмисно збільшити небезпеку повторного чи ще більшого насильства для жертви та/чи її дітей.

Перешкоджання руху справи про розлучення також підриває рішучість жертви. Як було зазначено в модулі 3.2.1, розлучення — основний засіб правового захисту, яким прагнуть скористатися жінки, щоб утекти від насильницьких стосунків, зазвичай після багатьох років насильства. Зауважте, що в дослідженні FRA взяли участь жінки, які страждали від фізичного та/чи сексуального насильства з боку партнера й змогли подолати це насильство. 30% цих жінок указали «розлучення, розставання чи переїзд» основним чинником, який допоміг їм розірвати насильницькі стосунки, порівняно з двома відсотками жінок, які вказали таким чинником «звинувачення проти кривдника/засудження в суді»²²⁴.

Існує кілька конкретних точок втручання, які повинні враховувати практики, коли сімейне право й домашнє насильство перетинаються.

- Коли суд розглядає факт домашнього насильства, у кримінальних і цивільних питаннях дуже важливою є координація. Тому фахові юристи, особливо прокурори та судді, які працюють із кримінальними справами, не повинні бути певні в тому, що інформація про провадження буде доступною в цивільних справах. Скажімо, суддя в слуханні про розірвання шлюбу може не отримати інформації про те, що колишній чоловік порушив захисний припис.
- Якщо існує історія насильства в минулому, у справах, що стосуються сімейних суперечок, недоречно заохочувати примирення, пропонувати медіацію чи альтернативні форми вирішення спорів. Проблема альтернативного способу вирішення спорів детальніше описано в модулі 4.7 цього посібника. Фахові юристи повинні знати, що медіація ґрунтується на понятті, що сторони суперечки мають рівні переговорні сили й можуть вести переговори, щоб вирішити проблеми.

223. Комітет КЛДЩЖ. 2010 рік. Підсумкові спостереження: Чеська Республіка, документ ООН CEDAW/C/CZE/CO/5 (2010), пункт 23, Комітет CEDAW, 2009 рік. Підсумкові спостереження: Німеччина, документ ООН CEDAW/C/DEU/CO/6, пункт 42.

224. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2014 рік. Насильство щодо жінок: загальноєвропейське дослідження, основні результати, стор. 46.

- У справах про домашнє насильство існує нерівний баланс влади між сторонами, а це означає, що суди повинні бути обережними та переглядати угоди, що стосуються дітей, аліментів, фінансів або майна, перш ніж затверджувати їх.
- Особливу увагу варто звертати на вирішення питань опіки над дітьми та відвідування, а практики, які працюють зі справами, що стосуються цих проблем, повинні пройти спеціальне навчання на тему динаміки домашнього насильства, того, як оцінити придатність до батьківства, як визначити, чи дитина в безпеці й провести оцінку найкращих інтересів дитини.
- Практики належить знати, що кривдники у справах про домашнє насильство часто маніпулюють питанням опіки над дітьми й умовами відвідування, щоб мати владу над жертвою, контролювати та залякувати її. Таким чином, доречно, щоб суди наказували кривдникам продемонструвати, що вони більше не є насильниками й не становлять загрози для жертви чи дітей (пройшовши, наприклад, програму для жорстоких кривдників), перш ніж надавати їм права на відвідування.

Приклад з практики Суду: У справі «Гонзалес Каррено проти Іспанії» (González Carreño v. Spain) у повідомленні, поданому Комітету Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, міститься вказівка щодо того, як суди повинні розглядати інформацію про домашнє насильство, приймаючи рішення про опіку над дітьми. Заявниця страждала від фізичного та психологічного насильства з боку її чоловіка, що зрештою призвело до їхнього розставання. Іспанський суд віддав право опіки над дитиною подружжя матері (позивачці) і встановив графік побачень із батьком. У цей період чоловік позивачки залякував її та погрожував їй. Дитина (донька) стала свідком постійного насильства щодо її матері й почала боятися свого батька. Заявниця неодноразово просила про захисний припис, який би забороняв батькові контактувати з нею та дитиною, а також про побачення під наглядом і допомогу на дитину.

Суд видав декілька захисних приписів, однак включив дитину лише в один із них. Коли суд нарешті видав наказ про розлучення, він не врахував фактів домашнього насильства та не вказав їх як причину розірвання шлюбу. У пізнішому рішенні суду було дозволено візити між батьком і дитиною без нагляду, незважаючи на докази постійного насильства. Зрештою, чоловік убив свою доньку та вчинив самогубство.

Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок постановив, що держава порушила Конвенцію та Загальну рекомендацію № 19. Зокрема влада не надала належної уваги захисту заявниці чи її дитини та не врахувала найкращих інтересів дитини, не зваживши на історію домашнього насильства. Комітет порекомендував, що «у [...] справах опіки над дітьми та прав на відвідування у центрі уваги мають бути найкращі інтереси дитини, тому, приймаючи рішення щодо цього питання, національні органи влади повинні враховувати наявність фактів домашнього насильства»²²⁵. Крім того, Комітет зосередив увагу на діях суду, зазначаючи, що «судова влада не повинна застосовувати негнучких стандартів на основі упереджених понять про домашнє насильство»²²⁶.

Розвіювання міфів про сімейне право

У світлі центрального значення шлюбу для сім'ї в цій сфері існує низка гендерних стереотипів. Вони увічнюють переконання про те, що роль жінок полягає в догляді за родинним домом, де вони слугують матерями, господинями та доглядальницями, а чоловіки мають роль голів родини та годувальників²²⁷.

У питаннях опіки над дітьми, якщо присутня історія насильства, ці стереотипи про характеристики жінок і чоловіків та їхні ролі в родині та шлюбі можуть призвести до надання пріоритету правам кривдників (зазвичай правам чоловіків) над правами жертв (зазвичай правами жінок) і дітей²²⁸. Стереотипи щодо ролей жінок і чоловіків у шлюбі, згідно з якими вважають, що чоловіки мають перевагу над жінками, можуть призвести до того, що суди віддаватимуть перевагу заявам кривдника та належним чином не

225. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2014 рік. Справа «Гонзалес Каррено проти Іспанії» (González Carreño v. Spain), повідомлення № 47/2012, рішення від 15 серпня 2014 року, пункт 9.4.

226. Там само, пункт 9.7.

227. Сімоне К'юсак, 2013 р. *Гендерні стереотипи як порушення прав людини: Звіт про дослідження*, стор. 55.

228. Див. справу «Анжела Гонзалес Каррено проти Іспанії» (Ángela González Carreño v. Spain), повідомлення CEDAW № 47/2012, звіт Амікуса Курі, підготованого Сімоне К'юсак, 2 лютого 2014 року, пункт 35.

розглядатимуть скарг заявниць на домашнє насильство щодо них та дітей²²⁹. Така перевага також не відповідає найкращим інтересам дитини.

Приклад з практики Суду: У повідомленні у справі «Гонзалес Каррено проти Іспанії» (*González Carreño v. Spain*) вище Комітет КЛДЖ постановив, що дії влади відображали «модель поведінки, яка відповідає стереотипному поняттю про права на відвідування та ґрунтується на формальному рівноправ'ї, однак у цій справі було надано явну перевагу батькові, незважаючи на його насильницьку поведінку, а на ситуацію матері та доньки, у якій вони були жертвами насильства, звернено мінімальну увагу, через що ці особи опинилися у вразливому становищі»²³⁰.

Комітет зазначив: «Через стереотипи право на відвідування розглядали лише як право батька, але не як право доньки. У найкращих інтересах дитини потрібно було б заборонити відвідування або принаймні обмежити їх короткими побаченнями під наглядом... На оцінку ризиків для заявниці та її доньки, проведену органами влади, вплинули упередження й стереотипи, які призвели до сумнівів щодо правдивості слів жінок-жертв домашнього насильства»²³¹.

У цій справі помилково вважали, що взаємини з батьком становлять найкращі інтереси дитини, навіть якщо батько був жорстоким до її матері.

Ще один стереотип, що стосується шлюбу та сімейного життя, впливає на групи, які не відповідають нормативним гендерним і біологічним ролям жінок та чоловіків у гетеросексуальному суспільстві, як-от на осіб, які належать до ЛГБТ-спільноти, і секс-робітниць. Їм можуть відмовляти в правах на опіку, спираючись на той факт, що через свою «відмінну» поведінку вони є непридатними батьками. Хоча «найкращі інтереси дитини» — законна ціль, у міжнародному праві зазначено, що на них не можна покликатися абстрактно, без конкретних доказів того, як найкращим інтересам дитини загрожуватиме сексуальна орієнтація батьків чи зростання в «нетрадиційній» родині. Без таких доказів не можна покладатися на поняття «найкращих інтересів дитини», обмежуючи захищене право, як-от право на відсутність дискримінації на основі сексуальної орієнтації²³².

Приклад з практики Суду: У справі «ЕВ проти Франції» (*ЕВ v. France*) ЄСПЛ явно визнав, що на відмову органів влади Франції надати заявниці дозвіл самій усиновити дитину вплинули відразу кілька стереотипів. Заявниця була лесбіянкою. Визнаючи порушення прав заявниці на повагу до її приватного та сімейного життя й свободу від дискримінації, Суд постановив, що, відхиливши її заяву про всиновлення, національні органи влади поставилися до заявниці відмінно через її сексуальну орієнтацію²³³. Стереотипи про сексуальну орієнтацію та сімейний стан заявниці, зокрема про те, що лесбіянки не можуть бути добрими матерями, сприяли тому, що її заяву про опіку було відхилено²³⁴.

Існує багато різних способів, у які гендерні стереотипи можуть зашкодити особі в контексті провадження, що стосуються сімейного права.

229. «Ісату Яллов проти Болгарії» (*Isatou Jallow v. Bulgaria*), повідомлення № 32/2011, документ ООН CEDAW/C/52/D/32/2011 (2012), пункт 8.6.

230. «Анжела Гонзалес Каррено», повідомлення CEDAW №47/2012, документ ООН CEDAW/C/58D/47/2012(2014), 15 серпня 2014 року, пункт 9.4.

231. Там само, пункти 3.9, 3.10.

232. Справа «Атала Ріффо та її доньки проти Чилі» (*Atala Riffo and Daughters v. Chile*), рішення від 24 лютого 2012 року (суть справи, компенсація та витрати), Міжамериканський суд з прав людини, пункти 109–111.

233. ЄСПЛ. «Е.В проти Франції» (*Е.В. v France*). Заява № 43546/02, рішення від 22 січня 2008 року, пункт 96.

234. Ребекка Дж. Крук і Сімон К'юсак, 2010 р. Гендерні стереотипи: транснаціональні правові перспективи. Філадельфія: University of Pennsylvania Press, стор. 31. . Див.: Ребекка Дж. Кук і Сімон К'юсак, 2010 р. Гендерні стереотипи: транснаціональні правові перспективи (Філадельфія) University of Pennsylvania Press, стор. 60. Загальна рекомендація № 29 щодо статті 16 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок стосовно економічних наслідків шлюбу, стосунків у родині та їхнього розірвання CEDAW C/GC/29 (2013).

Предмет обговорення.

Використовуючи контрольний список²³⁵, визначте й обговоріть шкоду, заподіяну стереотипами й міфами, викладеними в таблиці нижче²³⁶.

- ✓ Чи заперечують гендерні стереотипи індивідуальне право або перевагу?
- ✓ Чи накладають гендерні стереотипи тягар на особу?
- ✓ Чи гендерні стереотипи принижують особу, применшують її гідність або іншим чином маргіналізують її?

Міфи та стереотипи	Висновок/ наслідок	Добра практика
Чоловік — голова родин, у сім'ї він має владу та знання.	У питаннях опіки над дітьми бажанням чоловіка та його інтересам як батька потрібно віддавати перевагу над бажаннями й інтересами дитини.	У питаннях опіки над дітьми основну
Чоловіки — основні годувальники в родині.	Часто жінки нерівноправно користуються економічними благополуччям та вигодами. Структура сім'ї, гендерний розподіл домашньої роботи в родині, а також сімейні закони впливають на економічне благополуччя жінок. Зазвичай жінки перебувають у більш несприятливому становищі, ніж чоловіки, якщо сім'я розпадається, а овдовівши вони можуть залишитися в злиднях.	Обидві сторони повинні однаково користуватися економічними перевагами та нестачами, пов'язаними зі шлюбом і його розірванням. Розподіл ролей і функцій у шлюбі не має призводити до згубних економічних наслідків для будь-якої зі сторін.
Чоловіки приймають кращі рішення в питаннях сімейного майна.	Чоловіки повинні управляти сімейним майном. Коли шлюб завершується, розподіл майна після розлучення й умови фінансової підтримки часто є сприятливими для чоловіків через недостатнє визнання фінансового внеску, юридичну нездатність жінок управляти майном і гендерні сімейні ролі. На права жінок користуватися сімейним домом впливає їхній економічний статус після розлучення.	Подружжя повинне мати рівний доступ до подружнього майна й рівні юридичні права на управління ним. Після розірвання шлюбу держава повинна забезпечити рівноправ'я між сторонами під час розподілу всього майна, набутого під час шлюбу, визнаючи цінність непрямих і нефінансових внесків.
Звичаєві/релігійні незареєстровані шлюби: Майнові права подружжя належить захищати лише тоді, коли шлюб зареєстровано. Майно потрібно реєструвати на ім'я чоловіка чи його родичів (чоловічої статі, як-от на батька)	Коли розпадається незареєстрований шлюб, жінки найімовірніше постраждають, оскільки незареєстрований шлюб не надає їм жодних юридичних прав. Можливо, шлюб незареєстрований через те, що в жінки немає освіти або вона не обізнана зі своїми правами.	Незалежно від того, чи шлюб зареєстрований, права жінки в такому шлюбі належить захищати. Якщо цього вимагають обставини, держава повинна дозволити й надавати змогу сторонам підтвердити свій шлюб іншими засобами, окрім офіційної реєстрації.

235. Цей контрольний список дещо змінює той, що розробили Ребекка Дж. Кук і Симоне К'юсак. *Гендерні стереотипи*: К'юсак, 2010 р. Гендерні. *Гендерні стереотипи: Транснаціональні правові перспективи (Філадельфія)*: Філадельфія: Див.: Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2013 рік.

236.

<p>«Нормальна» родина складається з гетеросексуальних батьків.</p> <p>Жінки-лесбійки чи чоловіки-геї не можуть бути добрими батьками.</p>	<p>Лесбійкам і геям не можна дозволяти ставати батьками чи всиновлювати дітей через їхню «девіантну» поведінку.</p> <p>Якщо батьки не гетеросексуальні, можна припустити, що у справі про опіку й усиновлення така обставина може вплинути на найкращі інтереси дитини.</p>	<p>Найкращі інтереси дитини потрібно визначати об'єктивно та без дискримінації батьків за сексуальною орієнтацією.</p> <p>Багато психологічних досліджень показують, що з точки зору емоційного благополуччя, сексуальної відповідальності, академічних досягнень й уникнення злочинів діти, яких виховують у родинах лесбійок і геїв, зростають однаково добре, як і ті, яких виховують гетеросексуальні батьки²³⁷.</p>
---	---	---

3.4. Трудове право

У цьому посібнику термін «*трудове право*» стосується питань дискримінації, із якими зіштовхуються жінки на робочому місці, а не трудових прав у контексті укладення колективних трудових договорів. Усі країни-бенефіціари цього проекту отримали свої трудові кодекси в спадок від радянського періоду. Як було зазначено в модулі 1.1.1 цього посібника на тему перешкод на шляху до правосуддя, у трудовому законодавстві, успадкованому від радянського минулого, дуже мало положень про дискримінацію. Зокрема підраховано, що в Азербайджані жінкам заборонено виконувати 38 категорій робіт, «у тому числі близько 70 професій і завдань в одній тільки галузі металургії. [...] жінкам у Молдові заборонено виконувати 29 категорій робіт. Лише в категорії харчової промисловості можна налічити 60 таких професій і завдань. [...] В Україні жінки не можуть працювати зі свинцем, виготовляти труби чи працювати оператором екскаватора»²³⁸.

Однак здебільшого трудові кодекси країн-бенефіціарів підтримують принципи гендерної рівності. Утім, на практиці жінки зіштовхуються з трудовою дискримінацією в різних формах, зокрема в питаннях відбору, найму, оплати праці, підвищення та просування службовою драбиною. Такі моделі дискримінації розповсюджені в більшості країн світу. Так, у всьому світі існує стала різниця в оплаті праці за ознакою статі. Середній зарібок жінок майже вдвічі менший за зарібок чоловіків, хоча жінки схильні працювати довше, якщо брати до уваги оплачувану й неоплачувану працю. «Підраховано, що середній зарібок жінок і чоловіків у світі становить 10 778 дол. США та 19 873 дол. США відповідно»²³⁹. Жінки займають менше третини керівних посад, хоча їхні досягнення в освіті однакові з чоловіками, а в деяких країнах — навіть вищі²⁴⁰.

Деякі з цих відмінностей у працевлаштуванні можна пояснити тим фактом, що жінки більш схильні брати перерву в роботі через догляд за дітьми й інші неоплачувані домашні обов'язки. Рішення про те, чи повернеться жінка до роботи й коли вона це зробить після народження дітей, мають за собою багато особистих мотивацій, однак на них також впливають дискримінаційні закони — наприклад положення, що передбачають оплачувану відпустку з догляду за дитиною для матерів, але не для батьків чи інших членів родини. Такі закони також підкріплюють гендерні стереотипи про те, що догляд за дитиною — насамперед відповідальність жінок.

Сексуальні домагання — форма насильства, яка непропорційно впливає на жінок. Сексуальні домагання не обмежуються сферою працевлаштування (вони можуть відбуватися в освітніх закладах, для прикладу), однак оскільки згідно із законом вони часто трактуються як кримінальний злочин і/або порушення трудового права (форма сексуальної/гендерної дискримінації), у цьому посібнику такі порушення розглядають саме в цьому контексті.

237. Judicial College, 2013 рік. *Equal Treatment Bench Book*, стор. 230.

238. Альона Сахончік, 2016 р. Залишки радянського минулого: обмеження щодо працевлаштування жінок у Співдружності незалежних держав. Світовий банк, 28 квітня 2016 року, доступно за покликанням: <http://blogs.worldbank.org/voices/remnant-sviet-viet-past-restrictions-womens-employment-commonwealth-independent-states>.

239. Всесвітній економічний форум, 2016 рік. Глобальний звіт про гендерну прогалину, 2016 рік. Женева, стор. 30.

240. Там само.

Сексуальні домагання означають небажану й правопорушну поведінку, яка може приймати дві форми: (1) *quid pro quo* (послуга за послугу) — коли перевага в роботі (наприклад підняття зарплатні, підвищення чи продовження трудових відносин) залежить від того, чи жертва «погодиться на вимогу зайнятися тією чи іншою формою сексуальної поведінки»; і (2) **вороже робоче середовище** — коли формуються умови, за яких жертва відчуває себе «заяканою чи приниженою»²⁴¹. Сексуальні домагання охоплюють фізичну, вербальну та невербальну поведінку.

Огляд правових стандартів

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок вимагає від усіх держав-сторін усунути дискримінацію щодо жінок у сфері працевлаштування та гарантувати рівноправ'я в питаннях відбору на посаду, права на підвищення, гарантії робочого місця та «всіх переваг і умов роботи, а також права на отримання професійного навчання й перепідготовки» й права на однакову оплату праці *тощо*²⁴². Конвенція також забороняє дискримінацію в питаннях звільнення, що ґрунтується на сімейному статусі, відпустці через вагітність і догляд за дитиною, і заохочує держави надавати соціальну підтримку, яка дасть змогу обом батькам «поєднувати сімейні та робочі обов'язки й участь у громадському житті» (стаття 11). На тему спеціального захисту вагітних жінок на робочому місці Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зазначає: «[о]хоронне законодавство, що стосується питань, які висвітлюються в цій статті, потрібно періодично переглядати у світлі наукових і технологічних знань, а також оновлювати, скасовувати чи доповнювати» (стаття 11(d)).

Міжнародна організація праці (МОП) — агентство ООН, яке встановлює міжнародні трудові стандарти. Наведені нижче конвенції МОП встановлюють основні принципи та зобов'язання держав щодо захисту прав жінок на працю та працевлаштування:

- Конвенція про рівну винагороду (№ 100)
- Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять (№ 111)
- Конвенція про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками (№ 156)
- Конвенція про охорону материнства (№ 183)

Зверніть увагу, що конвенції МОП — інструменти для складання чи змінення національного трудового законодавства, однак суди також можуть спиратися на них, приймаючи рішення у справах, коли «національне законодавство неналежне чи не містить відповідних положень, або використовувати викладені в стандартах визначення, як-от «примусова праця» чи «дискримінація»»²⁴³.

Європейська соціальна хартія забороняє дискримінацію за ознакою статі в контексті працевлаштування та зайнятості. Законодавство Європейського Союзу у сфері працевлаштування обширне, хоча в цьому посібнику його й не висвітлено достатньо детально через той факт, що країни Східного партнерства не є членами ЄС, проте вони можуть служити корисними прикладами.

Тема **сексуальних домагань** висвітлюється в різних угодах і міжнародних документах, зокрема тих, які забороняють насильство щодо жінок, як-от Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок й більш рання Декларація про викорінювання насилля щодо жінок. Пекінська платформа дій (необов'язковий набір рекомендації щодо урядових заходів) закликає держави:

прийняти та забезпечити виконання законів і розробити політику на робочому місці, що стосується гендерної дискримінації на ринку праці, особливо щодо старших працівників жіночої статі, під час найму та кар'єрного просування, у наданні соціальних виплат і соціального забезпечення, а також щодо дискримінаційних умов праці та сексуальних домагань; необхідно розробити механізми регулярного перегляду таких законів і моніторингу їхнього виконання (пункт 178(с)).

241. Міжнародна організація праці. *Інформаційний бюлетень про сексуальні домагання на робочому місці*. Доступно за покликанням: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—ed_norm/—declaration/documents/publication/wcms_decl_fs_96_en.pdf.

242. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1989 рік. Загальна рекомендація № 13 про рівну оплату праці за роботу рівної цінності радить державам-сторонам уживати спеціальних заходів, щоб подолати гендерний розподіл ринку праці.

243. МОП. Як використовуються міжнародні стандарти праці. Доступно за покликанням: <http://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/international-labour-standards-use/lang—en/index.htm>.

Комітет експертів МОП із питань застосування конвенцій та рекомендацій роз'яснив, що **Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять** стосується сексуального насильства, навіть якщо про це явно не згадано в тексті. У спеціальному опитуванні щодо рівноправ'я в галузі працевлаштування та зайнятості МОП навела кілька прикладів дискримінації за ознакою статі, включивши, зокрема, у них категорію сексуальних домагань, яка в широкому розумінні передбачає: «образи, недоречні зауваження, жарти, натяжки та коментарі про одяг, будову тіла, вік або сімейний статус особи; поблажливе або батьківське ставлення із сексуальними натяками, яке принижує гідність; небажані запрошення чи прохання, які можуть бути явними та неявними, незалежно від того, чи супроводжуються вони погрозами; хтиві погляди чи інші жести, пов'язані із сексуальністю; непотрібний фізичний контакт, як-от дотики, погладжування, щипання чи напад»²⁴⁴.

Європейська соціальна хартія вимагає від сторін, *поміж іншим*, запобігати сексуальним домаганням на робочому місці чи в робочій сфері та вживати всіх належних заходів для захисту працівників від такої поведінки, аби гарантувати права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі (стаття 26). Натомість **Стамбульська конвенція** визначає сексуальні домагання формою насильства щодо жінок і вимагає, щоб держави-сторони «гарантували, що будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції» (стаття 40).

Загальні міркування

Судова практика, що стосується скарг щодо дискримінації у сфері працевлаштування, обмежена, однак відсутність справ у системі правосуддя не означає, що прав жінок не порушують. Жінки часто не знають, що певні дії у сфері працевлаштування є дискримінацією; вони можуть не знати, як захистити свої права, а без правової допомоги також не завжди здатні зібрати докази прямої дискримінації. Навіть коли дискримінація здається очевидною, як-от коли підприємства не наймають жінок на постійній основі та не створюють можливостей кар'єрного росту, окремі жертви можуть не хотіти подати заяву в суд. Багато жінок не ініціюватиме судового провадження, а радше скаржитиметься про дискримінацію у сфері працевлаштування національним правозахисним організаціям, як-от Секретаріату Уповноваженого з прав людини. Для прикладу, у 2006 році в Кошишній Югославській Республіці Македонія прийняли антидискримінаційний закон (який у 2008 році змінили з урахуванням директив ЄС про гендерну рівність, а у 2011 році повністю оновили)²⁴⁵, а рішення в першій справі про порушення цього закону було прийнято аж у 2016 році (скарга на несправедливе звільнення через вагітність)²⁴⁶.

Приклад з практики Суду: Справа «Світлана Медведєва проти Росії» (Svetlana Medvedeva v. Russian Federation) – це повідомлення, яке розглядав Комітет КЛДЖ щодо питання, чи порушує Конвенцію заборона для жінки обіймати певні посади. Пані Медведєва була кваліфікованим навігаційним офіцером, однак їй не дозволили обійняти посаду рульового механіка, оскільки в Росії жінкам заборонено працювати в судовій команді будь-яких типів суден. Заявниця оскаржила рішення російського суду, вимагаючи судового наказу, який би змусив компанію створити безпечні умови праці для її працевлаштування. Її аргументи ґрунтувалися на положенні про рівноправ'я в російській Конституції й Трудовому кодексі. Окружний суд відхилив справу, стверджуючи, що права заявниці не було порушено, оскільки заборона була покликана захистити жінок від шкоди для їхнього здоров'я. Після апеляції справу було відхилено. Звертаючись до Комітету КЛДЖ, авторка стверджувала, що положення Трудового кодексу дискримінаційні, оскільки не дають жінкам працювати та «звільняють роботодавців від тягаря створення безпечного робочого середовища та покращення умов праці»²⁴⁷. Крім того, російське законодавство не забороняє чоловікам працювати в шкідливих умовах, а це є гендерним упередженням.

Комітет КЛДЖ постановив, що трудові норми порушують Конвенцію, бо ставляться до чоловіків і жінок по-різному; вони жодним чином не сприяють працевлаштуванню жінок і ґрунтуються на дискримінаційних

244. Звіт Комітету експертів щодо застосування конвенцій і рекомендацій, спеціальне дослідження про рівноправ'я у сфері працевлаштування та зайнятості в контексті Конвенції № III, 1996 р.), стор. 15.

245. Закон про рівні можливості для жінок і чоловіків від 2012 року.

246. Кароліна Рістова-Астеруд, 2016 р. Гендерна рівність і права жінок у підготовці юристів у Південно-Східній Європі, презентація на регіональній конференції щодо нарощення судових спроможностей для покращення доступу жінок до правосуддя, 24–25 жовтня, Кишинів, Республіка Молдова.

247. Конвенція КЛДЖ, «Світлана Медведєва проти Російської Федерації» (Svetlana Medvedeva v. Russian Federation), повідомлення № 60/2013, рішення від 25 лютого 2016 року, пункт 3.3.

стереотипах²⁴⁸. Комітет зазначив, що «впровадження такого законодавства відображає усталені стереотипи щодо ролей і обов'язків жінок та чоловіків у родині й суспільстві, що сприяють зміцненню традиційних ролей жінок як матерів і дружин та підривають їхній соціальний статус, а також перспективи в освіті та кар'єрі»²⁴⁹. Не вивчивши скарги заявниці на дискримінацію, російські суди «потурали дискримінаційним діям приватної компанії» й також відмовили авторці в ефективному захисті закону щодо питання гендерно-зумовленої дискримінації.

Приклад з практики Суду: У 2016 році організація «University Women of Europe» подала колективну заяву щодо порушень Європейської соціальної хартії проти 15 країн (Бельгія, Болгарія, Чеська Республіка, Хорватія, Кіпр, Фінляндія, Франція, Греція, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Норвегія, Словенія та Швеція), де було зазначено, що до жінок ставляться нерівноправно, оскільки за однакову роботу вони отримують значно менше, ніж чоловіки²⁵⁰.

У скаргах стверджується про порушення статті 1 (право на роботу), 4(3) (право на винагороду за працю — недискримінацію між жінками та чоловіками в питаннях оплати праці) і 20 (право на рівні можливості й однакове ставлення в питаннях працевлаштування та зайнятості без дискримінації за ознакою статі).

Порівняно зі справами про домашнє насильство, дуже мало справ про сексуальне насильство перебувало на розгляді в міжнародних судах (наприклад, ЄСПЛ не розглядав справ про сексуальні домагання на робочому місці). У національних судах справи про сексуальні домагання також не є поширеними. Здебільшого ситуація є такою через те, що жертвам радять не подавати скаргу через загрозу втратити роботу, через те, що сексуальні домагання не визначені в законі й немає чіткого механізму подання скарг на робочому місці, або часто через те, що жертви не знають про свої права або навіть приймають таку поведінку як «звичну» частину робочого життя. НУО, що захищають права жінок, зазначають, що жертви звертаються до них зі справами про сексуальні домагання, однак зазвичай вони хочуть отримати пораду та підтримку й не бачать подавати скарги через систему правосуддя.

Коли справи про сексуальні домагання потрапляють до суду, це часто відбувається через те, що жертва втратила роботу або залишила її добровільно й більше не залежить від роботодавця.

Приклад з практики Суду: Комітет КЛДЖ розглянув одне повідомлення про сексуальні домагання: справу «*Анна Белоусова проти Казахстану*» (Anna Belousova v. Kazakhstan). Заявниця працювала в початковій школі на основі щорічного контракту. Коли настав час поновити її контракт, директор школи сказав, що її працевлаштування буде продовжено, якщо вона вступить із ним у сексуальні стосунки або заплатить велику суму грошей. Авторка відмовилася, тому її контракту не поновили. Саме тоді вона подала офіційну скаргу в міський відділ освіти, а пізніше — у Міністерство освіти. Заяви були визнані необґрунтованими, однак заявниця наполягала, що їй не дали можливості обстояти свою точку зору. Тоді вона спробувала ініціювати кримінальну справу про зґвалтування та вимагання, однак слідчі та прокурори не розпочали кримінального провадження.

Розглядаючи прийнятність скарги для розгляду, Комітет КЛДЖ зазначив, що Казахстан не мав правових положень, що забороняють сексуальні домагання на робочому місці. Вивчаючи суть справи, Комітет зазначив, що відповідно до Загальної рекомендації № 19 стан рівноправ'я в питаннях працевлаштування погіршується, якщо жінки піддаються гендерно-зумовленому насильству на робочому місці, до якого також належать сексуальні домагання. Комітет визнав порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, обґрунтувавши це тим, що установи й суди «не надали належної уваги заяві про [...] сексуальні домагання на робочому місці та доказам, що підтверджували її, а тому вони не дотрималися свого обов'язку застосовувати гендерно-чутливий підхід під час розгляду скарги. Крім того, [вони] не надали належної уваги явній *первинній* ознаці порушення обов'язку щодо рівного ставлення в питаннях працевлаштування»²⁵¹. Іншими словами, держава не проявила належної уваги в розслідуванні чи переслідуванні цієї справи.

248. Там само, пункт 11.7.

249. Там само, пункт 11.3.

250. Докладніше див. на веб-сайті Європейського комітету із соціальних прав: <https://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter/collective-complaints-procedure>; організації «University Women of Europe»: <https://uweboard.wordpress.com/tag/european-social-charter/>.

251. Комітет КЛДЖ, «*Анна Белоусова проти Казахстану*» (Anna Belousova v. Kazakhstan), повідомлення № 45/2012, рішення від 13 липня 2015 року, пункт 10.8.

Комітет покликався на обґрунтування міського суду про те, що звинувачення заявниці невірогідні, оскільки вона поскаржилася на сексуальні домагання лише після того, як її звільнили, а також на відсутність чуйності до становища заявниці з боку суду. «Заявниця була у вразливому становищі як підлегла [директора], а поновлення трудового контракту повністю залежало від його розсуду»²⁵². Крім того, характер сексуальних домагань впливав із того факту, що заявниця «була жінкою та підлеглою, вона була безсила в цьому становищі, що порушувало принцип однакового ставлення до жінок і чоловіків»²⁵³.

Розвіювання міфів про трудове право

Франсіс Радай, колишній член Комітету КЛДЖ і колишній голова Робочої групи з питань дискримінації щодо жінок у законодавстві та практиці, зазначив:

«[н]айпоширеніші у всьому світі гендерні стереотипи, які досі стосуються жінок у всіх культурах (релігійних і світських), полягають у тому, що жінки насамперед постають як домогосподарки, а їхня роль у громадській сфері та на ринку праці, зокрема, — підкорятися чоловікам»²⁵⁴.

Наслідком цих стереотипів є те, що в жінок обмежені можливості працевлаштування порівняно з чоловіками, що веде до позитивних заходів у сфері зайнятості. Рекомендація Ради від 1984 року щодо сприяння позитивним заходам для жінок ефективно зобов'язує держави-члени усунути проблему гендерних стереотипів²⁵⁵.

Приклад з практики Суду: У справі «Маршалл», що стосується позитивних заходів на користь жінок у сфері працевлаштування, Європейський Суд постановив: «Схоже, навіть коли кандидати чоловічої та жіночої статі мають однакову кваліфікацію, можливість кар'єрного росту надають саме чоловікам, а не жінкам, передусім через упередження й стереотипи, що стосуються ролі й можливостей жінок у робочому житті, а також через страх, що жінки, наприклад, частіше переривають свою кар'єру, що через домашні та сімейні обов'язки вони зможуть мати менш гнучкий робочий графік або частіше будуть відсутні на роботі у зв'язку з вагітністю, народженням дітей і грудним годуванням»²⁵⁶.

Цей стереотип про традиційні робочі та сімейні ролі жінок і чоловіків може призвести до звільнення жінок із роботи через їхнє особисте життя.

Приклад з практики Суду: У справі «R.K.B проти Туреччини» (R.K.B v. Turkey) Комітет КЛДЖ звернувся до іншого морального стандарту, що застосовувався до жінок у зв'язку з їхніми позашлюбними стосунками. У цій справі R.K.B., заміжню жінку, звільнили з роботи через звинувачення в позашлюбних стосунках з одруженим менеджером чоловічої статі, який продовжував працювати. R.K.B. скаржилася на незаконне звільнення та дискримінацію за ознакою статі. Турецький суд постановив, що R.K.B. було звільнено незаконно, але не виявив ознак гендерно-зумовленої дискримінації. Комітет КЛДЖ зазначив, що судове провадження ґрунтувалося на стереотипному сприйнятті серйозності позашлюбних стосунків жінки, адже такі стосунки прийнятні для чоловіків, але не для жінок, і до високих стандартів моралі прирівнюють лише жінок²⁵⁷.

На тип доступної для жінок роботи також впливають припущення про здібності жінок і чоловіків до роботи з огляду на їхні фізичні характеристики та репродуктивні функції. Жінки страждають від дискримінації у сфері працевлаштування через стереотипи, які є наслідком цих відмінностей. Справа «Сірдар» стосувалася

252. Там само.

253. Там само, пункт 10.13.

254. Франсіс Радай, 2012 р. «Стаття 11», у роботі Марші А. Фріман, Крістін Чінкін і Біт Рудолф (під ред.), *Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: коментарі*. Oxford University Press, 2012 р., стор. 304.

255. Див. Рекомендацію Ради від 1984 року про сприяння позитивним заходам для жінок (84/635/ЕЕС). Рекомендація 1а) закликає держави-члени «викорінювати й протидіяти упередженому впливу на жінок у сфері працевлаштування чи пошуку роботи, який виникає через наявне ставлення, поведінку й структуру, що ґрунтуються на ідеях про традиційний розподіл ролей у суспільстві між чоловіками та жінками».

256. «Маршалл проти землі Північний Рейн-Вестфалія» (Marschall v. Land Nordrhein- Westfalen, справа C-409/95 [1997] ECR I-6363, пункти 3 та 5. Щоб переглянути докладнішу інформацію про цю справу, див. Александра Тіммер, 2016 р. «Гендерні стереотипи у судовій практиці Суду ЄС», Огляд європейського законодавства про рівноправ'я статей, 2016/1, стор. 40–42.

257. Комітет КЛДЖ, «R.K.B. проти Туреччини» (R.K.B. v. Turkey), повідомлення № 28/2010, рішення від 13 квітня 2012 року, пункт 8.7.

розірвання трудових відносин зі службою Морської піхоти Великобританії через те, що заявниця як жінка не відповідала критеріям «бойової ефективності», які вимагають, щоб морські піхотинці були чоловіками. Європейський суд не оскаржував цього критерію та не ставив його під сумнів, а натомість прийняв його як є²⁵⁸. Існує кілька пояснень того, чому суб'єкти сфери правосуддя таким чином зміцнюють стереотипи. По-перше, оскільки гендерні стереотипи глибоко вкорінені в суспільстві, такі суб'єкти можуть і не знати, що саме підкріплюють ці стереотипи. Другою причиною є те, що норми зазвичай складаються так, щоб явно знецінювати жінок. Так, повний робочий день — панівний стандарт, а роботу на неповний день (яку часто виконують саме жінки) вважають відхиленням від норми²⁵⁹.

Дослідження на тему сексуальних домагань показують, що таке порушення пов'язане з відсутністю ясності в питанні гендерних і робочих ролей. У гіршому випадку сексуальні домагання виникають через потребу у владі чи домінуванні, а також через бажання контролювати інших²⁶⁰. Вони пов'язані із сексуальними стереотипами про те, що чоловіки хочуть домінувати над жінками сексуально, а жінки хочуть, аби ними сексуально володіли. З'ясовано, що жінки на традиційно жіночих або чоловічих посадах більше страждають від сексуальних домагань, ніж жінки, що займають гендерно-нейтральні посади²⁶¹.

Поширений стереотип, що сексуальні домагання — нешкідливі офісні пустощі, а не серйозна проблема. Це пов'язано з переконанням про те, що жінки люблять отримувати компліменти, навіть на робочому місці. Однак сексуальні домагання принижують внесок жінок на робочому місці, вони применшують їхню кваліфікацію та професійні навички, роблячи їх лише об'єктом сексуальної уваги роботодавця. Такий підхід, коли сексуальні домагання виставляють як щось звичне, сприяє урізноманітненій, проте тривожній і принизливій, поведінці, якою і є сексуальні домагання. Як наслідок, така поведінка починає вважатися вартою юридичної уваги й підпадає під сферу дії законодавства лише тоді, коли досягає рівня серйозного сексуального насильства чи зґвалтування.

Крім хибних уявлень про те, що таке сексуальні домагання, існує також низка інших помилкових переконань, які стосуються належної поведінки жертви у відповідь на таку поведінку, яку можна було б кваліфікувати як «справжній» випадок сексуальних домагань. Запізніле повідомлення працівниці про сексуальні домагання не має ставити під сумнів правдивості її заяви. Якщо жертва подає проти роботодавця позов за сексуальні домагання після свого звільнення, це також не вказує на те, що заява неправдива. Не існує правильного часу для подання скарги, упродовж якого очікують, що працівниця подасть заяву через відповідні канали. Час, потрібний для цього, може бути різним залежно від потреб, обставин і, що найважливіше, емоційного порогу працівниці²⁶².

Існує багато причин, чому працівниця може терпіти сексуальні домагання та не повідомляти про них. По-перше, якщо факт сексуальних домагань стане загальновідомим, це вплине на майбутні перспективи працевлаштування, зважаючи на давній стереотип про те, що жінки схильні фальсифікувати звинувачення про сексуальне насильство. Працівниця може боятися наслідків і контрзвинувачень, як-от звинувачень у порушенні спокою. Таким чином, такі звинувачення ведуть за собою значні професійні й особисті наслідки, які в деяких випадках можуть навіть передбачати публічний скандал. Страх посилюється через динаміку влади між роботодавцем і працівником. У працівниці може не бути вибору, окрім як терпіти домагання, через її фінансову залежність від роботи. Крім того, у неї може бути небагато альтернативних варіантів для працевлаштування. Дійсно, такі обставини здатні навіть захопити роботодавця продовжувати домагання й водночас залишатися безкарним.

Предмет обговорення.

- Розгляньте міфи та стереотипи в таблиці нижче й обговоріть, чи вони могли б призвести до впливу дискримінаційного законодавства на працевлаштування жінок у вашій країні?

258. «Сірдар проти Армійського комітету та міністра оборони» (Sirdar v. The Army Board and Secretary of State for Defence), справа C-273/97 [1999] ECR I-7403, 26 жовтня 1999 року, пункт 30.

259. Щоб переглянути докладнішу інформацію, див. Александра Тіммер, 2016 р. «Гендерні стереотипи у судовій практиці Суду ЄС». Огляд європейського законодавства про рівноправ'я статей, 2016/1, стор. 44.

260. Див.: Джоан Х. Джоші та Джоді Нечісон, 1996 р. *Сексуальні домагання на робочому місці: як розпізнати їх; як боротися з ними - керівні принципи*. Серія робочих документів гендерної програми КГМД, № 13. Вашингтон, округ Колумбія: Світовий банк.

261. Там само.

262. Стандарт щодо «контексту емоційного порогу» у справі оцінювання часової складової в питанні повідомлення про порушення викладено у справі «Philippine Aeolus Automotive United Corporation проти Національної комісії з трудових відносин і Розалінди Кортез» (Philippine Aeolus Automotive United Corporation v. National Labour Relations Commission and Rosalinda Cortez), G,R, № 124617, 28 квітня 2000 року (Філіппіни), цитованій в ООН-Жінки та Міжнародній комісії юристів, 2016 р. Гендерні стереотипи в законодавстві та рішеннях суду в Південно-Східній Азії: довідник для суб'єктів сфери правосуддя, стор. 93.

- Що саме ви можете зробити як суддя чи прокурор, щоб протидіяти такому дискримінаційному законодавству у своїй країні?
- Яких заходів ви як суддя чи прокурор можете вжити, щоб боротися з викладеними нижче стереотипами й упередженими висновками?

Міфи та стереотипи	Хибні висновки
Місце жінки — удома	<ul style="list-style-type: none"> • З міркувань безпеки жінкам потрібно забороняти працювати вночі, щоб вони не перебували поза домом вночі. • Жіночі обов'язки з догляду за дітьми та домом перешкоджатимуть їй виконувати її робочі обов'язки.
Чоловік є/має бути головним	Дохід жінок додатковий до заробітку основного годувальника (наприклад її чоловіка), тому її нижча заробітна платня обґрунтована.
Жінки — слабша стать, яка потребує захисту, особливо під час вагітності та після неї. Матері та діти мають особливі взаємини, а тому матері повинні бути основними піклувальниками.	<p>Особливі стосунки між жінкою та її дитиною варто зберегти, запобігши їхньому розриву через тягар роботи, що триватиме повний робочий день.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Якщо мати повинна працювати, це буде додатковим тягарем до її основної ролі піклувальника. Її необхідно захистити від цього тягаря. • Наймати нещодавно одружених і вагітних жінок ризиковано, оскільки вони надаватимуть пріоритет догляду за дітьми над робочими обов'язками.
Жінки є фізично слабшою статтю.	<ul style="list-style-type: none"> • Жінки не здатні виконувати певної роботи (наприклад будівельні роботи, деякі види сільськогосподарських робіт, робота в секторі безпеки тощо), оскільки в осіб жіночої статі менше сили. • Певні види робіт становлять ризик для фізичного та репродуктивного здоров'я жінок.
Для деяких видів робіт потрібні красиві жінки.	Молодші жінки красивіші, а тому для певних галузей і професій варто наймати жінок, віком до 40 років.
Про сексуальні домагання можна говорити, коли жінку зґвалтували чи вчинили сексуальне насильство на робочому місці.	<ul style="list-style-type: none"> • Небажані дії сексуального характеру, які не відповідають визначенню зґвалтування чи сексуального насильства, є просто складовою робочого середовища, і роботодавець нічого не може зробити, щоб уникнути цього.
Якби домагання були серйозними, жертва б негайно про це повідомила.	<ul style="list-style-type: none"> • Якщо про домагання повідомлено із затримкою, слова жертви сприймаються з недовірою. Насправді час, упродовж якого жертва скаржиться, залежить від її потреб, обставин і емоційного порогу²⁶³.

263. Справа «Aeolus Automotive United Corporation проти Національної комісії з трудових відносин і Розалінди Кортес» (Philippine Aeolus Automotive United Corporation v. National Labour Relations Commission and Rosalinda Cortez, G,R, № 124617, 28 квітня 20 00 року (Філіппіни), де викладено стандарт «контексту емоційного порогу», який потрібно враховувати під час оцінки часової складової заяви про порушення.

МОДУЛЬ IV.

ПОКРАЩЕННЯ ДОСТУПУ ЖІНОК ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІВ І ПРОКУРОРІВ

Цілі: У модулі IV цього посібника окреслено практики, що сприяють більшій гендерній чутливості в здійсненні правосуддя. Метою цієї частини посібника є нарощення спроможностей прокурорів і суддів, які застосовуватимуть гендерний підхід у своїй щоденній практиці, аби покращувати розуміння того, як нейтральні закони та політику часто застосовують у спосіб, що створює перешкоди для жінок, які шукають справедливості в правовій системі.

Хоча існують галузі, де професійні ролі прокурорів і суддів перетинаються, між ними також є багато розбіжностей. Тому в модулі IV наведено загальну інформацію і, де це доречно, здійснено спробу надати окремі рекомендації для суддів і прокурорів. Крім того, існує важлива різниця між публічним і приватним правом (зокрема кримінальним і цивільним правом) із точки зору процесів, стандартів доказовості чи можливих санкцій. Доступ жінок до правосуддя важливий в обох сферах права, однак у межах цього посібника неможливо всебічно розглянути всі ймовірні правові сценарії.

Ми охопили приклади та справи, що охоплюють низку видів порушень прав, із якими зіштовхуються жінки. Також рекомендується на національному рівні доповнити цей посібник спеціальними навчальними програмами на такі теми, як домашнє насильство та сімейне право, сексуальне насильство чи сексуальні домагання на робочому місці тощо.

Добрі практики та принципи, описані в цьому розділі, відображають важливі компоненти гендерно-чутливої системи правосуддя, які фахівцям системи правосуддя належить застосовувати під час розгляду справ. Щоб переглянути ці стандарти, див. частину 1.3 цього посібника (Доступ до правосуддя).

У наведених нижче підрозділах окреслено етапи судового провадження від попереднього та досудового провадження до ухвалення вироку, однак зауважте, що залежно від того, чи справа кримінальна чи цивільна, процедура суттєво відрізнятиметься.

4.1. Процесуальна правоздатність

Процесуальна правоздатність (*право звернення до суду*) означає визначення того, хто може скласти позовні заяви, а також правоздатність особи чи осіб подавати позов до суду. Процесуальна правоздатність ґрунтується на вимозі, за якою заявниця постраждала чи постраждає від порушення (своїх прав або юридично захищених інтересів) і таку шкоду можна виправити.

Поняття процесуальної правоздатності перетинається з доступом жінок до правосуддя в кількох важливих сферах: права жертв у кримінальних провадженнях; здатність відповідних організацій громадянського суспільства брати участь у судовому розгляді; складання колективного позову чи позову в інтересах громадськості в справах про дискримінацію за ознакою статі чи гендеру.

У **кримінальних справах** і особливо в справах, що стосуються насильства щодо жінок, жертви беруть участь у судових провадженнях як свідки сторони переслідування. Важливо пам'ятати про особливу динаміку гендерно-зумовленого насильства, а особливо домашнього насильства, коли жертва не лише знає кривдника, а й перебуває з ним в інтимних стосунках. Через ці стосунки існує високий ризик потворного чи ще більшого насильства, помсти та погроз у бік жертви. Отож, важливо, щоб жертви отримували захист системи правосуддя впродовж всього судового процесу. Однак одним із недоліків багатьох систем правосуддя є відсутність підтримки жертв гендерно-зумовленого насильства, оскільки вони не є офіційними сторонами кримінального провадження.

□ **Передова практика:** В ЄС було вжито заходів для посилення прав жінок та покращення підтримки й захисту жертв у ході кримінального провадження. **Директива ЄС 2012/29/ЄС** (2012), що встановлює мінімальні стандарти, які стосуються прав, підтримки та захисту жертв злочинів, описує кілька прав, які мають жертви з відповідним статусом у ході кримінального провадження в усіх країнах ЄС. *Поміж іншим*, Директива ЄС зазначає такі права, які особливо важливі для жінок-жертв насильства: право бути вислуханою та надати докази; право переглянути рішення про відмову в переслідуванні (особливо рішення прокурорів про зняття звинувачень чи припинення провадження); право отримувати інформацію про перебіг справи (інформацію про остаточне рішення, питання тримання під вартою, звільнення чи втечу з-під варти, особливо у критичних випадках домашнього насильства). Із рекомендацій щодо виконання положень директиви зрозуміло, що прокурори та судді зобов'язані повідомляти жертвам про їхні права. У країнах, які не є членами ЄС, національне законодавство надає права жертвам злочинів, а тому фахівці у сфері правосуддя повинні гарантувати захист цих прав.

Із метою покращення доступу жінок до правосуддя рекомендують розширити правила щодо процесуальної правоздатності таким чином, щоб вони «дозволяли відповідним зацікавленим **групам і організаціям** громадянського суспільства подавати клопотання та брати участь у судовому провадженні»²⁶⁴. У низці країн організаціям, що підтримують жінок, дозволено брати участь у судових процесах у справах про домашнє та сексуальне насильство як неюридичних представників, які надають підтримку жертвам. Таку практику рекомендує Стамбульська конвенція²⁶⁵. Зазвичай ці НУО діють як неофіційні правозахисники жертв насильства, що переважно не мають адвоката. Адвокати від НУО пояснюють правові процедури, співпрацюють із різними відомствами системи кримінального правосуддя від імені клієнта, а також супроводжують жертву насильства на досудові засідання та в суд. У таких справах НУО не мають офіційного процесуального статусу, однак вони можуть послужити зв'язною ланкою між правовою системою та жертвою.

У ЄС питання того, чи НУО мають право *звернення до суду* в **справах про дискримінацію**, розглядалося у двох контекстах: (1) чи має організація право брати участь у судовому провадженні від імені жертви чи для її підтримки; (2) чи може організація подавати заяви «в інтересах громадськості без конкретної жертви, яку вона підтримуватиме чи представлятиме, щоб боротися зі складними інституційними формами дискримінації та зменшувати ризик подальшої віктимізації потенційних окремих позивачів» (*народний позов*)²⁶⁶. У країнах ЄС НУО та профспілкам дозволено «брати участь у судових і адміністративних провадженнях від імені та для підтримки заявників»²⁶⁷, однак більшість країн не дозволяє таким організаціям подавати заяви про компенсацію, якщо немає конкретної жертви дискримінації, яку б вони представляли. Лише дві країни дозволяють НУО вимагати компенсацію в цивільних справах про дискримінацію (у формі штрафних збитків чи винагород для себе — *від свого імені*), коли справи розглядають в інтересах суспільства²⁶⁸. Але навіть у таких випадках неясно, чи такі положення можна використовувати в справах про статево/гендерну дискримінацію.

Приклад з практики Суду: У справах, які розглядав ЄСПЛ, вивчали питання того, чи НУО можуть подавати заяви від імені осіб, хоча самі організації не є жертвами жодних стверджуваних порушень Європейської конвенції. У двох справах суд постановив, що організації дійсно були процесуально правоздатними²⁶⁹, однак обставини справи були винятковими й стосувалися смерті осіб із обмеженими психічними можливостями, які перебували під опікою держави. Рішення суду ґрунтувалося на кількох критеріях, які використовували для визначення *права звернення до суду* в таких справах, зокрема; вразливість жертви; перешкоди на шляху до подання заяви чи вичерпання всіх національних засобів захисту; серйозний характер порушення та важливість позовної заяви; відсутність альтернатив для забезпечення ефективного представництва жертви; зв'язок між жертвою та НУО, які хочуть подати заяву до суду; національні процедури, які дозволяють *право звернення до суду* в таких справах²⁷⁰.

Предмет обговорення: Можна обговорити, чи справа, яка стосується доступу жінок до правосуддя та гендерно-зумовленого насильства, відповідає б цим критеріям.

264. Там само, пункт 16(с).

265. Стаття 55(2) Стамбульської конвенції вимагає від держав-сторін гарантувати, що НУО та адвокати у справах про домашнє насильство мають можливість допомогти жертвам і/або підтримати їх під час розслідувань та судових процесів.

266. Європейська комісія. 2014 рік. *Огляд Європейського антидискримінаційного закону*, випуск 19, листопад 2014 року, стор. 15.

267. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2012 р. *Доступ до правосуддя у справах щодо дискримінації в ЄС: кроки на шляху до рівноправ'я*. Люксембург, стор. 12.

268. Ці країни — Люксембург і Ліхтенштейн. *Огляд Європейського антидискримінаційного закону*, випуск 19, листопад 2014 року, 15.

269. ЄСПЛ, «*Центр правових ресурсів від імені Вінсента Кампану проти Румунії*» (Centre for Legal Resources on behalf of Vincent Campeanu v. Romania), заява № 47848/08, рішення від 14 липня 2014 року; «*Гельський комітет від імені Іонел Гарсеа проти Румунії*» (Helsinki Committee on behalf of Ionel Garcea v. Romania), заява № 2959/11, рішення суду від 24 березня 2015 року.

270. ЄСПЛ, «*Центр правових ресурсів від імені Вінсента Кампану проти Румунії*» (Centre for Legal Resources on behalf of Vincent Campeanu v. Romania), заява № 47848/08, рішення від 14 липня 2014 року.

Хоча кілька країн дозволяють організаціям громадянського суспільства ініціювати судовий розгляд, усе ширші поняття про процесуальну правоздатність дають змогу вивчати можливість **колективних позовів про відшкодування, позовів в інтересах суспільства та стратегічних судових позовів** як важливого кроку для покращення доступу до правосуддя у справах про дискримінацію²⁷¹. Дозвіл НУО й органам із питань рівноправ'я ініціювати справи про дискримінацію, якщо немає жертв, які хочуть подати скаргу, чи жертви не ідентифіковано (наприклад, у справі про сексистську чи дискримінаційну рекламу) — це захист боротьби зі стійкими моделями дискримінації. Моделі гендерно-зумовленої поведінки можуть бути очевидні, як-от у випадку компаній, які мають історію відмови в наймі чи в кар'єрному рості жінок, але на них складно подати в суд, якщо немає заявника, який хоче поскаржитися. Справа нижче стосується дискримінації за ознакою етнічного походження, однак ця ситуація аналогічна справам, у яких компанія дискримінує жінок під час найму. У межах процедури у своїй юрисдикції суди мають змогу розглядати, чи певні позови можна подавати організації із законними інтересами.

Приклад з практики Суду: У справі «*Центр рівних можливостей та протидії расизму проти фірми «Ферин»*» (Centrum v. Firma Feryn, 2008 р.) Суд Європейського Союзу постановив, що той факт, що роботодавець ясно дав зрозуміти, що не найматиме працівників певного етнічного чи расового походження, імовірно, міг дуже сильно знеохотити кандидатів подавати заяву на роботу, адже це б обмежило їхній доступ до працевлаштування, а тому було би прямою дискримінацією. Суд постановив, що «наявність такої прямої дискримінації не залежить від виявлення скажника, який стверджує, що є жертвою», а національні суди повинні визначити право організацій із законними інтересами розпочинати правове чи адміністративне провадження, «не діючи від імені конкретного заявника чи за відсутності такого»²⁷².

Розширення процесуальної правоздатності, щоб дозволяти **колективні** чи **об'єднані позови**, — захист досягнути колективного відшкодування. Завдяки цьому кілька осіб, які стали жертвами дискримінації, можуть об'єднати свої сили²⁷³. Згідно з Додатковим протоколом до **Європейської соціальної хартії**, держави-сторони можуть визнавати право певних організацій подавати колективні скарги. Сьогодні серед держав-членів Ради Європи 15 приймають колективні скарги; було надіслано лише сім таких скарг, де стверджувалися порушення Хартії. Одна з таких скарг, як вже було обговорено в попередньому модулі 3.4 про трудове право, стосується нерівної оплати між жінками та чоловіками.

Як зазначалося, дуже мало жінок, які постраждали від порушення прав, звертаються за відшкодуванням до правової системи через низку чинників, зокрема через відсутність знань про закони, а також через соціально-економічні й культурні перешкоди. Не менш важливими під час ініціювання судової справи є відчуття сорому чи страху помсти, якщо дії жінки розглядають як такі, що «суперечать нормі». Для прикладу, жінки, які пережили сексуальні домагання на робочому місці, часто мовчать, оскільки вони переживають, що втратять роботу або будуть тавровані суспільством. Колективні позови успішно використовувалися для боротьби з укоріненими моделями дискримінації та відмінної практики найму, що призвело до важливих правових змін. Вони більш обмежені в європейському контексті, однак декілька країн визнають процесуальну правоздатність організацій подавати колективні позови та позови від імені конкретної жертви.

Приклад з практики Суду: Справа «*Луїс Е. Дженсон проти Eveleth Taconite Co.*» (Lois E. Jenson v. Eveleth Taconite Co., 1992) була першим у США колективним позовом про сексуальні домагання на робочому місці. Позивачка стверджувала, що вона й інші працівниці регулярно страждали від ворожої поведінки з боку працівників чоловічої статі, зокрема від сексуальних домагань, принизливих висловлювань, погроз і залякувань. Оскільки в компанії раніше були випадки бездіяльності у відповідь на заяви працівниць про небажані торкання, образливу лексику чи сексуально відверті матеріали на робочому місці, було подано колективний позов. Позивачем були всі жінки, які подали заяву на роботу чи вже працювали на певній посаді в компанії. З-поміж інших результатів, суд наказав компанії запровадити навчання на тему сексуальних домагань для всіх працівників. Ця справа - важливий прецедент у судовій системі США, оскільки вона визначає тягар доведення в справах про вороже робоче середовище, однак вона також розглядається як новаторська, адже стосується культури всього робочого місця і надає жінкам можливість вимагати відшкодування за порушення їхніх прав і з метою покращень для майбутніх працівниць.

271. Там само, стор. 47.

272. Суд Європейського Союзу, «*Центр рівних можливостей та протидії расизму проти фірми «Ферин»*» (Centrum v. Firma Feryn), справа C-54/07, рішення від 10 липня 2008 року. Доступно за покликанням: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62007CJ0054>.

273. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав (FRA), 2012 р., стор. 41.

Насамкінець, навіть якщо вони не є сторонами судового провадження, НУО й інші організації можуть також відігравати важливу роль у наданні судам експертних висновків, особливо щодо заяв про дискримінацію та гендерно-зумовлене насильство. Докладнішу інформацію про сторонні заходи втручання наведено в модулі 4.10 про роль експертів і *експертних висновків*.

4.2. Початкові процесуальні питання та розслідування

Цей розділ стосується процесу прийняття рішень на етапі судового провадження, ще до того, як буде досягнуто якихось висновків на основі фактів і доказів. Корисно розглядати роль прокурорів і суддів окремо з точки зору добрих практик, які гарантуватимуть доступ жінок до правосуддя. Для прокурорів цей період відповідає етапу розслідування, під час якого приймають рішення про звинувачення в кримінальній справі та до судового розгляду вирішують попередні процесуальні питання. Для суддів цей досудовий період не завжди веде до глибинного розслідування, однак передбачає процес прийняття рішення на такі теми: чи приймати скаргу або заяву, попередні заходи (як-от видання захисного припису у справі про домашнє насильство чи визначення права опіки над дитиною у справах про розірвання шлюбу). Судді та прокурори повинні ставитися до початкових процесуальних питань із чуйністю до гендеру.

Якщо ретельніше розглядати **роль прокурора** у справах про гендерно-зумовлене насильство, сексуальні домагання чи навіть дискримінацію (якщо вони криміналізуються згідно з національним законодавством), процес розслідування — важливий поворотний момент із точки зору того, чи справа потрапить у систему кримінального правосуддя. Основні міркування, про які прокурори повинні пам'ятати під час періоду розслідування, такі:

- усвідомлювати, що окремим жертвам, особливо молодим жертвам і жертвам сексуальних злочинів, може бути дуже складно чи навіть травматично розмовляти про свій досвід із працівниками правоохоронних органів чоловічої статі, зокрема прокурорами. Хоча частково для гендерно-чутливого підходу існує вимога, аби всі прокурори навчилися розпізнавати ознаки тривоги під час зустрічей і уникали вторинної віктимізації, доброю практикою буде запитувати, чи жертва має побажання щодо статі прокурора, якого призначають для справи. Деякі жертви можуть віддавати перевагу спілкуванню з прокурором жіночої статі або просити про присутність офіцера, члена сім'ї, друга чи правозахисника з боку НУО жіночої статі. Варто докласти належних зусиль, щоб виконати такі побажання;
- Справи про насильство щодо жінок, а особливо домашнє насильство, сексуальне насильство та зґвалтування, вимагають **тісної співпраці між поліцією та прокурорами** в ході розслідування. Прокурор контролює законність процесів розслідування і збирання доказів та стежить, чи слідчі дотримуються стандартів щодо прав людини. Так само важливо, щоб прокурори «гарантували збирання всіх доступних доказів із боку поліції, слідчого органу чи самих прокурорів»²⁷⁴. Ретельне розслідування на цій стадії зменшує залежність від свідчень жертви/свідка як єдиної форми доказу в суді, а також підвищує ймовірність успішного переслідування.

Прокурори повинні бути особливо пильними, щоб виключити можливість впливу ставлення поліції, міфів і гендерних стереотипів²⁷⁵ на розслідування та уникнути недовіри до зібраних доказів. Прокурори повинні переглянути звичні процедури арешту й переконатися, що поліція належним чином виявляє акти насильства щодо жінок і реагує на них.

У деяких юрисдикціях, де поліція проводить розслідування щодо справ про домашнє насильство, прокурори нерідко виявляють помилки чи інші слабкі сторони в роботі поліції. Для прикладу, докази збирають недостатньо ретельно або поліція не дотримується належних процедур. Як наслідок, зазвичай знімають звинувачення або справу скеровують назад на додаткове розслідування, що не лише спричиняє зволікання, а й може означати, що справа ніколи не потрапить у систему правосуддя. Оскільки прокурори мають повноваження моніторити розслідування, що проводить поліція, важливо, щоб вони конструктивно

274. УНЗ ООН: 2014 р., стор. 43.

275. Щоб переглянути приклади того, як стереотипи неналежно вплинули на розслідування з боку правоохоронних органів справ про насильство щодо жінок, див. справу «Ісату Яллов проти Болгарії» (Isatou Jallow v. Bulgaria), повідомлення № 32/2011, документ ООН. CEDAW/C/52/D/32/2011 (2012), пункт 8.6 (CEDAW); справа «Гонзалес та інші («Cotton Field») проти Мексики» (González et al. («Cotton Field») v. Mexico), рішення від 16 листопада 2009 року (попереднє заперечення, суть справи, компенсація та збитки), пункти 400–401 (Міжамериканський суд з прав людини).

працювали з нею й надавали рекомендації щодо належних методів, які варто використовувати, аби довести наявність складу злочину й уникнути впливу гендерних стереотипів. «Прокурори не повинні використовувати фактичні труднощі, аби відхилити справу, якщо вважають, що такі труднощі спричинені відсутністю належної уваги та зобов'язання в процесі розслідування»²⁷⁶.

Якщо права жінки порушено (наприклад, за статтею 3 ЄКПЛ), відсутність ефективного розслідування порушень сама собою є порушенням міжнародного законодавства, яке гарантує право на відшкодування (скажімо, згідно зі статтею 13 ЄКПЛ) та підстави для подання заяви проти держави в міжнародних судах, як-от ЄСПЛ.

□ **Передова практика:** У Бельгії міністр юстиції та Рада генерального прокурора з питань кримінальної поліції розробили спільний циркуляр, що стосується насильства в парах, у якому викладено рекомендації для кримінальної поліції з питань домашнього насильства і який призначено для поліції та прокурорів. Циркуляр містить стандарти щодо системи виявлення та реєстрації випадків домашнього насильства й збирання доказів. Циркуляр є частиною міждисциплінарного підходу, який передбачає орієнтовану на жертву концепцію, що також вимагає інформування жертв про їхні права та скерування їх у служби підтримки²⁷⁷.

- Рівень **розсуду**, який проявляють прокурори щодо того, чи рухатиметься справа вперед до ухвалення вироку, а також того, які звинувачення висуватимуться, залежить від юрисдикції. Однак у кожній правовій системі рішення прокурора має ґрунтуватися на всіх доступних доказах, імовірності засудження та серйозності злочину. Гендерні стереотипи можуть неналежно вплинути на рішення прокурорів щодо звинувачень, а отже, й на подальше засудження. На процес прийняття рішення не має впливати думка про те, що деякі форми гендерно-зумовленого насильства, як-от домашнє насильство чи переслідування, менш важливі, ніж інші злочини, що це «сімейна справа» чи що такі інциденти не становлять ризику для суспільства в цілому. Аналогічним чином, прокурори не повинні ґрунтувати своє рішення про звинувачення на стереотипних поняттях про те, хто «справжня жертва», чи те, якою має бути «правильна поведінка» жертви насильства.

□ **Передова практика:** Організація ООН-Жінки радить країнам прийняти політику **про-переслідування та переслідування без потерпілих/жертв** у справах, які стосуються насильства щодо жінок. Стамбульська Конвенція вимагає від держав сторін дозволяти розслідування та переслідування в справах про насильство щодо жінок в *односторонньому порядку* чи на основі *службової посади* (тобто переслідування не має залежати від скарги жертви) (стаття 55). Така політика допомагає усунути проблему розсуду сторони звинувачення та застосовується, коли існує переконання, що насильство щодо жінок не є серйозною проблемою, жертвам не можна довіряти чи наявні інші труднощі в процесі збирання доказів²⁷⁸. Також можна провадити політику, яка вимагатиме від прокурорів надавати пояснення про причини закриття справи, які пізніше підлягатимуть судовому розгляду. Така політика служить потужним повідомленням кривдникові та суспільству в цілому про те, що держава сприймає випадки насильства щодо жінок дуже серйозно та не вважає їх «особистою справою». У той же час, коли переслідування відбувається без згоди жертви, важливо, щоб їй були доступні інші засоби правового захисту, як-от захисні приписи²⁷⁹. Питання безпеки жертви/потерпілої детально описано в модулях 4.8 і 4.9.

Судді також виконують важливу роль у забезпеченні того, що на такому ранньому етапі жінки не мають перешкод у доступі до правосуддя через процесуальні бар'єри. Так, у юрисдикціях, де суди мають повноваження видавати **захисні приписи** проти кривдників у справах про домашнє насильство, суддя головує на засіданні, а жертва та кривдник надають докази. Слухання щодо видачі захисних приписів не обов'язково проходять у контексті кримінального провадження, що супроводжується повноцінним розслідуванням (хоча судді покладаються на результати поліцейського розслідування). Таким чином, рішення судді щодо того, чи вимагає жертва охоронних заходів, дуже важливе не лише для безпеки жертви й інших членів її родини, але й для створення найкращих можливих умов для руху справи й подальшого засудження. Жертви/потерпілі, які не бояться за власну безпеку та впевнені, що система правосуддя також зосереджує увагу на зменшенні ризиків подальшого насильства, більш імовірно співпрацюватимуть як свідки під час подальшого кримінального процесу. Крім того, слухання, що стосуються ухвалення захисного

276. Там само, стор. 71.

277. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2015 рік. *Збірник добрих практик для зменшення наявних перешкод та сприяння доступу жінок до правосуддя*. Старсбург, стор. 24–26.

278. ООН-Жінки, 2012 рік. *Довідник із законодавства про насильство щодо жінок*, стор. 35.

279. Шеріл Томас «Правова реформа у сфері насильства щодо жінок у Центральній і Східній Європі та колишньому Радянському Союзі», стаття, представлена на засідання експертної групи з добрих практик законодавства щодо насильства стосовно жінок, Відень, Австрія, 26–28 травня 2008 року.

припису, — важлива перша можливість для судді задати потрібний тон і показати, що держава приділяє належну увагу справам про домашнє насильство.

Аналогічно судді можуть діяти на власний розсуд під час попередніх етапів кримінального процесу та вживати заходів для захисту прав і гідності жертв/свідків, а також гарантувати, що вони не постраждають від вторинної віктимізації. Для прикладу, вони маю змогу зробити слухання закритими, якщо справа стосується сексуального насильства та вимагає конфіденційності (стадія попереднього розслідування, слухання щодо видачі захисного припису, слухання про звільнення під заставу тощо). Так, Стамбульська конвенція ясно дає зрозуміти, що права, інтереси та спеціальні потреби жертв/свідків належить захищати на всіх стадіях розслідування (стаття 56), зокрема потрібно вживати заходів, щоб повідомити жертв про потенційну загрозу з боку кривдника, про їхні права й доступні послуги, захищати конфіденційність жертви й уникати контактів між жертвою та кривдником.

Багато з цих міркувань можуть бути доречними і в цивільних справах. Для прикладу, суди часто прагнуть заохотити сторони до переговорів і залагодження справи, щоб уникнути тягаря для судової системи, пов'язаного зі слуханнями та/чи судами. Однак судді повинні пам'ятати, що рішення про залагодження мають прийняти самі сторони, а також і те, що бувають випадки, які не можна просто владнати через їхню правову важливість, наприклад справи про особливо грубі сексуальні домагання. Судді мають у кожній окремій справі вирішувати, чи доречно сприяти врегулюванню справи, враховуючи при цьому наявність проблем доступу жінок до правосуддя. Вони можуть звертати увагу на можливість того, що на заявницю тиснуть, змушуючи врегулювати справу мирно, а відтак повинні ухвалити відповідні рішення впродовж досудового періоду.

Як прокурори, так і судді повинні вживати заходів від самого моменту подання кримінальної скарги, щоб гарантувати **відсутність затримок на етапах розслідування та збирання доказів** (особливо отримання й перевірки результатів судмедекспертизи), які могли б поставити під загрозу процес переслідування та ухвалення вироку. У справах про насильство щодо жінок загалом вважається доброю практикою використовувати пришвидшене провадження (як-от швидші процедури та спеціалізовані суди). Докладніша інформація про досудову підготовку справи, зокрема приклади добрих практик, доступні в модулі 4.8 нижче.

У деяких країнах є добра практика надавати **спеціалізованим органам із питань рівноправ'я та квазі-судовим органам повноваження щодо розслідування**. Способи взаємодії судів і позасудових органів описано в розділі 4.11 нижче.

Приклад з практики Суду: У справі *«Халіме Кіліч проти Туреччини»* (Halime Kiliç v. Turkey, 2006 p.) наявні кілька недоліків розслідування/досудового періоду, які, як визначив ЄСПЛ, призвели до порушення статті 2 (право на життя) і статті 14 (заборона дискримінації) ЄКПЛ. У цій справі жертва домашнього насильства подала чотири скарги в органи влади й отримала три захисні приписи щодо свого чоловіка. У 2008 році жертва подала першу скаргу та попросила видати їй захисний припис, який їй і надав Суд у справах сім'ї. Прокурор висунув звинувачення проти кривдника. Коли пізніше жертва подала другу скаргу, суд видав ще два захисних приписи, а прокурор передав справу кривдника до суду, вимагаючи досудового тримання під вартою, у якому суд відмовив. Жертва знову звернулася за допомогою до прокурора, стверджуючи, що її чоловік погрожував їй смертю. Після четвертої скарги чоловік убив жертву. ЄСПЛ постановив, що суд затягував час для видачі захисних приписів (19 днів в одній справі та 8 тижнів у другій), сторона переслідування із зволіканнями видавала накази про взяття кривдника під варту, суд належним чином не оцінив ризиків для жертви й не ухвалив рішення про досудове ув'язнення, кривдника не переслідували за порушення захисних приписів, ні поліція, ні прокурори не повідомили жертві про доступність притулків²⁸⁰.

4.3. Питання доказового значення

Комітет КЛДЖ визначає кілька проблемних сфер, пов'язаних із доказовою базою у справах, які ініціювали жінки, як-от: неналежне збирання доказів (недоліки під час періоду розслідування); правила доведення, які є «обмежувальними, негнучкими чи зазнають впливу гендерних стереотипів» (це особливо стосується справ про насильство щодо жінок); труднощі під час збирання доказів, які «пов'язані з новими порушеннями прав людини жінок, що відбуваються онлайн або за допомогою інформаційних і комунікаційних

280. *«Халіме Кіліч проти Туреччини»* (Halime Kiliç v. Turkey), заява №63034/11, рішення від 28 червня 2016 року.

технологій та нових соціальних мереж»²⁸¹. Додатковою проблемою для фахових юристів є визначення типів доказів, які можна використовувати у справах, де є звинувачення в статевій або гендерно-зумовленій дискримінації. У цьому розділі вивчають добрі практики збирання доказів у справах про дискримінацію та ГЗН. Тут наведено приклади добрих практик, які використовують для зміни правил доведення з метою посилення захисту жертв ГЗН та зменшення можливості вторинної віктимізації.

Однією з проблем переслідування та ухвалення вироків у справах гендерної та статевої дискримінації є відсутність доказів, які можуть довести, що конкретні суб'єкти були дискримінаційними. Доказів прямої дискримінації зазвичай не просто не існує (наприклад правила, політика та практика видаються нейтральними; вони не встановлюють відмінне ставлення до жінок і чоловіків явно), однак для заяв про дискримінацію здебільшого потрібні певні типи доказів, а також процесуальні правила, завдяки яким заявникам буде легше підтвердити наявність дискримінації²⁸². У більшості справ про дискримінацію прокурор (якщо поняття дискримінації визначено в національному кримінальному кодексі) і суддя (у цивільних і кримінальних справах) збиратимуть та вивчатимуть докази **прихованої дискримінації**. Тому під час вивчення доказів увагу варто зосереджувати на *наслідках* правил, політики чи практик, на які скаржаться, щоб «показати, що вони непропорційно несприятливі до конкретної групи осіб порівняно з іншими людьми в аналогічній ситуації»²⁸³.

У питанні дискримінації однаково важливими є заяви, що встановлюють тягар доказів, і самі докази, які потрібні, щоб *первинно* ініціювати справу. Зверніть увагу на те, що роль жертв у поданні доказів, вага необхідних доказів і тягар доведення значно відрізняються в кримінальних, адміністративних та цивільних справах (наприклад, у справах про працевлаштування). У кримінальних справах роль жертви більш обмежена. Відповідальність заявника/органів влади полягає в розслідуванні та встановленні факту дискримінації поза обґрунтованим сумнівом, а також того, що звинувачений мав дискримінаційний намір. Стандарт доведення в кримінальних справах вищий через презумпцію невинуватості та серйозність можливого покарання. Тягар доведення незмінний.

Натомість у цивільних справах і адміністративному провадженні щодо статевої/гендерної дискримінації жертви відіграють активнішу роль і кожна сторона надає докази на підтвердження своєї заяви. Найголовніше, що згідно з європейським законодавством, установленим директивами ЄС та практикою Європейського Союзу, **тягар доведення** переходить від позивача до відповідача. Простіше кажучи, такий перехід тягаря доведення не пом'якшує зобов'язання позивача встановити причинний зв'язок між поведінкою та заподіяною шкодою — надати докази дискримінації. Натомість спочатку жертві потрібно «переконати суд в імовірності того, що вона постраждала від дискримінації»²⁸⁴ — встановити **наявність достатніх доказів для ініціювання справи** (тобто справити «перше враження», вважається, що дискримінація мала місце, доки не доведено протилежне). Тоді тягар доведення переходить до відповідача, який має довести, що мотивом певного ставлення *не* була дискримінація. «Якщо відповідач не може вказати об'єктивних не пов'язаних із дискримінацією причин такого ставлення, він має нести відповідальність за порушення законодавства про недискримінацію»²⁸⁵. ЄС зазначає, що в багатьох країнах судді, фахові юристи й навіть деякі органи з питань рівноправ'я досі «недосконало розуміють» вимоги щодо *виявлення достатніх доказів для ініціювання справи* та перекладання тягаря доведення, а також і те, що для юристів-практиків потрібні навчання та письмові рекомендації²⁸⁶.

□ **Передова практика:** Швейцарський федеральний закон про рівноправ'я між жінками та чоловіками²⁸⁷ було частково прийнято для того, щоб сприяти впровадженню антидискримінаційних положень, що містяться у швейцарській Конституції, зокрема встановити процедури судового розгляду таких справ. Закон містить положення про «додаткові докази» — передбачається наявність дискримінації, якщо позивач може продемонструвати правдоподібність цього факту. У контексті трудових відносин швейцарська судова практика встановила, що для того щоб перекласти тягар доведення, жінці достатньо показати, що працівник чоловічої статі на аналогічній посаді, який виконує схожу роботу, заробляє більше, ніж працівниця (наприклад показати, що жінка заробляє від 15% до 25% менше, ніж чоловік). Щоб спростувати

281. Загальна рекомендація №33 про доступ жінок до правосуддя, пункти 25(a) і 51.

282. Фаркас Л. і Петровські С., 2012 р. *Довідник для підготовки суддів із питань антидискримінаційного права* Місія ОБСЄ у Скоп'є, стор. 9.

283. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав/Рада Європи, 2010 р. *Довідник із європейського антидискримінаційного права*. Люксембург, стор. 129.

284. Лілла Фаркас. 2011 р. *Як подати скаргу про дискримінацію: Посібник з пошуку засобів захисту відповідно до Директив ЄС про недискримінацію*, (Європейська комісія), стор. 52.

285. Там само.

286. Лілла Фаркас і Орла О'Фаррелл, 2014 р. *Перекладання тягаря доведення: практичні дилеми на європейському та національному рівнях* (Європейська комісія), стор. 8.

287. Loi fédérale sur l'égalité entre femmes et hommes, 24 березня 1995 року.

припущення про дискримінацію, роботодавцеві потрібно надати докази об'єктивної причини для відмінного ставлення; обґрунтування має бути пропорційним рівню дискримінації. Ці доказові правила вимагають від позивача взяти на себе частину тягаря доведення та полегшити роботу судді, який може ухвалити висновок про дискримінацію без жорстких доказів. Цей підхід прийняли, щоб сприяти визнанню дискримінації у сфері зайнятості²⁸⁸.

Поширені **форми доказів** у справах про статеvu та гендерну дискримінації не відрізняються від тих, які подають у справах про дискримінації за іншими ознаками, як-от покази свідків, документи або загальновідомі факти²⁸⁹. Крім того, важливо, щоб юристи-практики також знали про інші типи доказів, як-от статистика, ситуаційні тести, опитувальники, аудіо- та відеозаписи, висновки судмедекспертів і висновки на основі непрямих доказів, які можна використовувати, щоб довести заяви про дискримінацію. Ці типи доказів підсумовано в таблиці нижче²⁹⁰.

Тип доказів	Як їх використовують
Ситуаційні тести	Можуть, наприклад, використовувати для розкриття дискримінаційної практики і відмінного ставлення у сфері зайнятості. Процес передбачає, що особу (тут - чоловіка) ставлять в ідентичну ситуацію, у якій опинилася особа, яка стверджує про дискримінацію, і оцінюють дії стверджувача дискримінатора. Зверніть увагу, що цей тип доказів особливо корисний у справах, де дія дискримінатора була б негайною, як-от отримання доступу до ресторанів чи орендованого майна або у випадку найму на роботу. Цей метод складніше застосовувати у справах, де стверджується дискримінація у зв'язку, скажімо, з кар'єрним ростом.
Опитувальники	У деяких юрисдикціях національне законодавство передбачає для жертв можливість чи зобов'язання зв'язатися зі стверджуваним дискримінатором і попросити пояснити його/її поведінку в опитувальнику. Відповіді або відсутність відповідей в опитувальнику слугують доказами, на основі яких суд може робити висновки. Зауважте, що в деяких країнах, де не послуговуються цією конкретною правовою процедурою, жертви (чи прокурори) все одно можуть використовувати відповіді стверджуваних дискримінаторів як докази.
Статистичні дані	Статистичні дані — важливий засіб встановлення факту прихованої дискримінації, а також моделей дискримінації за ознакою статі чи гендеру, особливо у сфері працевлаштування (як-от нерівноцінна оплата чи відмова в наймі або кар'єрному зростанні). «Використання статистики допомагає змістити фокус з окремої жертви ширше на основоположну структурну нерівність. Це корисно, якщо жертва знає, що є багато інших осіб, які мають таку ж долю, але не хочуть подавати позову проти дискримінатора» ²⁹¹ .
Аудіо- та відеозаписи	Доказові правила щодо використання аудіо- й відеозаписів відрізняються залежно від юрисдикції, однак у деяких країнах органам із питань рівноправ'я та в судах усе ж дозволено використовувати цю форму доказів.
Висновки свідків-експертів	Висновки експертів можуть бути особливо корисні для встановлення моделей дискримінації в певних установах чи для оцінки або пояснення того, якими є докази дискримінації в технічно складних справах (скажімо, під час визначення «однакової роботи» в справах, де стверджується, що жінці/жінкам платили менше за ту ж роботу, ніж чоловікам).

У справах, до яких залучені прокурори, важливо, щоб вони діяли з належною увагою й вивчали різні варіанти підтвердження наявності дискримінації, розглядаючи різні типи доказів. Однією з найбільших перешкод на шляху до правосуддя тих жінок, які постраждали від дискримінації, є відсутність у судових службовців знань і практики щодо доказів, які необхідні в справах про приховану дискримінацію. Надто часто відсутність доказів прямої дискримінації використовується як обґрунтування для відхилення справи чи невисування звинувачень.

288. Див. Флоренс Обрі Джирардін, 2016 р., *Moyens à disposition des juges en vue d'améliorer l'accès des femmes à la justice Situation de la Suisse*, презентація на регіональній конференції «Нарощення судових спроможностей для покращення доступу жінок до правосуддя», 24-25 жовтня Кишинів, Республіка Молдова.

289. Фаркас Л. і Петровські С., 2012 р. *Довідник для підготовки суддів із питань антидискримінаційного права*, стор. 44.

290. Інформацію підсумовано з *Довідника для підготовки суддів із питань антидискримінаційного права*.

291. Там само, стор. 47.

Важливою частиною переслідування в кримінальних справах є також обережний підхід до збирання доказів, особливо у справах про насильство щодо жінок. Прокурори та судді повинні завжди пам'ятати про відповідальність держави за збирання достатніх доказів для засудження кривдників у справах про насильство, що означає, що свідчення жертви залишаються важливим, але далеко не єдиним типом доказів, які потрібно розглядати. Цю точку зору висловлено в Стамбульській конвенції, де зазначено, що сторони конвенції «повинні гарантувати, що розслідування чи переслідування правопорушень [...] не має цілком залежати від поданого жертвою повідомлення чи скарги [...], а провадження може продовжуватися, навіть якщо жертва відкличе свою заяву чи скаргу» (стаття 55).

Приклад з практики Суду: У справі «*М.С проти Болгарії*» (М.С. v. Bulgaria)²⁹² заявниця стверджувала, що її зґвалтували два чоловіки, які обоє заперечували це. Під час розслідування справи було знайдено недостатньо доказів того, що М.С. змушували до статевого акту. Прокурор припинив провадження, спираючись на те, що повною мірою не встановлено застосування сили чи погроз, а також «встановлено відсутність опору з боку заявниці чи спроб отримати допомогу від інших». У своєму повідомленні до ЄСПЛ заявниця стверджувала, що дії прокурора відображають практику переслідування ґвалтівників лише у випадках, коли наявні докази «сильного фізичного опору», хоча такий доказ не становить елементу злочину та явно не підтримується судовою практикою. ЄСПЛ визначив, що слідчий і прокурор вважали, що зґвалтування на побаченні таки відбулося, однак зважаючи на відсутність «прямих доказів» (слідів насильства чи доказів опору), вони схилилися до думки, що визначити відсутність згоди неможливо. Суд зазначив, що органи влади не вивчили інших доказів (скажімо, те, що М.С. ввели в оману або змусили) й не розглянули інших можливостей (зокрема те, що М.С. перебувала в стані «застиглого переляку», а тому піддалася акту зґвалтування та поведилася відсторонено). ЄСПЛ постановив, що в цій справі мало місце неефективне розслідування, а це порушує ЄКПЛ.

Для прокурорів, які працюють зі справами про насильство щодо жінок, доброю практикою вважається вживати певних заходів, щоб зменшити ймовірність того, що жертви відмовляться співпрацювати в кримінальних справах. Це можна зробити, прийнявши орієнтований на жертву підхід, який зводить до мінімуму ризик повторного насильства щодо жертви. Орієнтований на жертву підхід може посилити бажання жертв давати свідчення, а також їхню здатність робити це ефективно. Ключем до орієнтованого на жертву підходу є створення сприятливого середовища, що дає жертві змогу надати якомога важливіші свідчення. Для цього потрібно, щоб прокурори не робили припущень щодо жертв та не робили поспішних висновків, слухаючи про їхній досвід. Важливо розуміти, що процедура надання свідчень про жорстокі інциденти може по-різному впливати на жертв. Деякі з них вважають, що процес очищає чи надає сили, а тому є частиною їхнього процесу відновлення. Інші жертви можуть постраждати від вторинної віктимізації. Прокурори повинні пам'ятати про ці різні результати та відповідати за оцінку індивідуальної ситуації кожної жертви, адаптуючи їхні відповіді до конкретних ситуацій. Особливо важливі ролі, які відіграють прокурори в отриманні доказів і судді в управлінні судовим процесом²⁹³. Такі підходи описано в модулі 4.8 про управління справами.

Під час процедури збирання доказів прокурори повинні мати знання та навички, необхідні, щоб активно провадити справу без свідчень жертви, а для цього потрібно побудувати справу на основі **доказів не від жертви чи на основі додаткових доказів**. Прокурори повинні бути проактивними в наданні вказівок поліції щодо збирання конкретних типів доказів і у вивченні низки потенційних доказів²⁹⁴.

Зауважте, що *докази не від жертви* означають джерела доказів на підтримку заяв жертви, окрім тих, які надала сама жертва/потерпіла. Можна також використовувати термін «*додаткові докази*». Наприклад, якщо свідчення жертви поліції чи прокуророві подають як доказ у суді, але жертва не свідчить, а пропонуються також інші форми доказів. Термін «*додаткові докази*» не стосується проблемної практики в справах про домашнє чи сексуальне насильство, коли вимагають кілька форм доказів для кожного звинувачення через припущення про те, що жертві не можна вірити. Багато національних правових систем раніше

292. Справа «*М.С проти Болгарії*» (М.С. v. Bulgaria), рішення від 4 грудня 2003 року.

293. Щоб переглянути більше інформації про орієнтований на жертву підхід, див. працю «Доведення злочинів, що стосуються сексуального насильства» (автори: Гопалан, Кравець та Менон) у книзі *Покарання сексуального насильства, спричиненого конфліктом, у межах МТКЮ* (редактори: Серж Браммерц та Мішель Джарвіс; Oxford University Press, 2016 рік), стор. 111–130.

294. Додаткові рекомендації про співпрацю поліції та прокурорів можна знайти в праці: Рада Європи. Анна Констанца Болдрі й Елізабет Дубан, 2016 р. *Підвищення ефективності представників правоохоронних органів та сфери юстиції у боротьбі з насильством проти жінок та домашнім насильством: посібник для навчання викладачів*. Доступно за покликанням: <https://rm.coe.int/16806acdff>

вимагали такого підтвердження (як-от дві форми доказів того, що відбулося проникнення, дві форми доказів відсутності згоди — у справах про зґвалтування), але тепер усунули таку вимогу.

Наведений нижче контрольний список містить кілька найпоширеніших типів додаткових доказів/доказів не від жертви, які використовують у справах про домашнє насильство й можуть також бути доречні в інших справах про насильство щодо жінок.

- ✓ Свідчення офіцерів поліції з місця інциденту чи стосовно взаємодії із жертвою чи звинуваченим.
- ✓ Свідчення сусідів чи інших свідків (наприклад друзів, дітей²⁹⁵, учителів, колег, працівників притулків і кризових центрів для жінок тощо).
- ✓ Записи екстрених викликів/викликів поліції.
- ✓ Записи з камер відеоспостереження (зауважте, що такі записи особливо корисні в справах про переслідування сексуальних домагань).
- ✓ Фотографії травм і місця інциденту (зокрема фотографії пошкодження майна).
- ✓ Медична історія/довідки (зокрема історія надання невідкладної допомоги, а також довідки, у яких засвідчено історію насильства, як-от довідки від стоматолога, огляди спеціалістів).
- ✓ Довідка судмедексперта про інцидент.
- ✓ Історія попередніх інцидентів (наприклад попередні судимості кривдника; попередні судові орде-ри/захисні приписи; адміністративні штрафи).
- ✓ Попередні повідомлення про домашнє насильство, яке не переслідували.
- ✓ Повідомлення від кривдника жертві, особливо ті, що можна використати як докази погроз (записки, листи, електронні листи, SMS-повідомлення, дописи у facebook/whatsapp тощо).
- ✓ Погана характеристика кривдника.
- ✓ Свідчення експертів або свідків, особливо ті, що пояснюють вплив насильства на жертву, поширену поведінку та реакцію на зґвалтування, такі поняття, як цикл насильства чи синдром побитої жінки.

Поширений міф про те, що «якщо насильство достатньо серйозне, жертва свідчитиме в суді». Насправді бажання жертви свідчити залежить від низки чинників, зокрема від того, чи вона відчуває загрозу з боку кривдника, чи зазнає тиску, коли її змушують не співпрацювати зі стороною переслідування, а також від її залежності від кривдника (особливо в справах про домашнє насильство). У справах про домашнє насильство жертва нерідко просить, щоб прокурор закрити справу, чи іншим чином дає зрозуміти перед судом про те, що буде ненадійним свідком (вона може не приходити на зустрічі чи не з'явитися в суді, у суді суперечити своїм попереднім свідченням, мінімізувати рівень насильства, говорити, що кривдник не завдав травм тощо).

Окрім ретельної підготовки альтернативних форм доказів, прокурори повинні вживати заходів, щоб гарантувати, що жертва розуміє свою роль у суді, знає, що відбуватиметься далі та як діятиме прокурор, щоб звести до мінімуму ризик для неї. Доброю практикою для прокурорів і суддів є також гарантія того, що **свідчення жертви** в матеріалах справи чіткі та зрозумілі і їх можна використовувати як доказ, якщо жертва не свідчитиме в суді, а також, щоб захистити її від непотрібних і неодноразових допитів про інцидент. Такі свідчення можуть бути в письмовій формі, однак краще розглянути можливість відеозаяви. Така практика особливо корисна для жертв сексуального насильства, оскільки вона зводить до мінімуму потребу неодноразово говорити про інцидент.

Прокурори та судді повинні ретельно продумати **методи подання свідчень** у суді, особливо тих, які можуть максимально зменшити травму та стрес жертви і допоможуть їй уникнути інтрузивних та неодноразових допитів. Для прикладу, якщо жертви зазнали травми та бояться бачити кривдника в суді, можна попередньо записати відеосвідчення та подати їх у суді. Якщо юрисдикція вимагає від сторони захисту перехресного допиту чи очної ставки, прокурори можуть вимагати і/або суд може наказати давати свідчення в іншій кімнаті через відеозв'язок або кабельне телебачення. Якщо жертва/свідок жіночої статі суперечить своїм свідченням у суді, суддя має бути готовий допитувати її чуйно, щоб встановити причини зміни показів і мати змогу вирішити цю проблему (наприклад, вивівши відповідача із зали суду, якщо використовується тактика залякування).

295. Зверніть увагу, що під час допиту дітей про ГЗН належить застосовувати спеціальні методи та процедури.

Інший важливий аспект підготовки справи — передбачати й планувати можливе надання досудових, непристойних або шкідливих доказів із боку захисту, зокрема доказів, які можуть бути шкідливими для свідка, але є недоречними чи нецінними в цій справі (як-от докази попередньої сексуальної поведінки чи репутації, зловживання психоактивними речовинами тощо). Зауважте, що Стамбульська конвенція явно вимагає від держав вживати заходів для гарантування того, що докази, пов'язані із сексуальною історією та поведінкою жертви насильства, дозволено лише тоді, коли вони «доречні й необхідні для цивільного або кримінального провадження» (стаття 54).

Дуже часто у справах про насильство щодо жінок використовують інтрузивні допити, які мають на меті надати такі докази, що ґрунтуються на стереотипах і припущеннях, скажімо, про приватну поведінку, стиль вбрання чи приватне життя жінки. Прокурори мають бути готові спростувати будь-які докази, пов'язані з поганим характером жертви, якщо такі докази упереджені та не стосуються поточного інциденту, а також захистити жертв/свідків від них. Судді так само повинні стежити за судовим процесом і втручатися, якщо увага зміщується на висловлення сумнівів щодо правдивості жертви, а не встановлення факту вини чи невинності звинуваченого.

Приклад з практики Суду: Справа «*Y проти Словенії*» (*Y v. Slovenia*), яку розглядали в ЄСПЛ, стосувалася процесуальних обов'язків та ролі судді під час кримінального провадження у справі про сексуальне насильство. Ця справа свого часу була відкрита у зв'язку зі скаргою Y на X, у якій заявниця стверджувала, що X змусив її (якій на той час було 14 років) вступити з ним у статевий зв'язок. У ході кримінального провадження було взято до уваги гінекологічні докази та протягом чотирьох місяців здійснено низку перехресних допитів X та Y, у ході яких Y поставив заявниці понад 100 запитань. ЄСПЛ перевіряв, чи забезпечила держава достатній захист права Y на повагу до її приватного життя, а особливо — до її особистої недоторканності в кримінальному провадженні проти X. Суд дійшов висновку, що велика кількість запитань з боку X у ході перехресного допиту мала на меті поставити під сумнів правдивість свідчень Y і принизити її. Підтверджуючи право обвинуваченого на перехресний допит, Суд постановив, що держава не змогла забезпечити відповідного балансу між правами відповідача та правом заявника на приватне життя. Зазначаючи, що захист має певну свободу дій у контексті спростування надійності та правдивості свідка/потерпілого і вказує на можливі невідповідності в її показах, Суд також чітко заявив, що «перехресний допит не можна використовувати як засіб залякування чи приниження свідка»²⁹⁶.

Норми доказового права та процедури відіграють вирішальну роль, оскільки вони можуть закріпити гендерні стереотипи, які ставлять під сумнів довіру до потерпілих²⁹⁷. «На процедури збирання доказів та норми доказового права у системі кримінального правосуддя часто впливають значні гендерні стереотипи, які можуть призвести до застосування упередженої за гендерною ознакою поведінки з боку посадових осіб судів і дискримінації щодо жінок з боку системи кримінального правосуддя в цілому. Гендерні стереотипи особливо впливають на процедури у справах, що стосуються зґвалтування та насильства щодо жінок»²⁹⁸.

Правова система дивиться на жертви сексуального насильства з підозрою та недовірою у зв'язку з помилковим переконанням, відповідно до якого жінки придумують звинувачення в зґвалтуванні та сексуальному насильстві. Таке сприйняття глибоко проникло у деякі правові системи попри той факт, що воно є хибним. Як результат, були створені унікальні доказові правила для випадків сексуального насильства. Ці правила відображають деякі стереотипи щодо жертв сексуального насильства та сприяють нав'язливому й необґрунтованому розслідуванню та спекуляціям навколо «моральності» та «характеру» жертви, завдяки чому таким особам дуже складно довести те, що їхній інформації можна довіряти²⁹⁹. Три доказові правила, в основі яких лежать гендерні стереотипи і яких варто уникати, є такими:

Невідкладна вимога щодо скарги: процесуальні та доказові правила й практика, що стосуються термінів, протягом яких було подано скаргу щодо вчинення сексуального насильства. У деяких юрисдикціях зволікання у повідомленні про вчинення можуть використовувати для того, щоб поставити свідчення потерпілої особи під сумнів. Вимога щодо свідчень у такий спосіб надає правової форми стереотипним

296. ЄСПЛ, рішення у справі «*Y проти Словенії*» (*Y v. Slovenia*) від 28 травня 2015 року.

297. Детальне обговорення цього випадку міститься в документі «Сексуальне насильство щодо жінок: Подолання шкідливих гендерних стереотипів та переконань у сфері права та практики, Міжнародна комісія юристів, 2015 рік.

298. Габрієлла Кнаул, Доповідь Спеціального доповідача про незалежність суддів та адвокатів, документ ООН. А/66/289 (10 серпня 2011 року), пункт 46.

299. *R. v. Seaboyer*, [1991] 2 S.C.R. 577, 708–709 (L'Heureux-Dubé & Gonthier JJ, часткова незгода) (Верховний суд Канади).

припущенням, що «справжня» або «ідеальна» жертва сексуального насильства повідомить про насильство невідкладно³⁰⁰.

Вимога про підтвердження забороняє висування звинувачень, заснованих виключно на свідченнях потерпілих осіб, і встановлює правову вимогу щодо того, що свідчення жертви повинні бути підтверджені іншими доказами — фізичними, криміналістичними, медичними доказами або свідченнями інших свідків. Ця вимога накладає важчий тягар доведення на жертву сексуального насильства порівняно з іншими насильницькими злочинами, де засудження може ґрунтуватися виключно на свідченнях потерпілої особи³⁰¹. Вимога про підтвердження передбачає припущення про те, що жінки брешуть щодо факту сексуального насильства стосовно них та ілюструє помилкове уявлення про те, як відбувається сексуальне насильство і до чого воно призводить.

Виклики щодо надійності, яка ґрунтується на **попередній сексуальній поведінці потерпілої особи**, відображають стереотип про те, що жінці ймовірніше повірять у разі, якщо вона вважається скромною, високоморальною або шанованою. Такий погляд віддзеркалює «припущення, яке часто робили в минулому і відповідно до якого жінка, яка мала статеві стосунки з однією людиною, нібито більш схильна погодитися на такі стосунки з іншими людьми»³⁰², хоча не існує «логічного або практичного зв'язку між сексуальною репутацією жінки та тим, чи є вона особою, свідченням якої можна довіряти»³⁰³. Крім того, що це не має значення, прийняття доказів, пов'язаних із сексуальною історією потерпілого, є упередженим та потенційно шкідливим для жертви. Такі докази фактично осуджують поведінку потерпілої особи, зосереджуючи увагу не на ймовірній поведінці відповідача, а на поведінці жертви поза приміщенням суду³⁰⁴.

□ **Передова практика: Закони про захист від зґвалтування** спрямовані на заборону або обмеження використання сексуальної історії, поведінки чи репутації потерпілої особи, які не пов'язана з предметом судового розгляду. Закони про захист від зґвалтування ґрунтуються на розумінні того, що такі форми доказів часто використовують для того, аби поставити під сумнів авторитет жертви, і також можуть порушувати її приватне життя. Серед інших юрисдикцій закони про захист від зґвалтування існують у Канаді, Великобританії та США (як на державному, так і на федеральному рівнях).

Наявні й інші форми доказів, характерні для випадків сексуального насильства, які можуть викликати запитання, як-от: свідчення про застосування сили чи фізичної боротьби (як елемент злочину або як підтвердження, що підвищують довіру до свідчень потерпілої жертви); відсутність доказів про спроби жертви захищатися (що наводить на думку про те, що статевий акт відбувався за обопільної згоди). Ці доказові вимоги відображають помилкове переконання про те, що якщо сексуальне насильство є дійсно не обопільним, жінка буде захищатися і злочинцеві для здійснення задуму доведеться використовувати фізичну силу або погрожувати їй застосувати.

Приклад з практики Суду: Приклад з практики Суду: У справі «*М.С. проти Болгарії*» (*M.C. v Bulgaria*) ЄСПЛ зазначив таке: «Досягнуто нового розуміння способу, у який потерпіла особа реагує на зґвалтування: особи, які стають об'єктами сексуальних посягань — зокрема неповнолітні дівчата, — здебільшого не чинять жодного фізичного опору, що можна пояснити цілою низкою психологічних факторів або страхом зазнати насильства з боку виконавця злочину... Внаслідок негнучкості в підходах до судового переслідування за статеві злочини, зокрема чинності вимоги щодо наявності доказів про чинення фізичного опору за всіх обставин, певні види зґвалтування можуть залишитися без покарання, що ставить під загрозу мету забезпечення ефективного захисту статевої автономії людини»³⁰⁵.

300. Комітет з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок, *Карен Вертідо проти Філіппін* (*Karen Vertido v. The Philippines*) (2010 рік), Повідомлення № 18/2008, пункти 8.4–8.5. Див. також: Міжнародна комісія юристів, 2015 рік. Сексуальне насильство щодо жінок: Подолання шкідливих гендерних стереотипів та переконань у сфері права та практики, стор. 12.

301. Див.: Рішення Комітету ООН з Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. *Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя»*, пункт 25(a)(iii).

302. «*R проти А*» (№2) [2001] UKHL 25 (Сполучене Королівство).

303. «*R проти Себойер*» [1991] 83 DLR (4те) 193 (Верховний суд Канади).

304. Більше повне обговорення важливості гендерно-чутливої доказової нормативно-правової бази міститься в праці авторів Гопалан, Кравець та Менон під назвою «Доведення злочинів, що стосуються сексуального насильства», редактори: Серж Браммерц та Мішель Джарвіс, *Покарання сексуального насильства, спричиненого конфліктом, у межах МТКЮ* (Oxford University Press, 2016 рік), стор.130–145. Обговорення норм доказового права та процедур, які застосовують у МТКЮ щодо доказів сексуального насильства, є прикладом належної практики, що може використовуватися в національних юрисдикціях.

305. «*М.С. проти Болгарії*» (*M.C. v Bulgaria*), (2003 рік) ЄСПЛ 651, пункти 164–166.

4.4. Теоретичне та правове обґрунтування

Покращення доступу жінок до правосуддя вимагає застосування гендерного контексту в ході судового розгляду справи. На етапі, коли практики розробляють теорію справи або проводять правовий аналіз з урахуванням гендерного контексту, застосування **гендерно-чутливого підходу** стосується процесу допиту в межах «особистої нейтральності законів та норм; [визначення] правової бази, що найкращим чином забезпечуватиме право на рівність; [встановлення того,] чи диференційоване поведження є законним; і [чітке визначення], чому ми застосовуємо саме цю нормативно-правову базу для фактів»³⁰⁶. Відтак розробка теоретичного обґрунтування спочатку стосується визначення застосовного закону, а далі — використання правових обґрунтувань для тлумачення закону та його застосування до цього набору фактів.

Однією з перешкод на шляху до правосуддя, із якими зіштовхуються жінки, є відсутність спеціального законодавства, яке стосується того порушення прав, якого вони зазнали. Згадайте комунікацію у справі «*Анна Белоусова проти Казахстану*» (*Anna Belousova v. Kazakhstan*) із Комітетом Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яку було описано в модулі 3.4 цього посібника. Комітет зазначив, що в Казахстані не існує національного законодавства, яке б стосувалося сексуальних домагань. За таких обставин спеціалісти сфери права повинні виходити за межі внутрішнього законодавства та розглядати міжнародні стандарти у сфері прав людини. Також недостатньо розвиненим є національне законодавство про зґвалтування, переслідування та насильство, особливо це стосується сфери переслідування в мережі, однак дослідження доводять, що жінки все частіше отримують інформацію про такий вид домагань із медіа.

Під час підготовки до справи про насильство щодо жінок прокурори повинні підготувати теоретичне обґрунтування, яке висвітлює проблему і як злочин, і як форму дискримінації. Зокрема прокурорам необхідно створити та продемонструвати розуміння характеру такої форми насильства, як, наприклад, цикл насильства та його вплив на жінок.

Прокурор повинен протидіяти будь-яким поширеним стереотипам, на кшталт «якщо вона не припинила стосунки, що були насильницькими, ситуація не була дуже серйозною», або «якщо жертва не намагалася захищатися, то це не можна вважати зґвалтуванням». Під час розгляду справи прокурори повинні знати про динаміку злочинів, що невідповідним чином впливають на жінок, та пояснювати на перший погляд суперечливі дії жертв. Вони повинні використовувати факти, свідчення та статистику, щоб спростувати міфи, а не закріпити стереотипи як такі.

4.5. Засоби правового захисту

З метою покращення доступу жінок до правосуддя Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок рекомендує державам забезпечувати надання «належних, ефективних, термінових, цілісних та пропорційних тяжкості завданої шкоди» засобів правового захисту³⁰⁷. Судові засоби правового захисту повинні бути пристосовані для вирішення ситуацій із конкретними порушеннями прав людини та компенсаціями за заподіяну шкоду. Гендерна чутливість вимагає розгляду того, що є найбільш відповідним засобом правового захисту в конкретній ситуації.

Він може виявитися корисним для суддів (а також прокурорів, які мають змогу рекомендувати конкретні засоби правового захисту) у контексті дотримання такого короткого переліку міркувань під час визначення того, чи буде цей засіб «сприяти ліквідації шаблонів та дискримінації й маргіналізації, які могли бути присутні в конкретній справі»³⁰⁸.

- ✓ Чи зазнала сторона непропорційної шкоди залежно від її статі/гендеру?
- ✓ Які типи засобів правового захисту можуть забезпечити найкраще відшкодування такого різновиду диференційованого впливу?
- ✓ Який засіб правового захисту був би найбільш доцільним для жертви в цілому, з огляду на тип заподіяної шкоди?

306. Suprema Corta de Justicia de la Nación [Національний верховний суд Мексики]. 2014 рік. *Ухвалення судових рішень із врахуванням гендерного питання: Протокол*. Версія англійською мовою. Мехіко, стор.106.

307. Загальна рекомендація Комітету ООН з Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок №33, пункт 19(b).

308. Зауважте, що це положення зазначено в Загальному законі Мексики про жертви. Див.: Suprema Corta de Justicia de la Nación. *Ухвалення судових рішень із врахуванням гендерного питання: Протокол*, стор.131, із якої об'єднано контрольний перелік.

- ✓ Чи було враховано бажання потерпілої особи під час визначення відповідного засобу?
- ✓ Чи буде засіб правового захисту забезпечувати відшкодування за всі види шкоди, яких зазнала потерпіла особа і що було встановлено? (пам'ятайте, наприклад, про психологічну шкоду, якої можуть зазнати жертви гендерного насильства, окрім фізичної, сексуальної та інших форм шкоди чи втрачених доходів у випадках дискримінації у сфері працевлаштування).

Наприклад у цивільних справах, що стосуються дискримінації у сфері зайнятості, відповідні засоби правового захисту можуть передбачати відшкодування (поновлення на посаді), компенсаційні збитки та заходи для забезпечення недопущення повторення такої ситуації. Зверніть увагу, що для жертв сексуальних домагань чи інших видів дискримінації у сфері зайнятості відновлення посади не обов'язково є засобом, якого прагнуть жінки. Надання компенсації жертві є важливим не тільки для реституції, а й тому, що воно надсилає чітке повідомлення особі/організації, яка здійснює дискримінаційну практику. Суди також повинні замислитися над ухвалою рішень щодо примусової реабілітації жертв (медичне та психологічне лікування, а також інші соціальні служби)³⁰⁹.

Визначення відповідних засобів захисту в кримінальних справах, що стосуються насильства щодо жінок, вимагає розуміння динаміки насильства та шкоди, завданої жертві. «Бажання та потреби потерпілих найчастіше абсолютно протилежні вимогам судового розгляду», а жертви/потерпілі виявляють більше бажання брати участь у формальних судових процесах, якщо вони вважають, що «система пропонує засоби правового захисту, які потенційно можуть зробити ці випробування вартими того»³¹⁰. Стамбульська конвенція містить рекомендації щодо кількох важливих міркувань під час визначення відповідних засобів правового захисту. Відшкодування **цивільних збитків та кримінальні покарання не повинні бути взаємовиключними**, що означає, що жертви НЦЖ мають право на цивільні засоби правового захисту (із боку держави від кривдника) разом із кримінальними покараннями (стаття 29). Жертви мають право вимагати **відшкодування** шкоди, заподіяної їм (стаття 30). Жертви можуть не бути обізнані про своє право на відшкодування цивільних збитків або про те, як прагнути отримати засоби правового захисту, і тому практики повинні надавати основну інформацію про ці можливості разом із зверненнями до служб надання правової допомоги. Однак увагу варто звернути на те, що в разі домашнього насильства фінансові санкції щодо кривдника часто є неефективними та можуть негативно вплинути на жінку у тих випадках, коли вона фінансово залежить від чоловіка чи партнера.

Приклад з практики Суду: Справа «*Eürі проти Ірландії*» (*Airey v. Ireland, 1979 рік*), яку розглядали в ЄСПЛ, продемонструвала, що судові засоби правового захисту, які можуть дозволити жертві домашнього насильства уникати насильницьких ситуацій за допомогою (*поміж іншим*) розлучення, повинні бути доступними та ефективними для забезпечення практичного (а не теоретичного чи вдаваного) захисту жертви, яка перебуває у вразливій ситуації. Ефективний доступ може вимагати надання потерпілій особі правової допомоги у зв'язку зі складністю справи, необізнаністю жертви із судовими процесами, а також через зменшення спроможності потерпілої особи представляти власні інтереси у зв'язку з емоційним впливом на неї у справі³¹¹.

Захисні приписи є прикладом гендерно-чутливого засобу правового захисту, який ефективно використовувався у справах, що стосувалися вчинення домашнього насильства. Захисні приписи — це цивільні засоби правового захисту, що задовольняють бажання багатьох жертв припинити насильницькі взаємини, за яких не застосовують кримінального переслідування або ув'язнення кривдника. Застосування лише захисних приписів не є належним засобом правового захисту від домашнього насильства, їх зазвичай використовують у поєднанні з розлученням або в межах кримінального провадження. Як зазначено в Стамбульській конвенції, захисні приписи повинні бути доступними «незалежно від інших судових процедур або разом із ними», і вони також можуть бути задіяні в подальшому судочинстві (стаття 53). Крім того, до порушників захисних приписів належить застосовувати кримінальні покарання.

Створення **програм для кривдників** (наприклад для кривдників, що вчинюють домашнє насильство, або для сексуальних злочинців) є хорошою практикою та вимогою Стамбульської конвенції (стаття 16). У багатьох юрисдикціях прокурори можуть вимагати в межах вироку застосовувати до кривдників зобов'язання відвідувати такі програми, а суди — ухвалювати відповідні рішення. Варто зазначити, що такі програми

309. Загальна рекомендація Комітету ООН з Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок №33, пункт 19(b).

310. Джудіт Льюїс Херман, 2005 рік. Justice from the Woman's Perspective. Violence Against Women 2005 11: 571–602, 574–575.

311. «*Eürі проти Ірландії*» (*Airey v. Ireland*), рішення від 9 жовтня 1979 року.

не потрібно призначати як альтернативу вирокам або іншим правовим покаранням. Мета таких програм полягає в роботі з кривдниками та навчанні їх тому, як можна застосовувати ненасильницькі практики з огляду на попередження майбутнього насильства. Їх можна здійснювати одночасно з іншими програмами, такими як управління гнівом, консультування з питань взаємин або лікування наркоманів та залежних осіб, але вони є різними формами лікування, які не можна взаємозамінювати.

За належного застосування програм для кривдників вони можуть бути ефективною альтернативною формою надання допомоги жертвам насильства. Проте якщо участь у таких програмах передбачено рішенням, фахівці у сфері юстиції несуть відповідальність за визначення того, що ці програми відповідають певним критеріям, а найголовніше — що вони охоплюють оцінку ризиків та заходи щодо гарантування безпеки потерпілих осіб³¹². Коли кривдник бере участь у такій програмі, «це може вплинути на рішення потерпілої особи залишатись із кривдником або залишити його, чи надати їй хибне почуття безпеки»³¹³.

Зокрема в контексті НЩЖ рекомендовано такі засоби правового захисту, які виходять за рамки «реституції» (яка передбачає повернення потерпілої особи до ситуації, що склалася до порушення, оскільки така ситуація, своєю чергою, може становити обставини, що й спричинили виникнення насильства за гендерною ознакою). Спеціальний доповідач із питання про насильство щодо жінок, його причини та наслідки виступає за відшкодування шкоди жінкам, які прагнуть мати **трансформаційний** потенціал і бажають знівелювати, а не посилювати гендерні ієрархії, системну маргіналізацію та структурну нерівність, які, ймовірно, є основними причинами насильства щодо жінок³¹⁴. Представники сфери юстиції захищають та просувають права жінок, коли щодо них застосовують трансформаційні засоби правового захисту, спрямовані на усунення гендерного упередження та стереотипізації на структурному рівні.

Таким чином, залежно від юрисдикції судді можуть мати можливість ухвалити рішення про застосування засобів правового захисту, які виходять за межі тих, яких вимагають сторони, і мають більшу вагу в контексті їхнього сприйняття суспільством. Вони можуть передбачати розпорядження вимагати від певних виконавчих посадових осіб (наприклад працівників правоохоронних органів чи надавачів послуг охорони здоров'я) вжити спеціальних заходів³¹⁵. Також замість нав'язування засобів правового захисту суди мають змогу обговорювати їх із представниками виконавчої влади, вимагаючи від них рішення та пояснюючи свої дії в контексті питань, що розглядаються в суді³¹⁶. Аналізуючи формальну та суттєву рівність у всій системі, а не зосереджуючись на вузькій оцінці окремих випадків відмежовано від соціального контексту, у якому вони відбуваються, судова система здатна відігравати трансформаційну роль у сприянні формуванню загальної рівності в суспільстві³¹⁷.

4.6. Ухвалення вироків та виконання судових рішень

У разі насильства щодо жінок прокурори та судді повинні подбати про те, щоб затребувана пропозиція відображала серйозний характер злочину³¹⁸. Вироки в таких випадках повинні бути справедливими, недискримінаційними, пропорційними, єдиними та послідовними. Варто зауважити, що основна мета

312. Загалом див. роботу Маріанни Хестер та Сари-Джейн Ліллі, 2014 рік, *Domestic and Sexual Violence Perpetrator Programmes: Article 16 of the Istanbul Convention*, Council of Europe. Додаткові вказівки щодо міркувань суду під час ухвалення рішення щодо участі кривдника в програмі можна також знайти в роботі «Підвищення ефективності працівників правоохоронних органів та органів у сфері юстиції у боротьбі з насильством щодо жінок та домашнім насильством: посібник для навчання викладачів».

313. *Програми для кривдників, винних у вчиненні домашнього та сексуального насильства: Стаття 16 «Стамбульської конвенції»*, стор. 7.

314. УВКПЛ, *Доповідь Спеціального доповідача з питання про насильство щодо жінок, його причини та наслідки*, Рашида Манджу (A/HRC/14/22, 19 квітня 2010 року), пункти 31, 85. Див. також пункт 32 Загальної рекомендації №28 про основні зобов'язання держав-членів відповідно до статті 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, у якому йдеться про те, що «засоби правового захисту повинні включати різні форми відшкодування, такі як грошова компенсація, реституція, реабілітація та відновлення; заходи сатисфакції, такі як публічні вибачення та гарантії неповторення; зміни у відповідних законах та практиках; притягнення до відповідальності осіб, що є винними у порушенні прав жінок».

315. Див. приклад справи «González et al. («Cotton Field») проти Мексики» (González et al. ("Cotton Field") v Mexico), Міжамериканський суд з прав людини, рішення від 16 листопада 2009 року (попередні заперечення, правова оцінка, відшкодування та витрати), пункт 450.

316. Див. рішення T-760 (Конституційний Суд Колумбії, Sentencia T-760/08, 31 липня 2008 року, Колумбія), яке було згадано в документі «Guide for the Judiciary on Applying a Human Rights-Based Approach to Health Application to sexual and reproductive health, maternal health and under-5 child health», УВКПЛ, Harvard FXB, UNFPA, WHO та PMNCH (Advance version), стор. 40.

317. Див.: Guide for the Judiciary on Applying a Human Rights-Based Approach to Health Application to sexual and reproductive health, maternal health and under-5 child health, УВКПЛ, Harvard FXB, UNFPA, WHO та PMNCH (Advance version), стор. 43.

318. Стамбульська конвенція, стаття 45.

ухвалення вироку — запобігти повторному вчиненню насильства, захистити потерпілу особу та змусити кривдника відповідати за скоєний вчинок. Реабілітація кривдника не повинна бути головною метою кримінального покарання.

Існує декілька процедур прийняття судових рішень щодо ухвалення вироків (у деяких європейських країнах суд встановлює провину, після чого судді створюють резолютивну частину вироку, у той час як в інших країнах цей процес відбувається одночасно). Тим не менше існують певні моменти, які прокурори та судді можуть враховувати в контексті кримінального покарання³¹⁹:

- ✓ Чи існують **обтяжувальні обставини**, що виправдовують збільшення терміну вироку (такі обставини можуть охоплювати стосунки кривдника з потерпілим; чи повторювалося правопорушення/ чи має кривдник попередні судимості; чи були діти присутні під час насильства; чи був характер насильства надзвичайним та/або чи застосовувалася під час злочину зброя)³²⁰?
- ✓ Чи проводили під час розгляду справи **оцінку ризику** щодо існування ймовірності того, що кривдник повторно вчинятиме правопорушення?
- ✓ Чи кривдник вчиняє **злочин уперше**? Практики повинні знати, що більшість кривдників, які з'являються в суді вперше, у минулому застосовували насильство, проте їх жодного разу не змогли за це покарати. Варто бути обережним під час прийняття рішень про відкладені покарання або умовно-дострокові звільнення на підставі того факту, що кривдник не має кримінального минулого. Прокурори та судді повинні консультуватися з іншими джерелами інформації, щоб встановити історію вчинення кривдником насильства.
- ✓ Чи варто робити так, щоб кривдник, що вчиняє сексуальне насильство, **мав би реєструватися як злочинець, що вчиняє злочини, пов'язані зі сексуальним насильством**, що становило би частину вироку у відповідній юрисдикції?
- ✓ Чи було жертві надано можливість повідомити про наслідки насильства, що вплинуло б на ухвалення вироку? Скажімо, судді можуть дозволити жертвам звертатися до суду або подавати письмову заяву, у якій буде висловлено її думку щодо вироку для кривдника, наслідки злочину для себе та інших членів сім'ї, зокрема дітей, а також будь-яких проблем, із якими така особа може зіштовхнутися. Прокурори повинні підготувати особу, яка постраждала, до слухань, на яких буде ухвалено вирок, та запропонувати їй такі варіанти. Судді не зобов'язані прислухатися до міркувань жертви, але її свідчення можуть бути корисними, аби нагадати суду про шкоду, яку заподіяв кривдник.

□ **Передова практика:** Деякі суди розробили правила **ухвалення покарань**, щоб допомогти суддям прийняти рішення щодо відповідного покарання у справах, у яких було вчинено домашнє та сексуальне насильство. Наприклад, у Сполученому Королівстві в таких керівних принципах наведено фактори, на які суддя повинен зважати і які можуть вплинути на вирок. Ці керівні принципи ґрунтуються на дослідженнях та доказах і враховують загальний підхід до проблеми та ті варіанти, які пропонують експерти. Примітно, що періодично здійснюється перегляд імплементації керівних принципів. Рада з ухвалення вироків Англії та Уельсу оприлюднила керівні принципи для справ, пов'язаних із сексуальними злочинами, домашнім насильством та порушенням захисних приписів³²¹.

Судді та прокурори відіграють важливу роль у нагляді за виконанням судових рішень, особливо якщо вони ініціюють розгляд кримінального провадження (а також у цивільних справах, наприклад, у разі порушення захисного припису). Зокрема у справах про насильство рішення щодо призупинення вироку, умов позбавлення волі та щодо звільнення не можна здійснювати без врахування результатів оцінки ризику вчинення насильства щодо потерпілої особи чи інших осіб у майбутньому.

У багатьох справах, пов'язаних із домашнім насильством, на ранніх етапах судового процесу буде проведено **оцінку ризиків**. Утім, дуже важливо, щоб інформація про свіжі деталі оновлювалася, що потребує координації між органами правосуддя³²². Судді спираються на доповіді спеціалістів щодо небезпечності кривдника, зокрема, коли вирішують питання про умови звільнення. Якщо кривдник продовжуватиме погрожувати жертві, перебуваючи у в'язниці, цю інформацію важливо врахувати під час перегляду терміну позбавлення волі. У контексті управління ризиками, що стосуються небезпечних кривдників, Рада Європи

319. Підвищення ефективності представників правоохоронних органів та сфери юстиції у боротьбі з насильством проти жінок та домашнім насильством: посібник для навчання викладачів, стор. 90–92.

320. Стамбульська конвенція, стаття 46.

321. Керівні принципи доступні за покликанням: <http://www.sentencing-guidelines.gov.uk> (під написом «сторінка публікацій»).

322. Подальші інструкції, що стосуються оцінки ризиків, можна знайти в роботі «Покращення ефективності роботи правоохоронців та представників судової влади у питанні протидії насильству проти жінок та домашньому насильству: навчальний посібник для тренерів» (Анна Констанца Балдрі та Елізабет Дюбан, Рада Європи, 2016 р.).

відзначає, що «[п]отрібно докладати зусиль задля того, щоб зменшити кількість інформаційних прогалин, непорозуміння та/або випадків, коли відсутня належна реакція на рівень ризику, що можуть з'явитися, коли різні актори та типи персоналу повинні співпрацювати. Якщо до відповідних сторін не потрапляє потрібна інформація і вони не реагують належним чином, дуже часто відбувається повторне вчинення злочину»³²³. Подальшу інформацію про оцінку ризиків представлено в модулі 4.8.1.

Приклад з практики Суду: Розглядаючи «*А проти Хорватії*» (A. v. Croatia), ЄСПЛ встановив порушення ЄКПЛ у справі, що стосується домашнього насильства. Після того як чоловік застосував до заявниці домашнє насильство, А ініціювала низку процесуальних дій (три кримінальні справи та чотири, що стосуються менш тяжких правопорушень). Наслідком цих дій були декілька захисних приписів, виданих судом, до-судове тримання під вартою, психіатричне та психологічне лікування, а також ув'язнення. Попри те, що деякі з обмежувальних заходів були запроваджені, кривдник не відсидів у в'язниці за два правопорушення (одне з яких включало погрози вбити потерпілу особу). ЄСПЛ встановив, що держава не забезпечила належного захисту прав позивача, не взявши до уваги різні кримінальні та менш серйозні процесуальні дії, пов'язані із серією епізодів жорстокості, які вчинила одна і та ж особа проти тієї ж самої жертви, і всі епізоди не розглядали як єдине ціле. Ця справа підкреслює важливість координації у межах правової системи, звертання уваги на всі епізоди насильства, а також на історію кримінальних покарань під час визначення відповідного типу санкцій. Також вона привертає увагу до ролі судового нагляду над виконанням судових рішень і відбуттям тюремних термінів.

4.7. Альтернативний спосіб вирішення спорів

Велика кількість країн в усьому світі в межах власних юрисдикцій вивчає використання альтернативних форм правосуддя як засобу для зняття певного тягаря для офіційних органів правосуддя та розширення доступу до правосуддя для маргіналізованих груп. Одним із таких методів є альтернативний спосіб вирішення спорів (АСВС), а власне термін АСВС може стосуватися різноманітних механізмів, які заміняють повномасштабний судовий процес, що може набувати форм арбітражу, медіації та переговорних процесів. Процедури АСВС бувають добровільними або обов'язковими, крім того, унаслідок таких процедур постають обов'язкові або необов'язкові для виконання рішення. Велика кількість держав-членів Ради Європи законодавчо «передбачила альтернативні процедури вирішення спорів та ухвалення вироків у кримінальному та цивільному праві. Зокрема у сімейному праві альтернативні судовим способи вирішення спорів застосовують для більш ефективного служіння інтересам сім'ї, а самі процедури сприяють довготривалому вирішенню спорів»³²⁴.

Попри те, що АСВС може бути корисним за певних умов, фахівці гендерної сфери рекомендують обережно застосовувати таку альтернативну процедуру в контексті доступу жінок до правосуддя. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок рекомендує заборонити використання АСВС у разі насильства щодо жінок та закликав держави-учасниці «подбати про те, щоб випадки насильства проти жінок, у тому числі насильство в сім'ї, за жодних умов не можна було б вирішувати за допомогою альтернативної процедури вирішення спорів»³²⁵. Стамбульська конвенція також містить чітку **заборону на обов'язкове застосування альтернативних процедур вирішення спорів**, у тому числі медіації та примирення у разі розгляду та ухвалення рішень у справах стосовно різних видів насильства щодо жінок, передбачених власне Конвенцією (стаття 48). Укладачі Конвенції чітко зазначили, що серйозний ризик того, що застосування АСВС матиме негативні наслідки в тому разі, якщо процедура стане обов'язковою та замінить змагальний судовий процес, переважає будь-яку потенційну вигоду.

«Жертви такого насильства ніколи не можуть долучитися до альтернативного способу вирішення спорів на тому ж рівні, що і їхній кривдник. У природі таких злочинів — те, що жертва обов'язково відчуває сором, беззахисність та вразливість, у той час як кривдник відчуває власну силу та вищість. Для того, щоб запобігти поверненню до сприйняття домашнього насильства та насильства проти жінок як норми, а також із метою дати жертвам інструменти для доступу до правосуддя, на державу покладено обов'язок створити

323. Комітет міністрів, Рекомендація CM/Rec(2014)3 щодо небезпечних правопорушників, Пояснювальний меморандум, пункт 149.

324. Рада Європи, 2011 рік. *Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами*, стаття 251.

325. Загальна рекомендація CEDAW №33, пункт 58(с), 363. ООН-Жінки.

можливість участі у змагальному судовому процесі, очолюваному нейтральним суддею, на підставі чинного національного законодавства»³²⁶.

АСВС не є доречною у випадках, коли існує великий дисбаланс сил між сторонами; також є ризик того, що такий альтернативний процес ставитиме вище «єдність родини над доступом жінки до справедливого суду»³²⁷. Крім того, АСВС у справах домашнього насильства ґрунтується на хибному сприйнятті, відповідно до якого кривдник і жертва однаковою мірою винні у жорстокому поводженні і обоє повинні скоригувати свою поведінку для вирішення суперечки. Такий підхід применшує значення цього серйозного злочину. Якщо говорити ширше, він також суперечить принципу верховенства права та рівності жінки перед законом, оскільки виводить серйозні злочини, до яких належать акти насильства над жінками, із системи офіційного правосуддя³²⁸.

Медіацію часто застосовують у **сімейному праві** та випадках **розлучень**, зокрема, під час суперечок про поділ майна, відвідування дитини та вирішення того, із ким із батьків вона проживатиме. Юристи-практики повинні з обережністю рекомендувати АСВС у таких випадках через дисбаланс сил, згаданий вище, а також з огляду на те, що велика частка справ про розлучення (як зазначає дослідження) включає випадки домашнього насильства, яких можуть не взяти до уваги. Суди зобов'язані розробити процедури перевірки для виявлення історії домашнього насильства перед тим, як скеровувати будь-які родинні суперечки на медіацію. Працівники судів, а також інший персонал, що виступає в ролі медіаторів, мають навчатися проведенню перевірок такого ґатунку, а також дотриманню конфіденційності.

До АСВС можна вдаватися під час вирішення суперечок, що пов'язані з **працевлаштуванням** або **трудо-вим правом**, але знову ж таки через дисбаланс сил не рекомендується застосовувати АСВС під час справ, які стосуються сексуальних домагань, чи суперечок, пов'язаних із дискримінацією за статевою/гендерною ознакою³²⁹.

Проте існують певні свідчення, які доводять, що коли процедури АСВС належним чином розробляють під наглядом офіційної правової системи з метою «посилення влади або статусу слабшої сторони», вони можуть бути «ефективними в умовах дискримінації або відсутності рівноваги в органах влади»³³⁰. У невеликій кількості країн, де під час перевірок випадків домашнього насильства (Бангладеш, Індія, Південно-Африканська Республіка) було проведено тестування практики АСВС та відновного правосуддя, яке провели із жертвами, результати оцінки свідчать про те, що жінки позитивно сприймають можливість, за якої «їхні голоси почують, вони зможуть розповісти власну історію та наполягати на змінах поведінки своїх партнерів»³³¹. У ромських громадах, що проживають у Південно-Східній Європі, деякі проекти, що стосуються громадського правосуддя, надали жінкам можливість обстоювати свої права методами, які виявилися більш ефективними, ніж захист у межах формальної системи правосуддя³³². Дослідження в США також демонструють, що медіація здатна надати жертві домашнього насильства можливість «виступити проти кривдника» та вирішити ситуацію, що виникла, швидше, аніж би її вирішували в межах судового процесу³³³. Утім, американські експерти водночас підкреслюють, що медіацію потрібно використовувати у справах, що стосуються домашнього насильства лише тоді, якщо такі справи відповідають певним критеріям, зокрема «коли сталася відмова від примусового контролю», що може бути наслідком «участі партнера, схильного до насильства проти свого чоловіка/дружини, у корекційній програмі та визнання відповідальності за свою поведінку та її коригування»³³⁴. Навіть у таких випадках медіатори повинні вміти здійснювати домедіаційну перевірку, щоб визначити її доцільність, оцінити ризики будь-якої подальшої кривдної або маніпулятивної поведінки, а також забезпечити, аби питання опіки над дітьми та розподілу майна обговорювали окремо від інших питань із метою мінімізації примусового контролю.

326. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, стаття 252.

327. Л. Хайзе, 2011 рік. *What Works to Prevent Partner Violence: An Evidence Overview*. Strive Research Consortium: London, стор. 80.

328. Women's Access to Justice for Gender-Based Violence, Practitioner's Guide № 12, International Commission of Jurists, стор. 138

329. Там само.

330. Центр демократії та врядування, USAID, 1998 рік. *Alternative Dispute Resolution Practitioners' Guide*, стор. 20.

331. Цей приклад взято з Південної Африки. Див.: Лорі Хайзе, 2011 рік. *What Works to Prevent Partner Violence: An Evidence Overview*, стор. 81.

332. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, стор. 17.

333. Ешли Е. Лоув та Ніна Додж Абрамс, 2011 рік. *Should We Mediate in Cases Involving Domestic Violence?* Oakland County Bar Association, листопад 2011 року, стор. 9.

334. Там само, пункт 10.

Варто зазначити, що АСВС не є ефективним та не повинен застосовуватися у справах, що стосуються особливо тяжких злочинів (на кшталт сексуального насильства) або повторення злочинів, що потребують публічних санкцій і покарань.

Наведені вище приклади демонструють, що АСВС може запропонувати жінкам спосіб уникнення бар'єрів офіційного правосуддя, але тільки тоді, коли участь у програмах такого характеру є добровільною, коли враховується контекст ситуації, а сама програма альтернативного вирішення суперечок розроблена із урахуванням специфічних потреб жінок у спільноті. Судді та інші представники системи правосуддя можуть здобути важливі уроки із прикладів успішного використання альтернативних процесів. Юристи-практики також повинні розглядати інші способи, щоб забезпечити інкорпорацію корисних для жінок елементів АСВС в офіційне, формальне судочинство, таких як врахування їхніх позицій та потреб до судового процесу.

4.8. Гендерно-чутливі справи та розгляд їх у судовому порядку

Деякі бар'єри, із якими зіштовхуються жінки під час доступу до судочинства, пов'язані із тим, що правові процедури не здатні повсякчас враховувати специфічних потреб жінок як жертв чи учасниць судового процесу. Відтак коли юристи знають та усвідомлюють ситуацію, у яку потрапляють жінки під час доступу до правосуддя, вони можуть діяти так, щоб покращити її.

Наступні розділи посібника містять описи практичних заходів, до яких можуть вдаватися прокурори та судді для гарантування безпеки й зниження ризиків для жінок, що є сторонами судових процесів, особливо під час розгляду кримінальних справ. Велика частка цих заходів частково має стосунок до підходу, орієнтованого на першочергове врахування інтересів жертви, якого вимагає Стамбульська конвенція і який передбачає, що права, потреби та безпека жертв насильства проти жінок під час розслідування та покарання мають ключову вагу та вільні від дискримінації. Значна частина цих практик могла б ефективно застосовуватися під час інших судових справ, наприклад тих, що стосуються сімейного права чи дискримінації.

4.8.1. Проблеми безпеки та управління ризиками

Прокурори та судді повинні вдаватися до специфічних кроків для гарантування безпеки жертв під час судових процесів, щоб уникнути як повторного вчинення злочину з боку кривдника, так і повторної віктимізації у ході судового розгляду. Безпека жертви є найважливішим питанням у тих інцидентах, що стосуються насильства над жінками, однак на безпекові кроки також належить звертати увагу під час особливо гострих цивільних випадків, таких як сімейні спори та скарги на трудову дискримінацію. Під час цивільних спорів гарантування безпеки не лише стосується захисту від фізичного насильства, але також передбачає захист позивача від домагань, погроз, ворожого ставлення і навіть потенційної вторинної віктимізації під час розслідування та судових процесів (наприклад піддавання жінок повторним нав'язливим допитам, тиск на жінок із пропозицією відмовитися від судової справи чи навіть повернутися до партнерів-кривдників і т.п.). Запобіжні заходи — негайні кроки або тривалі процеси, які покращують загальне керування такими справами, під час яких жінки зіштовхуються із серйозним рівнем ризику.

На інституційному рівні потрібно пересвідчитися, що в прокуратурах та в будівлях судів діють **відповідні заходи безпеки**, наприклад відвідувачів перевіряють на наявність зброї, а також присутня охорона, яка проходила навчання із тем, таких як динаміка домашнього насильства і потенційні небезпеки, пов'язані із даним типом справ. Під час процесів, які стосуються домашнього насильства і можуть передбачати охоронні ордери, розгляди кримінальних справ і слухання про опіку над дітьми, судді повинні усвідомлювати, що підозрюваний у скоєнні злочину вдаватиметься до залякування жертви або маніпуляції судовим процесом (дивитися із люттю, пильно, апелювати до емоцій та ін.). Судді повинні рішуче протидіяти такому типу поведінки, видаючи попередження, розсаджуючи сторони або, за потреби, виводячи кривдника із зали судового засідання. Після завершення процесу про домашнє насильство, за результатами якого кривдник не отримує тюремного терміну, добре, якщо сторони залишатимуть залу суду в різний час. Жертва повинна мати можливість піти першою, і їй за потреби варто запропонувати супровід до виходу із будівлі суду.

Прокурори та судді мають говорити із жінками-позивачами, особливо тими, які зазнали насильства, про їхню стратегію щодо власної безпеки та безпеки членів їхніх родин. Під час попередніх бесід прокурори повинні пояснити етапи судового процесу та запитати, чи розглядає жертва/свідок можливість подати прохання про видання захисного припису. Бесіда також має передбачати огляд кроків, які жертва може зробити для того, аби забезпечити себе під час судового процесу, з огляду на можливість того, що кривдника не триматимуть під вартою або ж випустять під заставу, а також охоплювати інформацію про можливості персональної безпеки під час відкритих слухань. Найкраще, якщо таку інформацію надаватимуть через радника з юридичних питань або адвоката, або ж *під час закритих засідань*.

Юристам рекомендовано знати про соціальні служби або організації, які займаються підтримкою жертв насильства у спільноті, такі як кризові центри або притулки, для того щоб зробити відповідні звернення. Ці організації можуть безпосередньо працювати із жертвою, допомагаючи їй розробити особистий план безпеки.

□ **Передова практика:** Модель, якою послуговуються в Німеччині для судового захисту жертв домашнього насильства, використовується для координування органів кримінальної юстиції та сприяння їм у розгляді відповідних справ. Після вчинення акту насильства поліція передає звіт про розслідування до офісу підтримки судочинства. Офіс після цього проводить декілька окремих зустрічей із жертвою та кривдником, під час яких працівники обговорюють із жертвою її потреби та шляхи підтримки, також їй надають скерування до спеціалізованих консультаційних центрів (центрів, у яких жінки допомагають жінкам), які можуть допомогти із плануванням заходів безпеки та запропонувати інші послуги. Офіс підтримки судочинства згодом передає деталі бесід прокуророві із рекомендацією про розгляд справи в судовому порядку³³⁵.

Окрім планування заходів безпеки, яке здійснює власне жертва, прокурори та судді також зобов'язані провести **оцінку ризиків**³³⁶. Оцінка ризиків — це процес визначення рівня ризиків, що стосуються ескалації насильства, а також керування ризиками під час судових процесів. У більшості країн поліція, що реагує на випадки домашнього насильства, також проводить попередню оцінку ризиків. Прокурори повинні використовувати ці оцінки для того, аби зробити висновки про рівень нагляду та втручання, необхідний із боку органів правосуддя, а також про відповідне **кримінальне покарання, заставу та умови звільнення, слухання про позбавлення волі та умовно-дострокове звільнення**.

Під час **слухань про заборонний наказ** судді повинні також звертатися до оцінки ризиків для того, щоб визначитися зі змістом наказу, наприклад, заборонити кривдникові відвідувати дітей. Оцінювання ризиків варто проводити постійно, оскільки рівні ризиків динамічні та під час судового процесу можуть змінюватися. Дуже важливо, щоб усі професіонали, які працюють із жертвами домашнього насильства, включно не лише з поліцією, прокурорами та суддями, але також із соціальними працівниками, надавачами послуг, інспекторами з умовно-дострокового звільнення, керівництвом тюрем та іншими, використовували схожий набір критеріїв для оцінки ризиків. Зазвичай такі критерії розробляють під час робочих зустрічей відповідних органів.

Приклад з практики Суду: У справі «Томашич та інші проти Хорватії» (*Tomasic and Others v. Croatia*) ЄСПЛ встановив порушення статті 2 Європейської конвенції з прав людини, оскільки хорватські владні інституції не зробили належних кроків, щоб попередити смерть двох людей у справі, що стосувалася домашнього насильства. У цьому судовому процесі Суд намагався з'ясувати, чи повинні були відповідні державні органи знати, що М.М. становив загрозу для життя його колишньої дружини та дитини. Суд зазначив, що Офіс державного прокурора висунув кримінальні звинувачення проти М.М., а домашні суди встановили, що М.М. погрожував колишній дружині упродовж тривалого часу, - докази того, що вони знали про існування ризиків. Суд також з'ясував, що місцеві інституції не провели оцінки стану М.М. чи визначення вірогідності того, що він виконає свої погрози; вони також не вдалися до «відповідних заходів [...] для зменшення ризику того, що М.М. вчинить те, про що казав, після звільнення з в'язниці»³³⁷.

□ **Передова практика:** У Бельгії міністр юстиції та Рада Генеральної прокуратури Бельгії з питань кримінальної політики щодо насильства в парах ухвалили спільний циркуляр, яким встановлено принципи

335. Там само, пункти 77–78.

336. Стамбульська конвенція, стаття 51.

337. ЄСПЛ, «Бранко Томашич та інші проти Хорватії» (*Branko Tomasic and Others v. Croatia*), заява № 46598/06, рішення від 15 січня 2009 року.

кримінальної політики щодо домашнього насильства³³⁸. Циркуляр формує стандарти в системі виявлення та реєстрації випадків домашнього насильства в сім'ї, якими користується як поліція, так і прокурори. Циркуляр також визначає обов'язки правоохоронних органів і судів та виступає довідковим джерелом для обох типів інституцій³³⁹.

Випадки насильства над жінками потребують спеціальної техніки керування та підходів до вирішення у межах правової системи. Розслідування, наприклад, мають відбуватися швидко у випадку зґвалтування та сексуального насильства, оскільки в іншому разі важливі докази можуть бути втрачені. Практика демонструє, що для жертв домашнього насильства існує достатньо великий ризик подальшого насильства і навіть більш жорстокого ставлення після початку судового процесу. З таких причин у багатьох країнах для випадків гендерно-зумовленого насильства застосовують швидкі та спрощені процедури (як у разі кримінальних справ, так і у сфері сімейного права). У деяких країнах створено спеціалізовані суди або відповідні секції, які займаються безпосередньо такими справами (кримінальними, цивільними або тими, що стосуються декількох галузей одночасно) або проводять слухання щодо захисних приписів, що стосуються домашнього насильства.

□ **Передова практика:** У 2004 році Іспанія ввела закон про інтегровані заходи захисту у випадках гендерно-зумовленого насильства (Органічний закон 1/2004). Після цього відбулася реформа законодавства, що охоплювала нові важливі заходи для сприяння імплементації закону, такі як **швидкі суди** для специфічних випадків домашнього насильства й тих випадків, що не призвели до значних наслідків, такі швидкі суди працюють упродовж двох тижнів із моменту інциденту. Також було найнято **прокурора з питань насильства над жінками** та створено **спеціалізовані суди**. Суди мають комбіновану юрисдикцію: кримінальну та цивільну. Ці суди розглядають запити на видання захисних приписів (щодо яких жертва може подати прохання у поліцію, місцевий суд нижчої інстанції, офіс прокурора чи державні центри підтримки жінок) і мають 72 години на ухвалення рішень. Від суддів, які працюють у спеціалізованих судах, вимагають пройти тренінг із гендерно-зумовленого насильства. Акт сформував цілісний та мультидисциплінарний підхід у роботі із випадками гендерно-зумовленого насильства як у межах правової системи, так і поза нею, включивши центри підтримки жертв насильства, із якими співпрацюють суди³⁴⁰.

Навіть якщо прискореної процедури не передбачено, юристи мають змогу чітко виокремити та поставити на перший план насильство над жінками як пріоритетний момент, на який варто звернути увагу. Навіть такий простий крок як позначення відповідних випадків може допомогти в тому, щоб ту чи іншу справу розглядали коректно і настільки швидко та уважно, наскільки це можливо. Схожий процес маркування також дуже добре допомагає у веденні обліку та відстежуванні справ такого ґатунку.

4.8.2. Планування зустрічей та організація судового засідання

На практичному рівні, прокурори та судді повинні заздалегідь продумувати формат та умови для будь-яких бесід, а також обміркувати планування самої зали суду³⁴¹. Скажімо, для зустрічей із жінками-жертвами потрібно обрати безпечне, зручне місце із належним рівнем приватності, де немає ризику того, що жертва змушена буде відповідати на напади підозрюваного у вчиненні насильства проти неї (через таку причину рекомендовано, щоб прокурор не зустрічався з жертвами в поліцейському відділку). Будівлі суду необхідно організувати таким чином, щоб сторони судового процесу мали окремі зони для очікування, особливо коли йдеться про випадки, що стосуються домашнього насильства, але також під час справ про розлучення та вирішення інших сімейних спорів. Також потрібно внести розпорядження про створення умов для нагляду за дітьми у приміщеннях судів, щоб жінкам було простіше відвідувати слухання. Юристи так само повинні подумати про те, чи можливо дозволити супровід жінки, який здійснюватимуть адвокат чи особа,

338. Спільний циркуляр доступний французькою та фламандською мовами за покликанням: <http://www.evaw-global-database.unwomen.org/en/countries/europe/belgium/2006/circulaire-n-col-3-2006-du-1er-mars-2006-du-college-des-procureurs-generaux> та http://www.evaw-global-database.unwomen.org/-/media/files/un%20women/vaw/full%20text/europe/belgium%20-%20col_3-2006/belgium%20-%20col_3-2006.pdf.

339. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2015 рік. *Compilation of good practices to reduce existing obstacles and facilitate women's access to justice*, стор. 24–26.

340. Кармен де ла Фуенте Мендес, 2016 рік. *Special Courts and Special Prosecutor's Offices Examining Cases of Violence Against Women in Spain: Ten Years' Experience: Barriers, Remedies and Good Practices for Women's Access to Justice*, presentation at the regional conference Strengthening judicial Capacity to Improve Women's Access to Justice, 24–25 жовтня, Кишинів, Молдова.

341. Додаткові вказівки щодо підготовки до бесіди та інших взаємодій із жертвами/свідками можна також знайти в роботі «Підвищення ефективності працівників правоохоронних органів та органів у сфері юстиції у боротьбі з насильством щодо жінок та домашнім насильством: посібник для навчання викладачів», 2016 рік. Анна Костанца Балдрі та Елізабет Дюбан, Рада Європи, доступно за покликанням: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/publications>

що підтримує жертву (ця особа може бути членом організації, до якої належить жінка, кризового центру, членом її родини або другом/подругою).

4.8.3. Надання жертвам інформації про їхні права та про служби підтримки

Позитивною практикою також є надання жінці детальної інформації щодо її прав під час судового розгляду, процедурних питань, а також скерування її до місцевих організацій, які займаються підтримкою, зокрема, юридичною³⁴². Жінки дуже часто не мають радників із юридичних питань, тож не варто покладатися на те, що всі вони отримали коректну

інформацію про те, що відбуватиметься під час судового процесу. Як інструмент захисту жінок, що стали жертвами насильства, Стамбульська конвенція вимагає від прокурорів та суддів надавати жертвам спеціфічну інформацію, яка стосується їхніх прав та доступних можливостей підтримки³⁴³.

Комітет CEDAW підкреслює важливість розробки цілеспрямованих інформаційних кроків та розповсюдження інформації про правові механізми, процедури та інструменти в рамках протидії негативним практикам. Кроки такого характеру та інформаційні матеріали повинні «підходити всім етнічним та іншим групам меншин, ці заходи потрібно розробляти в тісному співробітництві із жінками із цих груп, особливо жіночими та іншими відповідними організаціями»³⁴⁴.

Прокурорам належить звернути особливу увагу на те, аби проінформувати жертв насильства про роль, яку відіграє держава у кримінальних провадженнях, а також про підтримку, якої вони можуть очікувати в цьому процесі як свідки. Жертвам гендерно-зумовленого насильства потрібно чітко повідомити про їхнє право вимагати компенсації за ушкодження, подавати прохання про захисний припис, про те, що вони мають право виступати під час засідань — як попередніх, так і на самому суді, а також про те, що вони мають право не давати свідчень. У деяких країнах громадяни мають право на юридичну підтримку з боку держави в тому разі якщо вони відповідають певним критеріям (економічним або таким, що зумовлені типом справи). Важливо, щоб ця інформація була доступною для жінок, які вперше зіштовхуються із судовою системою, а також щоб такі особи отримували чітке скерування до місцевих служб. Прокурори не повинні вважати, що жінки отримують всю необхідну інформацію від поліції, натомість мають виділяти час протягом початкових бесід для того, аби поговорити про типи ресурсів, якими могла би скористатися жертва. Суддям своєю чергою також варто пересвідчитися, що звичайні працівники судів, які можуть контактувати із жертвами насильства, володіють необхідною інформацією, щоб скерувати жінку до відповідних служб.

□ **Передова практика:** У багатьох країнах НУО, що спеціалізуються на захисті прав жінок та юридичній підтримці, співпрацюють із прокуратурами та судами для того, щоб розповсюджувати інформаційні буклети про свою роботу серед жінок. Зверніть увагу, що таку інформацію потрібно надавати місцевою мовою, якою говорять жінки у країні, а також ця інформація має бути доступною для людей із вадами зору (наприклад її належить друкувати шрифтом Брайля).

У справах, що стосуються домашнього насильства, судді мають інформувати жертв про наслідки ув'язнення, про саме перебування у в'язниці та будь-які зміни в тюремному терміні (наприклад про дострокове або умовне звільнення чи про втечу), що можуть становити небезпеку для жінок та їхніх родин³⁴⁵.

4.9. Взаємодія з жінками-свідками та позивачами

Гендерно-чутливою можна вважати таку юридичну систему, яка бере до уваги факт того, що жінки зіштовхуються з дискримінацією та нерівністю в суспільному й приватному житті. Юридичні проблеми, що змушують жінок вдаватися до захисту своїх прав із допомогою офіційного правосуддя, зазвичай викликають надзвичайно велике занепокоєння в таких жінок. Коли прокурори та судді мають базове розуміння того, як відрізняється досвід жінок у правовій системі від чоловічого досвіду, коли жінки виступають у ролі жертв, свідків або кривдників, працівники правової сфери можуть «сприяти впевненості жінок у судовому

342. Див. там само про керівництво щодо інформування жертв про їхні права та скерування до служб підтримки.

343. Стаття 56.

344. Загальна рекомендація CEDAW №33, зазначена вище примітка 383, пункт 17(с).

345. Див. пункт 1 статті 56 Стамбульської конвенції.

процесі та підтримувати відчуття того, що їхні права та інтереси адекватно захищають»³⁴⁶. Подальші частини дають базову інформацію, яка допоможе юристам-практикам збагнути ті проблеми, які постають перед жінкою в суді. Ми пропонуємо використовувати наступні модулі разом із модулем III цього посібника, який містить ключові моменти про ті ділянки законодавства, які найчастіше хвилюють жінок.

4.9.1. Жінки як жертви насильства

Модуль 3.2 пояснює той факт, що насильство проти жінок найчастіше відбувається у приватній сфері і вчиняють його особи, яких знає жертва, у тому числі близькі члени її сім'ї. Наслідки для потерпілої особи є значними, відтак фахівці сфери права повинні розробити розуміння того, як ці справи відрізняються від інших випадків насильства, якою є природа насильства щодо жінок та вплив такого насильства на жертв, їхніх дітей та членів їхніх сімей.

Працюючи із випадками, що стосуються насильства над жінками, прокурори та судді повинні завжди пам'ятати про складнощі, із якими зіштовхуються свідки, надаючи докази чи навіть беручи участь у розгляді кримінальної справи. Це означає, що юристи мають бути терплячими та намагатися, за змоги, досягти ефективності й дієвості процесу, одночасно дбаючи про те, що жертва має той рівень підтримки, який їй необхідний.

Прокурори та судді не повинні боятися проявляти емпатію до жертви та демонструвати, що вони розуміють ту травму, яку їй довелося пережити. Це співчуття можна висловлювати без порушення зобов'язань про нейтральність та без коментування суті справи. Натомість прокурори та судді можуть продемонструвати емпатію, пояснюючи, що намагатимуться мінімізувати травму та затягування процесу, а також зроблять кроки для гарантування безпеки жінки.

Особи, що мають стосунок до правових структур, повинні утримуватися від оцінювання правдивості слів жертви на підставі того, наскільки емоційно експресивною вона є під час свідчень. Оцінку свідчень жертви не потрібно формувати на очікуваннях стереотипної поведінки. Судді та прокурори мусять пам'ятати, що жертви можуть по-різному реагувати на розслідування та судовий процес, відтак поведінку жертви в залі суду необхідно оцінювати, враховуючи такий факт.

Розуміння динаміки гендерного насильства є обов'язковим у тому разі, коли до випадку застосування насильства залучені діти — що власне нерідко й трапляється тоді, коли йдеться про домашнє насильство. Прокурори та судді не повинні думати, що позаяк діти безпосередньо не постраждали від кривдника у фізичному розумінні слова, то вони не були віктимізовані або що їм не загрожує ризик застосування насильства в майбутньому. Як вже було зауважено, рівень небезпеки відчутно зростає, коли випадки насильства в сім'ї виносять на рівень правової системи, внаслідок чого правопорушники можуть посилити застосування насильства або почати його застосовувати щодо дітей. Правники повинні бути достатньо кваліфікованими, аби уважно зважити ризики насильства в контексті найкращих інтересів дитини, а також батьківських прав обох сторін.

Приклад з практики Суду: У справі *Беваква та С. проти Болгарії* (*Bevacqua and S v. Bulgaria*) заявниця та її чоловік розійшлися через вчинення домашнього насильства; заявниця подала заяву про встановлення опіки над своєю дитиною, сином, і погодилась на те, що батько буде мати можливість бачитись із дитиною. Після одного з таких відвідувань батько відмовився повернути дитину матері та припинив будь-які контакти із заявницею. Пізніше заявниця забрала дитину з дитячого садка, і вони удвох залишилися на постійному перебуванні в гуртожитку для жертв домашнього насильства. Після скарги чоловіка влада погрожує порушити справу про насильницьке викрадення дитини. Попри те, що заявниця надала інформацію про домашнє насильство та просила про тимчасову опіку над дитиною, суд відмовив їй. Заявниця згодом погодилась на спільну опіку над дитиною, однак протягом цього часу чоловік і далі продовжував вчиняти насильство на нею. Зрештою жінка отримала право опіки над дитиною, але батька не було покарано за домашнє насильство. ЄСПЛ встановив, що сталося порушення як прав заявниці, так і прав дитини відповідно до статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя). Суд зазначив, що нездатність держави негайно вживати заходів щодо тимчасової опіки негативно позначилась на стані дитини, а також підкреслив, що держава не вжила достатньо заходів реагування на домашнє насильство з боку колишнього чоловіка заявниці³⁴⁷.

346. Judicial College, 2013 рік. *Equal Treatment Bench Book*. London, стор. 11.

347. Справа «*Беваква та С. проти Болгарії*» (*Bevacqua and S. v. Bulgaria*), заява № 71127/01, рішення від 12 червня 2008 року.

Предмет обговорення: Зауважте, що суд прийняв рішення у справі *Беваква та С. проти Болгарії (Bevacqua and S v. Bulgaria)* до того, як почала діяти Стамбульська конвенція. Як можуть відрізнятися мотивування Суду у справі з тими самими фактами, коли події трапились у країні, яка ратифікувала Стамбульську конвенцію, але все-таки Суд приймає таке саме рішення?

4.9.2. Жінки як кривдники

Аналогічно до того, як досвід жінок, що стали жертвами злочинів, має специфічні відмінності у зв'язку із гендерними аспектами, жінки-кривдники відрізняються від чоловіків-кривдників. «Умови, за яких жінки вчиняють кримінальні злочини, відрізняються від умов, за яких такі злочини вчиняють чоловіки. Значна частина жінок-кривдників потрапляє до в'язниць унаслідок прямого чи непрямого впливу багатьох рівнів дискримінації та позбавлення прав, яких вони зазнають із боку чоловіків та партнерів, родини та спільноти»³⁴⁸. Під час розгляду жінок-кривдників як окремої групи корисно взяти до уваги факт існування специфічних характеристик «жіночих злочинів», а також жіночих соціальних ролей та досвіду.

Жіночі злочини «тісно пов'язані з бідністю та часто є способом виживання та підтримання власних дітей та родин»³⁴⁹. Жінок рідше засуджують за жорстокі злочини; вони рідше використовують зброю під час вчинення злочинів, зазвичай не відіграють основної ролі в плануванні, рідше повторно вчиняють жорстокі злочини і не становлять такої ж загрози для своєї спільноти, як чоловіки-злочинці³⁵⁰. У разі арешту разом із чоловіком, якому вони допомагали у вчиненні злочину, жінки зазвичай перебувають у залежному становищі та у зв'язку на основі примусу із таким чоловіком. Жінки-злочинці частіше є основними опікунами малолітніх дітей на час арешту³⁵¹. Попри те, що жінки переважно вчиняють дрібні злочини, крадіжки та шахрайство «[у] зв'язку з їхнім економічним статусом, для них існує більший ризик ув'язнення через те, що вони не можуть заплатити штрафу, відшкодування або/та застави»³⁵².

Велика частина жінок-злочинців були жертвами емоційного, сексуального та/або фізичного насильства в дитинстві та дорослі роки. Дослідження, проведені у різних країнах, зазначають, що жінки, які вчиняють злочини, із більшою вірогідністю зазнавали гендерно-зумовленого насильства, ніж чоловіки-злочинці чи середньостатистичні жінки. Для прикладу, дослідження, здійснене в Англії та Уельсі, дає інформацію про те, що 53% жінок, які перебувають у ув'язненні, зазнавали різних форм емоційного, фізичного чи сексуального насильства у минулому³⁵³. Дослідження, проведене в інших країнах, віднайшло, що протягом життя 30,7% (Фінляндія³⁵⁴) та 57% (Німеччина³⁵⁵) жінок зазнавали сексуального насильства, а 58% (Угорщина³⁵⁶) — фізичного насильства перед ув'язненням.

Юристи-практики повинні знати про існування зв'язку між насильством, яке зазнали жінки, і злочином, який ці жінки скоїли. Також було зазначено, що, за статистикою, більшість убивств нинішнього чи колишнього партнера скоюють чоловіки і кваліфікується такий злочин як неумисне вбивство (тобто вбивство без попереднього планування)³⁵⁷. На противагу цьому лише невелика частина жінок вбивала своїх партнерів, і більшість убивць були, фактично, жертвами домашнього насильства. Таких жінок, як правило, звинувачують в умисному вбивстві, оскільки вони «просто не наважуються прямо протистояти своєму кривдникові без зброї в руках»³⁵⁸. Як наслідок, більшість жінок, які вбивають своїх партнерів, відбувають триваліші тюремні терміни, аніж чоловіки, які вдаються до жорстоких форм домашнього насильства, що призводять до летальних наслідків.

Таке явище з боку жінок, які зазнали довготривалого чи повторюваного домашнього насильства і спробували вбити чи вбили свого партнера, рідше трапляється серед жінок, які пережили насильство, аніж серед

348. Penal Reform International, 2012 рік. *Briefing: Access to Justice. Discrimination of Women in Criminal Justice Systems*. London, стор. 1.

349. Там само.

350. Елаїн Декостанцо, Національна асоціація жінок-суддів, 2000 рік. *Sentencing Women Offenders: A Training Curriculum for Judges*. Washington, DC, стор. 1–4.

351. Там само.

352. Penal Reform International, 2012 рік. *Briefing: Access to Justice. Discrimination of Women in Criminal Justice Systems*. London, стор. 1.

353. Кеті Робінсон, *Women's Custodial Estate Review*, (National Offender Management Service, 2013 рік), стор. 26.

354. Аннііна Йокінен та Наталія Оллус, STRONG: Presentation of the results from WS2-WS4; Finland and Scandinavia, (Європейський інститут із запобігання злочинності й контролю над нею, пов'язаний з ООН (HEUNI), 2012 рік).

355. Маріона Бош, Даніела Хайм, Мар Камараса, Ноелія Ігареда, Ріка Шофронь, Каталін Балінт, Кай Вегнеранд, Клаус-Пітер Давід, *Comparative Report: Hungary Germany, Spain*, (ALTRA Project: In-Prison Support and Therapy for Victims and Perpetrators of Domestic Violence, 2007 рік), стор. 23.

356. Там само, стор. 22.

357. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, пункт 33.

358. Там само.

жінок, які перебувають у в'язниці. Те, що домашнє насильство може призвести до злочину, який учиняє жінка, відображено в терміні **синдром побитої жінки**. Про синдром побитої жінки зазвичай говорять, намагаючись підтримати версію захисту у відповідь на провокацію, самозахисту чи дій, учинених під тиском. Цей синдром не є виправданням, проте він передає судові інформацію, яка може «допомогти особам, які приймають рішення, краще зрозуміти причини того, чому жінки вдаються до летального насильства, здатне запобігти непорозумінням, які спричинять некоректне сприйняття з боку суддів становища жінки в таких стосунках, а також може дозволити збагнути процеси, які відбувалися в голові жінки, коли вона вирішила вдатися до летальних методів»³⁵⁹. Наявність синдрому побитої жінки доречно розглядати в таких контекстах:

- як пом'якшувальний чинник під час тюремного ув'язнення
- як чинник, який потрібно враховувати прокуратурі під час обдумування методів покарання
- як обставина для оцінки морального стану жінки під час «спорів про опіку, у ході розгляду цивільних справ, а також тих справ, де жінку звинувачують у кримінальних злочинах»³⁶⁰.

Оскільки існують різні позиції стосовно використання терміна «синдром побитої жінки», загалом суддям рекомендується не вживати його під час судових розглядів, окрім випадків, коли його озвучує сторона захисту. Зазвичай експерти надають докази, щоб пояснити становище жінок, які зазнали повторних насильницьких дій, їхній психологічний стан (зокрема нездатність «здійснювати будь-які незалежні дії, які б дозволили їм уникати насильства, у тому числі це стосується й відмови підтримувати звинувачення або прийняти пропозиції щодо підтримки»³⁶¹) та заходи, які вони використовують для власного захисту. Для суддів та прокурорів доречно розуміти, який вплив систематичне насильство може мати на жінку-злочинця, і вони можуть врахувати синдром побитої жінки під час розслідування, судового розгляду та ухвалення вироку про тюремне ув'язнення³⁶².

На глобальному рівні жінки становлять меншу частку в'язнів, від двох до дев'яти відсотків від загальної кількості в'язнів в країні, і внаслідок того, що вони становлять меншість, питання особливих потреб жінок у системі кримінальної юстиції «залишалися невизнаними та невирішеними»³⁶³. Потреби жінок та ризики, що стоять перед ними, значно відрізняються від тих, які існують у чоловіків-злочинців у зв'язку з іншою гендерною ідентичністю та біологічними розбіжностями — їхніми ролями матерів чи опікунів, наприклад, а також дискримінацією, такою як віктимізація в минулому³⁶⁴.

Судді та прокурори повинні звертати увагу на такі моменти, маючи справу із жінками, що скоїли злочини:

- ✓ уникати кримінальних санкцій, які становлять непропорційне покарання за вчинений злочин, наприклад за роботу у сфері сексуальних послуг;
- ✓ уникати ув'язнення жінок за незначні злочини/неможливість сплатити заставу;
- ✓ уникати досудового тримання під вартою для жінок-злочинців та робити пріоритетом заходи, які не передбачають перебування в ізоляторі;
- ✓ під час ухвалення вироку про тюремний термін враховувати вплив ув'язнення на ролі жінки як опікуна та на її психологічний стан, відтак для жінок, що не становлять загрози, варто добиватися покарань, альтернативних перебуванню в тюрмі.

□ **Передова практика:** Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поведження з жінками-в'язнями та способів покарань для жінок-правопорушниць, що не пов'язані з утриманням у місцях позбавлення волі із коментарями (відомі також як Бангкокські правила), зазначають: «[п]ід час ухвалення вироків жінкам-правопорушницям суд має право взяти до уваги пом'якшувальні обставини, такі як відсутність кримінального минулого, порівняно невисокий рівень небезпеки і суть кримінального діяння, з

359. Судова комісія Нового Південного Уельсу, 2016 рік. *Equality Before the Law Benchbook*. Розділ 7 — Women, стор. 7308.

360. Там само, стор. 7308.

361. «Оновлені моделі стратегій та практичні заходи з ліквідації насильства над жінками у сфері попередження злочинів та кримінальної юстиції», прийняті Генеральною Асамблеєю під номером резолюції 65/228 (2010), примітка 23 до параграфа 15(k), процитовано в «Доступі жінок до правосуддя у зв'язку з гендерно-зумовленим насильством, посібник для юристів-практиків» №12, Міжнародна комісія юристів, стор. 214.

362. Дивіться «Оновлені моделі стратегій та практичні заходи з ліквідації насильства над жінками у сфері попередження злочинів та кримінальної юстиції», прийняті Генеральною Асамблеєю під номером резолюції 65/228 (2010), примітка 23 до параграфа 15(k), процитовано в «Доступі жінок до правосуддя у зв'язку з гендерно-зумовленим насильством, посібник для юристів-практиків» №12, Міжнародна комісія юристів, стор. 214.

363. Penal Reform International, 2012 рік. *Briefing: Access to Justice. Discrimination of Women in Criminal Justice Systems*. London, стор. 2.

364. Джо Бейкер та Тереза Піттер, 2014 рік. *Conditions for Women in Detention, Needs, Vulnerabilities and Good Practices*. Dignity Danish Institute Against Torture, Copenhagen, стор. 23.

урахуванням обов'язків жінок як піклувальниць та їхніх типових ролей» (правило 61). Це правило дозволяє суддям враховувати умови вчиненого протиправного діяння і заохочує використання судового розсуду під час прийняття рішень про вирок.

4.9.3. Жінки та множинна дискримінація

Прокурори та судді повинні звертати особливу увагу на способи своєї взаємодії з жінками, які належать до груп, що зазнають множинної дискримінації, оскільки досвід жінок у цьому питанні є різним. Скажімо, такі фактори як етнічна належність, соціоекономічний статус (включно зі статусом одинокої матері), походження із віддалених сільських районів, сексуальна орієнтація, наявність інвалідності, статусу біженця, шукача притулку або внутрішньо переміщеної особи та вік впливають на досвід жінки й можуть поставити їх у ще більш несприятливе становище. Концепцію множинної дискримінації описано в модулі 1.3.

Жінки, які походять із меншин, повсякчас відчувають додаткові складнощі із доступом до правосуддя, наприклад, внаслідок таких факторів як фізична або географічна ізоляція від служб підтримки, правової допомоги, правоохоронних органів та судів, культурні та мовні бар'єри, страх «виокремитися» та страх юридичних наслідків (для жінок-іммігрантів це може означати страх депортації; у лесбійок, бісексуальних та трансгендерних жінок (ЛБТ) може бути присутній страх ізоляції, можливої дискримінації та гонінь).

Юристи-практики повинні, з одного боку, усвідомлювати, що жінки не є гомогенною групою, та брати до уваги інші можливі статуси. З іншого боку, прокурори та судді не мають у своїй діяльності опиратися на стереотипи про специфічні групи жінок, зокрема про меншини, чи сприяти зміцненню таких стереотипів (наприклад про те, що «домашнє насильство є частиною ромської культури», або про те, що «домашнього насильства не існує в одностатевих парах»), особливо якщо такі міфи виправдовують гендерно-зумовлене насильство. Дотримання балансу особливо важливе під час розгляду інцидентів, пов'язаних зі шкідливими практиками. У той час як суддів заохочують розуміти окремі ситуації, у яких перебувають жінки з меншин, закликаючи заглибитися в культурний досвід таких спільнот, варто пам'ятати, що порушення прав людини не можна виправдовувати на підставі культурної традиції.

4.9.4. Підказки щодо взаємодії із врахуванням гендерних аспектів

Прокурори та судді повинні під час бесід, слухань та суду спілкуватися з жінками-жертвами домашнього насильства та жінками-позивачами, проявляючи повагу та чуйність. Не є рідкісними випадки, коли жінки зіштовхуються з гендерними упередженнями та нерівністю під час судового процесу. Упередження такого ґатунку зазвичай є широко підтримуваними несвідомими стереотипами. У ситуаціях судового процесу, однак, дуже важливо, щоб судді та прокурори не дозволяли будь-яким шаблонам впливати на рішення, які ухвалюють. Також не менш важливо, щоб вони через необачність не підтримували такі стереотипи своєю мовою або поведінкою. Якщо представники судової системи не мають уявлення про те, як взаємодіяти з жінками у гендерно-чутливий спосіб, «стає досить легко на рівні підсвідомому виявляти ставлення, що демонструє неповагу до жінок в цілому, або ж до окремої жінки, або ж діяти у спосіб, що є (або сприймається) дискримінаційним чи побудованим на гендерних упередженнях»³⁶⁵. Подальші пункти є не меншою мірою актуальними для суддів та прокурорів.

Гендерні упередження можуть з'являтися тоді, коли досвід жінок не знаходить розуміння або йому не надають уваги. Так, дуже часто «недостатньо уваги звертають на реальність жіночого досвіду сексуального насильства та родинного або домашнього насильства, і жінок оцінюють із чоловічої перспективи того, «як вчинив би правильний чоловік», а не з позиції того, як у даних обставинах вчинила би «правильна жінка»³⁶⁶. Гендерно-чутлива взаємодія потребує усвідомлення того, коли постають або як можуть бути сприйняті гендерні упередження, що передбачає такі ситуації, у яких можуть виникати гендерні упередження³⁶⁷: Пам'ятайте про те, що «мовлення» не обмежується тільки тим, що ми промовляємо, але також охоплює формулювання, які використовують на знаках, у брошурах та інших матеріалах. Також важливими є формулювання, які використовують судовий персонал та ті люди, які спілкуються зі сторонами судових процесів, наприклад секретарі, судові розпорядники та інші. Нижче подано приклади таких потенційних сфер

365. Департамент Генерального прокурора Західної Австралії, 2009 рік. *Equality Before the Law Bench Book. Розділ 7 — Women*. Перше видання. Perth. Розділ 10.2.1.

366. Там само. Розділ 10.2.1.

367. Витяг з книги *Equality Before the Law Bench Book*.

появи гендерних упереджень, які пов'язані з процесом спілкування зі сторонами судового процесу, із поведінкою суддів та обґрунтуваннями.

- Необережний та/або недоречний вибір формулювань (про жінок можуть говорити як про «дівчаток», у той час коли про представників чоловічої статі — як про «чоловіків», або ж до жінок можуть звертатися «люба», «дороженька», «юна леді» та ін. Також може проявлятися через вибір виключних гендерно-специфічних термінів, таких як «представник»).
- Оцінювання того, як чоловік поведився чи почувався би в аналогічній ситуації.
- Оцінювання позивачки з точки зору того, як повинна поводитися «нормальна» жінка.
- Демонстрація недостатнього розуміння ГЗН, такого як домашнє насильство (цикл насильства) або сексуального насильства, а також їхнього впливу на жертву.
- Недостатнє розуміння цінності хатньої роботи та догляду за дітьми.
- Неврахування статистичних відмінностей між жінками та чоловіками щодо рівня заробітної платні, обсягу хатньої роботи та навантаження, пов'язаного із доглядом за дітьми.

Оцініть такі приклади проблемної комунікації з жінками-свідками, позивачками або захисницями та подумайте, як їх можна було б виправити.

Можливі гендерні упередження або сприйняття гендерних упереджень	Гендерно-чутлива взаємодія
Під час слухань про надання захисного припису суддя звертається до жертви домашнього насильства «Тетяно», а до кривдника — «пане Іванов».	Звертання до чоловіків та жінок повинно відбуватися на однаковому рівні (пан/пані, а не просто на ім'я).
Під час бесіди з жертвою сексуального насильства прокурор починає про акт насильства словами: «Скажіть мені, що відбувалося 9-го липня», та згодом перериває жертву/свідка, зауважуючи: «Просто поясніть факти інциденту, що міг статися».	<p>Прокурор повинен робити так, щоб жертва/свідок почувалася комфортно, він має розповісти про судовий розгляд, демонструвати розуміння того, що процес опису розмову є складним, і запропонувати жертві/свідкові описати своїми словами</p> <p>Зверніть увагу, що у випадках сексуального насильства в деяких країнах рекомендують гнучкий підхід, що дозволяє показання «з чужих слів» до того часу, поки це не шкодить з прав звинуваченої сторони. Дуже важливо, щоб особа, яка проводить інтерв'ю, або прокурор, або суддя дозволяли жертві говорити без демонстрування роздратованості або нетерплячості, якщо у послідовності подій лишаються нез'ясовані моменти або якщо їй важко говорити. Перебивати потрібно мінімально і лише за потреби (якщо свідок порушує процедурні правила або якщо потрібні роз'яснення).</p>
Під час тривалого процесу розлучення, у межах якого тривають суперечки щодо розподілу майна, суддя каже: «Ви, жінки, всі однакові. Ви ніколи не буваєте задоволені».	Суддя не повинен висловлювати незадоволення, кажучи, що всі жінки однакові або діють однаково, чи припускати, що позивач не має справедливої причини для позову.
Коли її викликають як свідка у справі, пов'язаній із домашнім насильством, жертва заперечує те, що говорила поліції та стверджує, що травмувала сама себе. Прокурор питає: «Ви обманули поліцію чи ви зараз обманюєте?»	<p>Прокурор повинен розуміти, що коли жертва/свідок змінює виклад фактів, це зазвичай відбувається під впливом таких факторів як погрози з боку кривдника, відновлення стосунків із кривдником або ж через свій залежний статус.</p> <p>Прокурор має попросити про перерву та поговорити з жертвою, демонструючи чуйність, про її побоювання. Прокурор також мусить бути готовим надати підтверджувальні докази та пояснити, чому жертва так поводиться.</p>

4.10. Роль експертів та «друзів суду»

Як зазначено в модулі 4.3, експертні свідчення та висновки можуть становити важливу форму доказів як у випадку цивільних процесів, що стосуються дискримінації, так і в кримінальних справах, що пов'язані із насильством над жінками. Експерти, що мають спеціалізовані знання, можуть допомогти судові визначити, що буде найкращим для дитини, або зрозуміти комплексне явище, що стосується травми зґвалтування, посттравматичний синдром, вплив циклу насильства, якому піддавали жертву, або синдром побитої жінки, коли йдеться про жінок-правопорушниць. Висновки експертів також стануть у нагоді для розвіювання звичних гендерних стереотипів, таких як міф про те, як поводить «типова жертва зґвалтування».

Прокурор (або адвокат) можуть вирішити, що експертні судження здатні допомогти судові зрозуміти окремі нюанси законодавства. Право підтвердження кандидатури експерта, однак, має тільки суддя, який вирішує, чи має особа потрібну кваліфікацію щодо того чи іншого питання. Судді повинні уважно ставитися до тієї ділянки, щодо якої дає висновок експерт, і обмежувати роботу спеціаліста тільки до того, що лежить у межах його/її компетенції. Окрему увагу потрібно звертати на те, щоб експертні свідчення не будувалися на упередженнях та не закріплювали гендерні стереотипи, а відображали інтереси та побоювання жінки. У деяких країнах суддя має змогу вирішити призначити експерта.

Інформація, яку надає *amicus curiae* (друг суду) відрізняється від експертного висновку. Записки *amicus curiae* зазвичай використовують для того, аби висвітлити окремі законодавчі питання чи пояснити судову практику щодо певного питання (однак вони також можуть надавати фактичну або наукову інформацію). Важливою характеристикою записок *amicus curiae* є те, що їх використовують для «інформування суду про глобальні наслідки справи через визначення потенційного впливу рішення або встановлення ненавмисних наслідків для людей та груп людей, що не є сторонами справи, яку розглядають»³⁶⁸.

Як і у випадку з експертними свідченнями, записки *amicus curiae* надсилають окремі особи або організації, які не виступають стороною судового процесу, але можуть надати коментарі, що є релевантними для даної справи. Основна мета записок *amicus curiae* — допомогти судові. Як було зазначено про ЄСПЛ, «[н]авіть експертні трибунали, такі як Страсбурзький суд, не здатні знати всіх законів чи інших матеріалів, які можуть бути пов'язані з рішенням у справі», і це зауваження також справедливе про міжнародні та домашні суди³⁶⁹. Записки *amicus curiae*, однак, не повинні містити коментарів по суті справи. ЄСПЛ має дискреційне право дозволяти підготовку записок *amicus* і також визначає сферу охоплення записок залежно від проблем, на які вказує позивач під час свого звернення до суду.

Записки *amicus curiae* особливо корисні для подання інформації або статистики, аби показати, що певна практика або політика є формою непрямой дискримінації, або ж для виділення масиву міжнародного законодавства щодо тем, які стосуються жінок (у домашніх судах).

4.11. Збирання та розповсюдження даних

Будь-які ініціативи щодо підвищення гендерної чутливості системи правосуддя повинні ґрунтуватися на конкретних доказах. Таким чином, потрібно «вбудувати базу знань, яка стосуватиметься того, що потрібно ввести в систему правосуддя; це торкається потреб та проблем перспективних бенефіціарів та потенційних кінцевих користувачів системи правосуддя»³⁷⁰. Така база знань ґрунтується на збиранні даних та аналізі проблем, що постають перед жінками та чоловіками під час доступу до правосуддя, та ідентифікації основних «проблем, які вирішують через суд (або юридичним шляхом)»³⁷¹, що створюють умови для контакту чоловіків та жінок у межах системи формального правосуддя.

Для того щоб визначити потреби та перешкоди, що існують перед користувачами послуг правосуддя, потрібно використовувати спеціальні інструменти вимірювання, що «фіксують комбінований характер того, чого бракує в системі правосуддя, і відповідають за різні способи, у які жінки та чоловіки взаємодіють з

368. Лаура Ван ден Ейнде, 2013 рік. An Empirical Look at the Amicus Curiae Process of Human Rights NGOs before the European Court of Human Rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. Vol. 31/3, стор. 274.

369. Пол Харві, 2015 рік. Third Party Interventions before the ECtHR: A Rough Guide. Strasbourg Observers, 24 лютого 2015 року. Доступно за покликанням: <https://strasbourgobservers.com/2015/02/24/third-party-interventions-before-the-ecthr-a-rough-guide/>.

370. Teresa Marchiori. 2016. *Framework for Measuring Access to Justice Including Specific Challenges Facing Women*. Організація ООН-Жінки/ Рада Європи, стор. 77.

371. Там само.

органами формальної юстиції, а також за різні бар'єри, що виникають перед ними»³⁷². Процес вимірювання зазвичай передбачає розробку індикаторів, які ґрунтуються на комбінації джерел даних, включно з адміністративними даними і ресурсами, що лежать поза межами правової системи (наприклад опитування домогосподарств або експертів). Однак навіть адміністративні дані, які збирають органи юстиції, і долучені до них огляди справ/судових дос'є можуть надати дуже багато важливої інформації про те, як розглядають справи в межах правової системи.

Попри те, що всі національні системи правосуддя продукують дані через свої статистичні офіси (що часто друкуються національними статистичними агенціями), не всі подають вичерпну інформацію з поділом за статтю. І ще менше з них будують комбінаційні таблиці та аналізують дані для того, щоб зрозуміти бар'єри, що виростають перед жінками під час доступу до правосуддя. Розробка гендерно-чутливих індикаторів для вимірювання доступу до правосуддя є широкою темою, яка вартує окремого дослідження. У цій роботі ми пропонуємо декілька індикаторів, якими можуть користуватися органи юстиції під час ведення адміністративних записів. Такі індикатори-зразки ґрунтуються на адміністративних даних³⁷³.

- Кількість справ, розбитих за статтю (позивача, захисників, правопорушників та жертв), а також за типом справи.
- Типи та кількість скарг, які вирішували альтернативними методами, із поділом за статтю.
- Кількість сторін судового процесу, що мали адвоката, із поділом за статтю.
- Кількість судових позовів, за якими було надано правову допомогу, із поділом за статтю.
- Показники відмов у справах, що стосуються зґвалтувань / сексуального насильства / домашнього насильства, за етапом та причиною відмови, із поділом за критерієм досягнення повноліття/недосягнення повноліття жертви.

▣ **Передова практика:** Група експертів із питань протидії насильству над жінками та домашньому насильству Ради Європи (GREVIO) розробила опитувальник для держав-членів Стамбульської конвенції, яким вони повинні користуватися для звітування про своє виконання угоди. Опитувальник повністю покриває зміст Конвенції, але також визначає агенції, що можуть збирати дані (органи правопорядку/кримінальної та цивільної юстиції, включно з поліцією, прокуратурою, судами, тюрмами та службами пробації), а також корисні категорії для поділу даних (за статтю, віком, типом насильства, типом стосунків між жертвою та кривдником, географічним розташуванням та будь-якими іншими відповідними факторами, наприклад, наявністю інвалідності)³⁷⁴.

Збирання даних про справи з урахуванням типу та статі позивачів є ключовим для їхнього відстежування, що може допомогти висвітлити, де саме у ланцюжку судового процесу відбувається відмова. Для того щоб цей процес був ефективним, однак, потрібно розробити спільну термінологію для всіх правоохоронних та судових інстанцій (скажімо, що становлять собою «справа, пов'язана з домашнім насильством» або «сексуальні домагання»), особливо там, де законодавство не відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини. На додаток до цього, повинні бути наявними системи керування справами, щоб справи можна було відстежувати в судовій системі і щоб вони не «губилися», наприклад, якщо поновлюється розгляд кримінальної справи.

Окрім індикаторів, що стосуються користувачів системи правосуддя, детальне ведення записів органами юстиції може дати інформацію про те, наскільки система юстиції здатна забезпечити доступ до системи правосуддя. Наприклад, про кількість суддів/магістратів на певну кількість населення, розбиту за рівнем суду (напр., першої інстанції, другої інстанції, вищий суд), а також за статтю може вказувати на доступність. Також дані про кількість чоловіків та жінок серед працівників системи юстиції, напр. працівників судів, прокуратур та правоохоронних органів, розбиті за статтю та посадою, можуть вказати на спроможність системи юстиції відповідати специфічним потребам жінок та чоловіків.

Обмін даними про користувачів системи юстиції та типи справ між відповідними органами важливий у випадках насильства над жінками для того, щоб попередити відмови та щоб жертви/особи, які вижили після насильства не зазнавали вторинної віктимізації³⁷⁵. На додаток до розповсюдження інформації та спільно-

372. Там само, стор. 79.

373. Деякі з прикладів показників взято з праці Терези Марчіорі (Teresa Marchiori) від 2016 року, що називається *Framework for Measuring Access to Justice Including Specific Challenges Facing Women*. Ця публікація охоплює набагато більш повне обговорення запропонованих індикаторів для вимірювання доступу жінок до правосуддя.

374. GREVIO. 2016. Опитувальник, що стосується законодавчих та інших заходів, що відображають приписи Конвенції Ради Європи Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції), джерело доступне: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>.

375. Рада Європи підготувала інструкції стосовно того, як країни можуть виконати вимоги статті 11 Стамбульської конвенції з рекомендаціями та переліком кроків: Sylvia Walby. 2016. *Ensuring Data Collection and Research on Violence Against Women and Domestic Violence: Стаття 11 Стамбульської конвенції*.

го ведення справ поліцією, прокурорами та судами, інші ключові учасники, такі як соціальні працівники, органи, що підтримують жінок, кризові центри та притулки, а також організації, що працюють із людьми, які вчинили акт насильства, також повинні мати доступ до інформації про те, як просувається справа в межах правової системи.

Суди та прокурори можуть також розглядати можливість зробити частину інформації про окремі справи доступною для широкого загалу для того, аби підтримати впевненість у системі правосуддя й подати чіткий сигнал, що порушення прав жінок матиме серйозні наслідки. Публічність такого характеру, якщо до неї підходити продумано, здатна працювати проти поширених переконань у тому, що домашнє насильство є приватною, «родинною» справою, і може допомогти покласти край безкарності кривдників. Звичайно, потрібні запобіжні заходи, наприклад вилучення імен чи іншої персональної інформації із записів суду, використання ініціалів замість повного імені жертви для збереження конфіденційності; також потрібно контролювати, що саме потрапляє в доступ для широкого загалу.

4.12. Суд у ширшому розумінні

Цей розділ присвячено шляхам, у які система формального державного правосуддя взаємодіє з іншими інституціями, що розглядають скарги про порушення прав людини, а також засобам роботи з громадськістю.

4.12.1. Співпраця з національними правозахисними організаціями

Комітет CEDAW виокремлює роль державних інституцій, що займаються захистом прав людини, та офісів омбудсмена у тому, щоб створити ширші «можливості для жінок отримувати доступ до правосуддя»³⁷⁶. У багатьох країнах ці квазіоргани юстиції мають право отримувати скарги на порушення прав людини, включно з випадками дискримінації за статтю/гендером, проводити розслідування та видавати рекомендації, поради або накладати санкції залежно від результатів. Жінки, що намагаються здобути доступ до правосуддя у зв'язку із порушенням прав, дуже часто визнають, що органи з рівності, офіси омбудсмена та комісії з прав людини зазвичай є більш доступними і відкритими, ніж суди. Процедурні відмінності, спрощені механізми подання скарг, те, що багато національних правозахисних органів консультує з питань подання скарг, а також підхід, що не характеризується змагальністю — це саме ті характеристики органів, що займаються питаннями рівності, які роблять роботу з ними комфортнішою за ініціювання судового процесу.

Національні органи, що займаються захистом прав людини та інші органи, які не належать до системи юстиції³⁷⁷, перетинаються із системою формальної юстиції, і таким чином, важливо, щоб прокурори та судді не лише були знайомі з процедурами цих органів та рішеннями, які вони приймають, але також налагоджували з ними співпрацю. Серед декількох ключових моментів:

- **Повноваження з усунення порушень.** Повноваження правозахисних інституцій, що стосуються їхнього права давати рекомендації, варіюються. Деякі державні правозахисні органи (ДПО) мають повноваження отримувати індивідуальні скарги, але не можуть видавати наказів чи виступати перед адміністративними органами чи органами юстиції задля впровадження цих наказів³⁷⁸. Однак навіть тоді, коли їм не вистачає повноважень для чинення тиску, деякі інституції можуть впливати на процеси завдяки відстежуванню судових процесів, що стосуються дискримінації за статтю чи гендером, у судах або адміністративних органах, або ж вони можуть вивчати скарги, що стосуються надмірних зволікань у процесах. «Деякі державні правозахисні органи навіть мають право подавати скарги на конституційність законодавства до відповідних судів»³⁷⁹.

▣ **Передова практика:** У Фінляндії в разі трудової дискримінації, включно з дискримінацією на підставі статі чи гендеру, можна звертатися до регіональних органів влади, що займаються трудовою безпекою.

376. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя», пункт 59.

377. The *Handbook on European law relating to access to justice*, 2016 рік. Агентство Європейського союзу з основних прав та Рада Європи. У цьому документі розділ 2.4.1 стосується позасудових органів.

378. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ), 2012 рік. *Handbook for National Human Rights Institutions on Women's Rights and Gender Equality*. Warsaw, стор. 34.

379. Там само.

Якщо попереднє розслідування виявляє дискримінацію на робочому місці (яка за кримінальним кодексом є забороненою), справу передають до прокурора, який вирішує або передати скаргу на вищий рівень, або віддати її поліції для подальшого розслідування³⁸⁰. Молдавська Рада з попередження та ліквідації дискримінації та забезпечення рівності має право розслідувати будь-яку скаргу, що стосується дискримінації, а також розглядати справи в межах своїх повноважень (*ex-officio*). Рішення Ради можуть бути оскаржені в адміністративних судах.

- **Навчання та розширення потенціалу.** ДПО також проводять освітні заходи, які передбачають сприяння навчанню ключових учасників правової системи та органів юстиції (юристів, прокурорів, суддів, працівників поліції, парламентарів та урядових чиновників) за темами економічних, соціальних та культурних прав жінок, реагування на насильство проти жінок та за темами, що стосуються гендерної рівності³⁸¹. Спільна робота інституцій, що готують суддів, а також ДПО з розробки та впровадження навчальних програм щодо прав жінок та/або доступу до правосуддя може бути особливо корисною.
- **Аналіз та дослідження.** Завдяки своїм розслідувальним функціям ДПО можуть зробити свій внесок у юридичне обґрунтування та формування доказової бази стосовно конкретних порушень прав жінок, а також у юриспруденцію щодо *de jure* та *de facto* ситуації з дискримінацією за гендерною або статевою ознакою. Згідно з Паризькими принципами (Принципи ООН, що стосуються статусу національних інституцій), до обов'язків ДПО входить надсилання до уряду позицій, рекомендацій, пропозицій та звітів, що стосуються будь-яких питань прав людини. На додаток до щорічних звітів, ДПО часто видають тематичні звіти, що стосуються прав жінок та гендерної рівності. Звіти такого ґатунку можуть відігравати важливу роль у покращенні розуміння наскрізних та нових питань, що впливають на жінок (наприклад трудове законодавство, сексуальні та репродуктивні права, законодавства, що стосуються житла та пенсій та ін.).

Передова практика: Уповноважений із питань гендерної рівності у Хорватії проводив дослідження про те, як суди вирішують справи, що стосуються дискримінації (включно зі справами, пов'язаними із сексуальними домаганнями) у 2010 та 2012 році³⁸². Здійснюючи такі аналізи, ДПО можуть «обґрунтовувати необхідність змін, покращувати рівень знань представників судової системи, а також отримувати вірогідні дані про те, з чим зіштовхувалися учасники судових процесів»³⁸³. В офісі Громадського захисника (омбудсмена) Грузії є департамент гендерної рівності (заснований у 2013 році), що відстежує впровадження міжнародного та національного законодавства, яке стосується гендерної рівності, розглядає скарги та випускає припущення та рекомендації. Департамент публікує щорічний звіт із прав жінок та гендерної рівності, а також випустив декілька відповідних спеціальних звітів, що стосуються дискримінації жінок на робочому місці (2014); насильства щодо жінок (2015); моніторингу жіночої тюрми (2015); ранніх шлюбів (2016), протидії та попередження дискримінації і ситуації з рівністю (2016)³⁸⁴. Більшість звітів містять коментарі до поліції та представників судової системи, також багато з них включають огляди змін у національному законодавстві та рішень ЄСПЛ, що стосуються Грузії.

4.12.2. Комунікація та робота з громадськістю

Доступу жінок до правосуддя може заважати відсутність знань про засоби допомоги, що доступні у межах правової системи, а також недовіра до системи загалом. Для того щоб покращити ситуацію з доступністю судової системи, а також для посилення довіри до неї з боку населення ключові інституції повинні робити «цілеспрямовані кроки для поширення інформації серед громадськості, а також розповсюджувати інформацію про механізми, що доступні в межах судової системи, процедури та засоби правового захисту в різних форматах»³⁸⁵. Робота з громадськістю та заходи повинні бути у формі, що є доступною та підходить всім жінкам, включно із тими, кого піддають багатьом формам дискримінації. Найкращим варіантом буде якщо відповідні органи правової системи працюватимуть тісно разом із жіночими НУО та іншими організаціями, такими як ДПО, для розробки кампаній та друкованих матеріалів.

380. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, 2012, стор. 32.

381. Див. *Амманську декларацію та програму дії*, 2012 рік, пункти 9, 18.

382. Інформація та доповідь від 2010 року доступні хорватською мовою за покликанням: <http://www.prs.hr/index.php/analize-istravanje/analiza-sudske-prakse/181-istravanje-sudske-prakse-u-podrucju-antidiskriminacijske-zastite-2010>

383. *Handbook for National Human Rights Institutions on Women's Rights and Gender Equality*, с. 44.

384. Спеціальні доповіді доступні грузинською та англійською мовами за покликанням: <http://www.ombudsman.ge/en/reports/specialuri-angarishebi>.

385. Комітет Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 2015 рік. Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя», пункт 17(с).

Комунікація може відбуватися у багатьох формах, що залежатимуть від мети. Скажімо, у деяких країнах суди та прокурори випускають або розповсюджують друковані буклети з інформацією для жінок про їхні законні права та базові кроки окремих юридичних процедур. Інші можуть пропонувати базову правову інформацію через консультації.

□ **Передова практика:** Служба королівської прокуратури Великобританії розробила буклет для потерпілих/свідків у справах щодо домашнього насильства, у якому описано те, чого вони можуть очікувати від зустрічі з прокурором: визначення заходів захисту, які можуть бути запропоновані, якщо жертва надає докази, хто буде присутнім на засіданні суду та якою є мета зустрічі. Контактну інформацію надають для інших ресурсів підтримки³⁸⁶. У Польщі представники судової системи (інспектори, що здійснюють контроль за засудженими умовно, судді-практиканти та судді) надають безкоштовну інформацію та юридичні консультації жінкам про права жертв/осіб, що пережили насильство під час Тижня безкоштовної допомоги жертвам насильства. Відкриті суди. Кампанія скерована на різноманітні злочини, але охоплює також злочини, від яких набагато більше страждають жінки, такі як зґвалтування, залякування, домашнє насильство та «фізичне, сексуальне, економічне та психологічне насильство» (приниження, психологічне насильство, спрямоване на зниження самооцінки, ізоляція від родини та друзів)³⁸⁷.

Публікація ретельно відібраної інформації про випадки може допомогти покращенню поінформованості громадськості про функції судів та є важливим аспектом для зменшення безкарності. У разі насильства над жінками, зокрема, як прокуратури, так і суди мають змогу подати чіткий сигнал про те, наскільки серйозно держава ставиться до свого обов'язку комплексної правової оцінки, та про те, що акти насильства, що скоєні як у приватній, так і в публічній сфері, завершаться покаранням.

Іншим засобом покращити ситуацію з реагуванням судів на проблеми громадськості є проведення внутрішніх оцінок будь-яких можливих проблем у судовій системі, що можуть існувати з точки зору жінок, які звертаються до судів.

4.13. Підтримка жінок у судовому секторі

У країнах Східного партнерства, які беруть участь у цьому проекті, жінки загалом добре представлені в юридичній сфері. Проте залишається певний дисбаланс між їхньою кваліфікацією та місцем в ієрархії. Країни також не є гомогенними в аспекті представництва жінок на посадах прокурорів та суддів. Порівняйте такі дані³⁸⁸:

Кількість жінок серед суддів, за інстанцією (% від загальної кількості, 2014)

Країна	Професійні судді жіночої статі	Професійні судді жіночої статі, що працюють у першій інстанції	Професійні судді жіночої статі, що працюють у другій інстанції	Професійні судді жіночої статі, що працюють у Верховному суді
Вірменія	23%	22%	31%	18%
Азербайджан	11%	н/д	н/д	н/д
Грузія	49%	50%	51%	21%
Республіка Молдова	45%	43%	52%	47%
Україна	н/д	н/д	н/д	н/д

Примітка: н/д означає «немає даних».

386. Текст буклету міститься за покликанням: <http://www.cps.gov.uk/publications/prosecution/witnesseng.html>.

387. Міжнародна ініціатива з прав людини (IHRI)/Due Diligence Project, 2014 рік. *Due Diligence and State Responsibility to Eliminate Violence against Women. Regional Report: Europe*, стор. 26.

388. Усі дані актуальні станом на 2014 рік. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), 2016 рік. Судові системи Європи. Ефективність та якість правосуддя. CEPEJ STUDIES № 23, с. 101, 103, 136, 104.

Кількість керівників суду жіночої статі, на прикладі (% від загальної кількості станом на 2014 рік)

Країна	Загалом керівників суду жіночої статі	Керівники суду першої інстанції жіночої статі	Керівники суду другої інстанції жіночої статі	Керівники Верховного суду жіночої статі
Вірменія	0%	0%	0%	0%
Азербайджан	4%	3%	17%	0%
Грузія	4%	5%	0%	0%
Республіка Молдова	22%	25%	0%	0%
Україна	н/д	н/д	н/д	н/д

Примітка: н/д означає «немає даних».

Кількість прокурорів жіночої статі, на прикладі (% від загальної кількості станом на 2014 рік)

Країна	Прокурори жіночої статі	Кількість прокурорів першої інстанції жіночої статі	Кількість прокурорів другої інстанції жіночої статі	Кількість прокурорів вищої інстанції жіночої статі
Вірменія	10%	н/з	н/з	н/з
Азербайджан	4%	н/д	н/д	н/д
Грузія	26%	н/з	н/з	н/з
Республіка Молдова	30%	30%	24%	30%
Україна	31%	34%	28%	27%

Примітка: н/д означає «немає даних»; н/з означає, що питання було незастосовним.

Кількість керівників прокуратури жіночої статі, на прикладі (% від загальної кількості станом на 2014 рік)

Країна	Керівники прокуратури жіночої статі	Керівники прокуратури першої інстанції жіночої статі	Керівники прокуратури другої інстанції жіночої статі	Керівники прокуратури вищої інстанції жіночої статі
Вірменія	0%	н/з	н/з	н/з
Азербайджан	н/д	н/д	н/д	н/д
Грузія	4%	н/з	н/з	н/з
Республіка Молдова	5%	5%	0%	0%
Україна	4%	4%	0%	0%

Примітка: н/д означає «немає даних»; н/з означає, що питання було незастосовним.

Дані свідчать про те, що кількість жінок у суддівських органах вища, ніж їхня кількість в органах прокуратури. Однак існує чітка тенденція до зниження, подібна до тієї, яку можна було спостерігати серед країн РЕ, у яких частка жінок-суддів порівняно із чоловіками-суддями знижувалася із просуванням угору ієрархічною прямою. Кількість жінок є найнижчою на рівні конституційних судів, також мало жінок очолює суди. Представництво жінок серед прокурорів повторює тенденції, які ми спостерігали серед суддів: менша кількість жінок обіймає керівні посади, багато працює на посадах рядових працівників.

Дані про кількість жінок та чоловіків у судовій системі дають нам дуже обмежену картину гендерних моделей працевлаштування. Фактично, «є тенденція, що жінки представлені більш ніж достатньо у традиційних «жіночих» сферах, таких як цивільне та сімейне право, у той час як чоловіки займаються «чоловічими»

сферами, такими як податкове та комерційне право. Відповідно сфери, у яких домінують чоловіки, можуть бути менш чутливими до потреб жінок»³⁸⁹.

Домінування осіб чоловічої статі в правоохоронних органах було визначено як чинник, який часто заважає жінкам звітувати про насильство за гендерною ознакою або співпрацювати в ході судових проваджень, унаслідок чого в низці країн були створені поліцейські підрозділи, у яких працюють працівники жіночої статі, які займаються злочинами такого характеру.

Підтримка жінок у секторі правосуддя має декілька аспектів. Вона може передбачати збільшення доступу жінок до юридичних професій. Сприяння гендерному балансу в судовій системі є центральним елементом зміцнення сектору правосуддя в цілому, а держави повинні прагнути до гендерного балансу «на кожному рівні, у тому числі на найвищих рівнях», що має бути відображено в належному представництві жінок у суспільстві в цілому³⁹⁰. Таким чином, варто вживати заходів задля забезпечення рівного залучення жінок та чоловіків до конкретних посад судової системи, а також усунення таких бар'єрів для просування жінок кар'єрною драбиною, які є дискримінаційними. Наприклад, у Республіці Молдова для того, щоб претендувати на певні лідерські посади в юридичній сфері, юрист повинен мати п'ять років безперервного досвіду роботи в галузі права. Жінки-юристи, які беруть декретну відпустку (або й інші форми відпустки у зв'язку із сімейними обставинами), можуть не виконати цієї вимоги, якщо період відпустки буде тлумачитися як перешкода їхній кар'єрі. Фактично, кілька юристів подали скаргу до Комісії з питань рівноправ'я Молдови про практику вимагання від юристів призупинення їхньої ліцензії задля використання безкоштовної медичної страховки (під час вагітності або перших трьох років дитини)³⁹¹. Хоча це положення є гендерно-нейтральним, воно має дискримінаційний вплив на жінок, з огляду на те, що вони частіше, ніж чоловіки, витрачають робочий час на піклування про дітей. Дійсно, жінки повинні мати більше ніж п'ять років досвіду роботи, а відтак, як наслідок, вони є недостатньо представлені на посадах, які передбачають прийняття певних рішень³⁹².

По-друге, підтримка жінок у секторі правосуддя виходить за межі рівного представництва статей у залі суду, вона також вимагає знань із гендерних питань. Судді та їхні працівники повинні пройти навчання з гендерної чутливості щодо тих тем, що містяться в цьому посібнику.

Нарешті, підтримка жінок також може передбачати заснування професійних груп задля просування спільних інтересів жінок. Є багато прикладів жінок серед юристів, які ініціюють створення асоціацій не лише з метою розширення кола спілкування, підтримки один одного та обговорення будь-яких труднощів, із якими вони зіштовхуються як жінки у своїй професії, а й з метою бути лідерами в просуванні прав жінок та забезпечити більш широкий доступ до правосуддя. Наприклад асоціації жінок-суддів та жінок-юристів лобювали реформи, які поліпшать реакцію правової системи на насильство щодо жінок. Організації, такі як національні філії Міжнародної асоціації жінок-суддів (IAWJ), так само проводять пропагандистську діяльність, організують навчальні та освітні програми, спрямовані на посилення професійної спроможності юристів-практиків (включно з іншими суддями), розробляють методичні матеріали та проводять аналіз.

389. Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків, 2013 рік. *Техніко-економічне обґрунтування: Рівний доступ жінок до правосуддя*, с. 20.

390. План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади. 2016 рік. CM(2016)36. Захід 1.2.

391. Рада Європи. 2016 рік. *Перешкоди, засоби юридичного захисту та передовий досвід доступу жінок до правосуддя у п'яти країнах Східного партнерства*.

392. Там само.

ВИСНОВОК

Доступ до правосуддя для жінок — це багатогранна концепція, яка вимагає підходу, що усуває перешкоди на шляху до правосуддя на правовому та інституційному рівнях, а також на соціально-економічному та культурному рівнях. Представники сектору правосуддя повинні усвідомлювати перехрещені компоненти доступу до правосуддя та наслідки для їхньої професійної ролі на кожному кроці. Незважаючи на очевидну складність поліпшення доступу жінок до правосуддя, багато заходів втручання, яких вимагають від прокурорів та суддів, можуть бути зведені до простої формули, що визначає аспекти їхньої щоденної роботи, із використанням гендерно-чутливого підходу, який чітко враховує відмінності досвіду жінок і чоловіків, включно із досвідом порушення прав людини та взаємодіями із системою правосуддя, зважає на відмінності між потребами жінок та чоловіків стосовно звернення до суду і засобів правового захисту та бере до уваги всюдисущий характер гендерних стереотипів, навіть у тих випадках, коли ми всі цього не усвідомлюємо.

Рада Європи, Європейський Союз та експерти Організації Об'єднаних Націй (такі як Комітет про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Спеціальний доповідач із питання про насильство щодо жінок, його причини та наслідки) — всі визнають, що правові системи продовжують створювати перешкоди для жінок, які, своєю чергою, гальмують прогрес у гендерній рівності. Насправді можна стверджувати, що гендерна нерівність погіршується або, можливо, посилюється, коли жінки зазнають порушення прав людини (первинний досвід гендерної нерівності), а потім їм відмовляють в ефективних засобах правового захисту від тих самих порушень (другий досвід гендерної нерівності та дискримінації).

Подвійна необхідність вирішення проблеми збереження гендерної нерівності та доступу до правосуддя стає більш актуальною лише після завершення першої декади нового тисячоліття. Цілі сталого розвитку (ЦСР), тобто подальші кроки Цілей розвитку тисячоліття, є глобальним планом дій на період до 2030 року. До ЦСР входять цілі досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ціль 5), що вимагає від країн наявності юридичної бази, яка вирішує проблеми дискримінації. ЦСР також вимагають забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних і всеохопних установ на всіх рівнях (ціль 16). Перехрестя цих двох цілей формує платформою для цільових та спільних зусиль, спрямованих на забезпечення того, щоб жінки, як і чоловіки, могли одержувати рівні засоби правосуддя, коли це є необхідним.

Додаток 1: Практичні рекомендації для проведення тренінгу щодо доступу жінок до правосуддя³⁹³

Для планування навчального заходу щодо доступу жінок до правосуддя необхідно провести низку кроків, а на додаток до більш широких аспектів, які варто враховувати під час планування якісних тренінгів для суддів чи прокурорів, важливо пам'ятати про існування певних особливостей, пов'язаних із такою темою. Цей розділ містить короткий огляд та рекомендації щодо загальних аспектів, пов'язаних із плануванням навчального процесу для суддів та/або прокурорів, але звертає особливу увагу на конкретні питання, які можуть виникнути під час підготовки тренінгу щодо доступу жінок до правосуддя. Він розділений на чотири основні підрозділи: а. проект; б. впровадження; с. оцінка; та д. подальші кроки. Зразок порядку денного та запропонований контрольний список також містяться в цьому додатку.

а. Проект

Було б ідеально, коли б будь-яка навчальна подія була запланована як частина затверджених навчальних програм національних навчальних закладів для суддів або прокурорів. Така умова забезпечує гарантію того, що навчання буде сертифіковане та, отже, визнане на національному рівні. Цей підхід збільшить інтерес та рівень залучення суддів і прокурорів, але він також збільшить ймовірність того, що слухачі зможуть інтегрувати нову інформацію або нові навички в їхню повсякденну практику. Проведення тренінгів такого характеру на базі національних навчальних закладів також сприятиме стабільності результатів навчання. Інституційний контекст добре допомагає забезпечити повторне використання навчальних навичок та матеріалів для навчання, а також інституційної пам'яті про такі тренінги.

Із самого початку необхідно прийняти основні рішення щодо типу підготовки, яку треба проводити:

- Чи навчання буде здійснюватися як частина безперервної підготовки суддів та/або прокурорів або як частина початкового навчання?
- Чи буде тема доступу жінок до правосуддя ключовою або інтегрованою? Мається на увазі, чи навчання пов'язуватиметься винятково з темою доступу жінок до правосуддя, або ця тема має бути лише одним із аспектів більш широкого тренінгу, із темою, скажімо, щодо гарантій доступу до правосуддя відповідно до Європейської конвенції з прав людини.
- Чи існує певна категорія суддів та прокурорів, яких належить визначити як учасників? Які з них найкраще зможуть застосувати нові знання та навички у своїй повсякденній практиці?

і. Вибір тренерів та експертів

Тренінг щодо доступу жінок до правосуддя на основі цього *Навчального посібника* найкращим чином може бути реалізований командою тренерів, яка складається з національних тренерів (тренеру) та міжнародного тренера (необов'язково), а також за участі тренерів зі сфери права та експертів із гендерних питань.

393. Зокрема, були включені лише рекомендації, що стосуються безпосередньо тренінгів щодо доступу жінок до правосуддя у контексті теми гендерної рівності. У тому, що стосується загальних вказівок щодо підготовки з теми прав людини, цей розділ ґрунтується на Навчальному посібнику Ради Європи про Європейську конвенцію з прав людини: Рада Європи. 2007 рік. Навчальний посібник з Європейської конвенції з прав людини.

Якщо навчальний захід організують національні навчальні заклади, то рекомендовано, наскільки це можливо, покладатися на національних експертів, що працюють із цими установами, та вибирати тренерів тієї ж професії, що і слухачі. Якщо навчання проходить для суддів, тоді тренерів краще вибирати з-поміж суддів-одноліток. Якщо тренера сприймають як колегу-професіонала, його чи її репутація серед аудиторії, ймовірно, буде набагато вищою, а тому більшим стане відповідний вплив на ставлення та цінності слухачів. Тим не менш, навіть за умови запрошення міжнародних тренерів вони повинні проводити лише окремі частини навчання разом із національними тренерами. Під час вибору міжнародних тренерів, якщо вони не говорять зі слухачами однією мовою, варто розробити порядок денний таким чином, щоб забезпечити достатній час для перекладу. На облаштування приміщення також важливо звернути увагу, передбачивши можливу необхідність розміщення перекладацького обладнання. Це важливі рекомендації, які повинні бути інтегровані в проєкт тренінгу.

З огляду на специфіку теми, важливо забезпечити участь тренерів із досвідом роботи в гендерних питаннях. Для цього можуть знадобитися тренери поза межами постійних списків національних навчальних закладів для суддів чи прокурорів. Тренером може стати юрист або представник громадянського суспільства, який працює безпосередньо з жінками. Також, від Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ та Генеральної прокуратури можна запросити представників національних органів влади, які мають відповідні знання та навички або беруть участь у розробці відповідного законодавства. Від громадянського суспільства, крім адвокатів, які представляють жінок, також корисно запросити психолога на частину тренінгу, особливо якщо під час навчання проводять вирішення питань стосовно насильства щодо жінок.

Підхід, який часто використовується для підготовки працівників судового апарату, полягає у запрошенні осіб, що належать до груп, на яких впливають судові рішення; у цьому випадку такими особами можуть бути жінки, які зазнали насильства або, наприклад, особи, які зазнали дискримінації у сфері зайнятості. Ще одним важливим засобом розповсюдження точки зору жінок, що зазнали безпосереднього впливу судових рішень, є організація візиту до жіночої організації, яка допомагає жінкам, що постраждали від гендерно-зумовленого насильства, або яка пропонує жінкам більш широку правову допомогу. Такі візити організують за умови, що навчання триватиме більше одного дня.

ii. Оцінка потреб у навчанні щодо доступу жінок до правосуддя

Обізнаність про групу слухачів та їхні наявні потреби є вирішальним моментом для належного планування навчального заходу, водночас завдання іноді ускладнюється через вимогу отримання цих знань в особливо обмежений термін. Проте кожна можливість має бути використана, а навчальні заклади, як і самі викладачі, повинні постійно брати до уваги важливість визначення та аналізу наявних потреб у навчанні.

Оцінка потреб в навчанні вдасться здійснити кількома способами. На рівні навчальних закладів інформацію про наявні потреби можна отримати завдяки регулярним зустрічам із представниками судів та прокуратури; скажімо, за основу можна взяти оцінки чи інші особисті інтерв'ю із суддями та прокурорами, а також інформацію про результати судових справ або стандарти якості. Навчальні заклади можуть використовувати результати попередніх оцінок підготовки, щоб визначити майбутні потреби в навчанні. На додаток до цих поточних умов підготовки, навчальні заклади мають змогу проводити або ініціювати оцінки конкретних потреб. Опитування та/або фокус-групи із суддями та прокурорами дозволять виявити конкретні потреби. Такі більш масштабні оцінки потреб не можуть бути здійснені лише з огляду на одну навчальну подію, тому планування навчального заходу щодо доступу жінок до правосуддя має покликатися на наявну оцінку потреб на рівні судових або прокурорських навчальних закладів. Якщо немає можливості отримати конкретної інформації про наявні потреби в цій галузі, тренер може розглянути можливість спілкування з представниками відповідних навчальних установ та надсилання учасникам простої анкети заздалегідь до підготовки.

Важливо мати на увазі, що потреби не можуть бути лише самовизначеними. Однією з поширених перешкод під час впровадження гендерних тем у будь-якій сфері підготовки є впевненість у недоречності гендерної проблеми. Навчальні заклади та/або тренери повинні бути готові пояснити необхідність проведення тренінгів щодо доступу жінок до правосуддя. Таку необхідність можуть встановлювати судові або прокурорські навчальні заклади на основі міжнародних, регіональних та національних стандартів. Наприклад, Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) на сьогодні ратифікує все більша кількість держав-членів. Стамбульська конвенція містить суттєві положення, спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя жінок, які постраждали від гендерно-зумовленого насильства. Нещодавня або очікувана ратифікація Стамбульської конвенції може вказувати на необхідність проведення навчання для суддів та

прокурорів у цій сфері, особливо з огляду на те, що власне самою ж Конвенцією передбачено, що держави-учасниці повинні проводити навчання для всіх відповідних фахівців (стаття 15). Окрім того, опитування громадської думки або конкретні опитування щодо громадського сприйняття судової системи можуть стати джерелом ідентифікації потреб. Гендерну рівність можна визначити як все більш важливу цінність для населення, у той час як у жінок складається таке враження, що система правосуддя не дотримується її. Такого роду інформація про ставлення громадськості є важливою для обґрунтування необхідності проведення тренінгів щодо доступу жінок до правосуддя.

Після виявлення потреб, цілі навчання належить визначити з урахуванням цієї оцінки. Навчальне зняття можна розділити на чотири різні аспекти процесу навчання, як це показано в таблиці нижче:³⁹⁴ Завдання будь-якого навчального заняття, ймовірно, включатиме всі чотири з цих категорій. Під час визначення цілей конкретного тренінгу на основі цього *Навчального посібника*, варто мати на увазі: важливий як розвиток знань та навичок суддів і прокурорів із конкретної теми доступу жінок до правосуддя, так і підтримка ставлень та цінностей, які пропагують гендерну рівність.

Знання	Навички	Ставлення	Цінності
Як-от знання документів із прав людини/відповідної судової практики Європейського суду з прав людини та національних судів.	Як-от навички у визначенні проблеми прав людини та дослідження відповідних правових норм щодо застосування законодавства до певної ситуації.	Як-от відповідне ставлення до посилення професійної відповідальності за дотримання та підтримку людських прав жінок.	Як-от цінності, що зобов'язують відповідних фахівців до гендерної рівності та пов'язаних із нею принципів.

iii. Адаптація до цільової аудиторії (судді, прокурори або змішані аудиторії)

Основною аудиторією для *Навчального посібника* є судді та прокурори. Склад групи учасників буде вирішено у співпраці із самими національними навчальними закладами або з огляду на їхні повноваження та загальну практику. У деяких країнах навчальні заклади на національному рівні мають повноваження більш широко проводити підготовку суддів, прокурорів, а також професіоналів у галузі юстиції. В інших країнах мандати можуть бути більш обмеженими, і кожній професії має відповідати спеціальний навчальний заклад.

Під час вибору учасників перевагу мають більш різномірні групи, ніж однорідні. Навіть якщо група включає представників однієї професії, існують відмінності в рівні досвіду учасників (початківці/досвідчені фахівці), у їхньому ієрархічному рівні (суди першої інстанції, апеляційні суди, вищі або конституційні суди для суддів) та географічному розподілі (учасники з одного або різних судів та регіонів). Ці відмінності впливають на динаміку в групі. Незважаючи на те, що досягти високого рівня довіри легше у більш однорідних групах, існує багато переваг у разі роботи зі змішаними групами, зокрема змішаними групами, що об'єднують суддів та прокурорів, а можливо, навіть інших фахівців із правових питань. З огляду на те, що доступ жінок до правосуддя є проблемою, яка охоплює всі етапи ланцюга правосуддя, важливу статистику можна отримати за умови достатньо широкої неоднорідності групи. Різноманітність у групі також може забезпечити більш широке співробітництво між різними спеціалістами з правових питань із метою покращення доступу жінок до правосуддя.

iv. Розробка навчальної програми, матеріалів та практичних вправ

Навчальний посібник можна використати як основне джерело для розробки навчального заходу щодо доступу жінок до правосуддя.

Основні частини посібника містять достатньо інформації для розробки презентацій за темами, вибраними для тренінгу. Навчальні заклади та тренери мають змогу розглянути питання про надсилання посібника учням заздалегідь, щоб вони ознайомилися з темами та їхнім змістом, оскільки під час навчального заходу не буде часу для ретельного перегляду посібника. Загальну частину посібника доповнюють

³⁹⁴. Навчальний посібник Ради Європи з Європейської конвенції з прав людини, стор. 12.

національні частини, які містять відповідну інформацію про національне законодавство та становище жінок у відповідній країні.

Посібник не наводить прикладів вправ для кожного модуля, але тренери можуть розробляти вправи, починаючи з прикладів, наведених у кожному модулі, а також зазначених предметів обговорень. Наприклад, модуль «Сімейне право» (модуль III «Що повинен знати кожен юрист-практик», розділ 3.3) містить таблицю стереотипів та міфів щодо гендерних ролей у сім'ї та їхнього впливу на питання сімейного права, такі як опіка над дітьми, розподіл майна після розлучення, оформлення шлюбу. Цю таблицю супроводжує контрольний список питань для обговорення. Використовуючи таблицю та питання для обговорення, тренери могли б провести груповий тренінг для обговорення гендерних стереотипів, що переважають у сімейних справах, та їхнього впливу на судові рішення у сфері сімейного права.

Також посібник не надає повномасштабних аналізів практичних прикладів, але містить достатню кількість покликань на приклади судової практики, які мають стосунок до обговорюваної проблеми. Тренери можуть змінювати приклади судової практики, наведені у *Навчальному посібнику*, для розробки аналізу прикладів, які можуть бути використані для групової роботи. Наприклад, у модулі 4.9 (Взаємодії з жінками-свідками та учасниками судового процесу) висвітлюється справа «*Беваква та С. проти Болгарії*» (Bevacqua and S v. Bulgaria) та запропоновано питання для обговорення. Тренери можуть використовувати як опис справи, так і запропонований предмет обговорення для розробки аналізу прикладу для групової роботи з питань взаємодії жінок-свідків, які постраждали від домашнього насильства, у контексті рішень про опіку над дітьми.

Практичні рекомендації щодо статусу міжнародних та регіональних інструментів для національних судів також належить розглянути в презентаціях або дискусіях, так само потребують розгляду практичні приклади випадків, які стосуються конфліктів між міжнародним та національним законодавствами. Корисне обговорення цих питань та конкретних прикладів наведено в *Навчальному посібнику* в розділах про законодавство та практику окремих країн.

До таких типів матеріалів, які вдасться безпосередньо розробити на основі інформації *Навчального посібника*, можна також додати інші ресурси та матеріали.

- Тренери мають змогу, окрім того, використовувати гіпотетичні випадки. Приклад гіпотетичної справи про сексуальне насильство наведено в Додатку 3. Доцільно використовувати факти з рішень Європейського суду з прав людини або Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, а також давати учасникам завдання з'ясувати, чи сталося порушення прав та згідно з якими статтями відповідних стандартів. Назву справи та відповідну країну важливо до кінця дискусії не розкривати, щоб учасники не змогли знайти рішення в Інтернеті. Учасникам можна запропонувати методичку «мозкового штурму» для розгляду справ у невеликих групах, а наприкінці оголосити їхні результати всій групі. Тренери повинні обговорити результати груп та надати аналіз фактичних рішень.
- Крім того, доцільно використати статті новин про порушення прав людини.
- Застосування навчальних судових процесів — надійний спосіб залучити слухачів до активної участі в підготовці, а також корисний метод заохотити учасників до практикування нових точок зору та навичок, набутих у захопливій формі. Рольові ігри вважають одним із методів навчання, який призводить до найвищих показників засвоєння знань та навичок.
- Як до, так і після презентації щодо відповідних міжнародних стандартів та стандартів Ради Європи учасникам можна запропонувати перелічити міжнародні положення про права людини, що мають стосунок до забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя. Це можна зробити групами або індивідуально.
- Зверніть увагу, що Додаток 1 до *Навчального посібника* містить перелік низки додаткових ресурсів, включно з відео та мультимедійними ресурсами.

Тренери з теми доступу жінок до правосуддя повинні сприяти обговоренню гендерних стереотипів в групі. Нижче наведено деякі вправи, які допоможуть тренерам розглянути гендерні упередження та з'ясувати питання гендерних стереотипів.

Вправа 1: Висловіть свої міркування про гендерні стереотипи, що поширені в культурі(ах), із якою(ими) ви знайомі.

Розглянемо запропоновані прислів'я, з'ясовуючи, які саме гендерні стереотипи такі прислів'я намагаються закріпити³⁹⁵. Чи можете ви згадати схожі/інші прислів'я в культурі, із якою ви знайомі? Які гендерні стереотипи вони відображають?

Цнотлива дівчина — лише та, що страждає і вмирає мовчки (Індія)

Освічена жінка вдвічі дурніша (США)

Хороша дружина, травмована нога і пара подертих штанів залишаються вдома (Нідерланди)

Лише скандальна жінка викликає свого чоловіка до суду (Уганда)

Жінка — питає, чоловік — відповідає (арабське, декілька мов)

Гордість чоловіка — знання, а гордість жінки — відмова від знань (Бразилія)

Якщо жіноча білизна сидить на вас добре, не намагайтеся надягати штани свого чоловіка (креольське, Мартиніка)

Вправа 2: Висловіть свої міркування щодо таких питань: Яка різниця у ставленні до жінки/чоловіка у вашій громаді?

Інформаційно-тематичний листок Ради Європи про рівноправ'я між жінками та чоловіками³⁹⁶ пропонує такі факти про гендерну нерівність у державах-членах Ради Європи:

У державах-членах Ради Європи жінки все ще значною мірою недостатньо представлені у сфері прийняття рішень. У 2015 році жінки становили 26% національних парламентів, тоді як чоловіки становили переважну більшість (76%). Крім того, частка чоловіків в урядах держав-членів Ради Європи становила 77%, а жінок — 23%. Також існує нерівність між жінками та чоловіками в їхній економічній активності, оскільки жінки беруть участь на рівні 52% (активних жінок), а чоловіки — на рівні 66%. Навіть більше — у більшості країн жінки заробляють у середньому лише 60-75% заробітної платні чоловіків, а середній рівень пенсійної гендерної прогалини у 28 країнах-членах Європейського Союзу становить 39%. Ці нерівності призводять до перешкод для доступу жінок до правосуддя, оскільки такі невідповідності означають, що жінки мають менше ресурсів, ніж чоловіки, а в установах, що приймають рішення, переважають чоловіки.

Тренери також повинні мати доступну статистику про гендерну нерівність у країні, де проводять тренінги (будь ласка, перегляньте національні частини посібника).

Вправа 3: Оцінка упереджень та обговорення стереотипів: гендер і кар'єра

Запросіть учасників взяти участь в **Імплицитному асоціативному тестуванні (ІАТ) щодо гендеру та кар'єри**³⁹⁷. Тренер повинен також пройти тестування та оголосити свій результат задля посилення довіри у групі. Цей тест займає близько 10 хвилин. Необхідно мати доступ до комп'ютера та підключення до Інтернету. Поясніть, що багато людей можуть бути здивовані результатами тесту. Тестування не відображає професіоналізму. Це лише спосіб кращого розуміння того, як глибоко вкорінені певні асоціації. Усвідомлення таких речей важливе, оскільки неявні уподобання здатні визначати поведінку. Неявні уподобання пов'язані з дискримінацією під час наймання на роботу та просування кар'єрною драбиною, лікування та прийняття рішень, пов'язаних із кримінальним правосуддям.

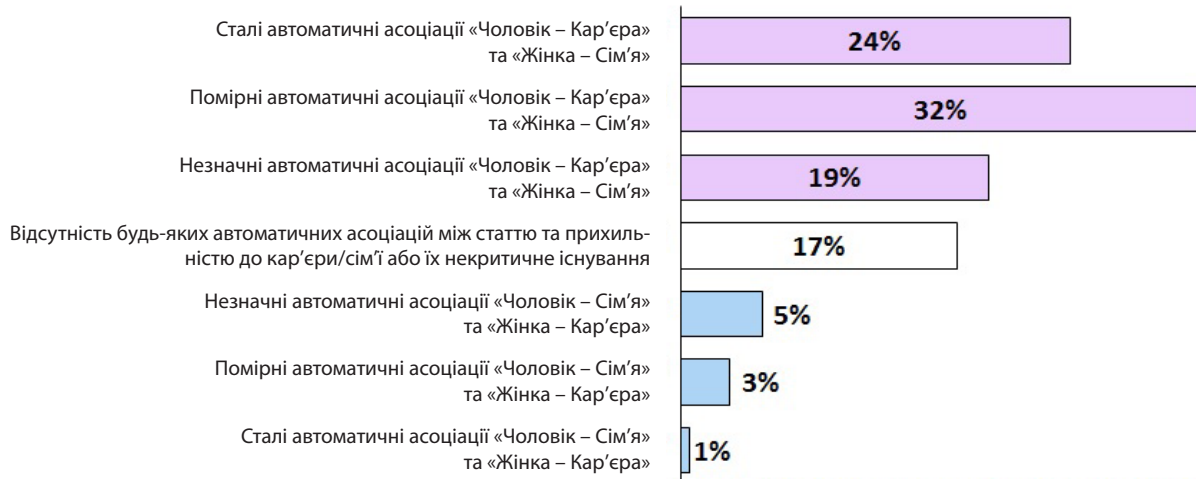
Пропоноване Імплицитне асоціативне тестування часто виявляє порівняний зв'язок між сім'єю і жінками та кар'єрою і чоловіками. Підсумок результатів інших респондентів показує, що більшість людей неявно пов'язують чоловіків із кар'єрою.

395. Приклади наведено з «Я знаю гендерні питання», навчального онлайн-курсу, підготованого Навчальним центром ООН-Жінки, доступного за покликанням: <https://trainingcentre.unwomen.org/course/description.php?id=2>

396. Рада Європи, 2015 рік. Інформаційно-тематичний листок Ради Європи про рівноправ'я між жінками та чоловіками доступний за покликанням: <https://rm.coe.int/168064f51b>

397. ІАТ — це один з інструментів, який можна використовувати для діагностики упереджень. Гарвардський університет, проект «Імплицит». Доступний за покликанням: <https://implicit.harvard.edu/implicit/>

Відсоток респондентів у мережі за кожним пунктом

У цьому графіку наведено об’єднаний результат 846020 проходжень тесту «Стать – Робота» в період між січнем 2005 року та груднем 2015 року.

Тепер подивімося на наші оцінки та обговорімо отримані результати. Тренер може анонімно збирати результати і представляти агрегований результат групі. Тренер може організувати дискусію щодо наслідків цих неєвних упереджень та способів мінімізувати їхній вплив на судові рішення.

Тренери повинні також спланувати проведення оцінки в кінці тренінгу для перевірки засвоєння знань. Це можна зробити у формі вікторини, яку має завершити вся група колективно, а не кожен учасник окремо.

У межах додаткових завдань кожному учасникові можна запропонувати розробити персональний план дій на наступні шість місяців. Учасників тренінгу просять подумати про те, як вони можуть застосувати отримані нові знання та навички упродовж подальших шести місяців. Це дуже корисний допоміжний інструмент, оскільки через півроку після навчання тренер може повернутись до учасників та дізнатися, як вони використали знання та навички та з якими перешкодами зіштовхнулися.

Остання частина проекту тренінгу полягає у виборі навчальних ресурсів та методик, координації тренерів, модераторів та інших фахівців й елементів тренінгу, а також ретельному вивченні часових обмежень. Результатом такого остаточного етапу є розробка порядку денного. Нижче наведено зразок порядку денного, а також запропоновано контрольний список для організації тренінгу, який міститься наприкінці цього додатка.

Зразок порядку денного тренінгу — два дні

Тут наведено приклад тренінгу, включеного до навчальних програм для безперервного навчання. Учасниками є судді із судів першої інстанції та апеляційних судів (30 учасників). Навчання проводять у приміщенні Інституту підготовки суддів.

Навчання проводить команда, яка складається з національного тренера (судді), міжнародного тренера та експерта з гендерних питань. Також для проведення гостьової презентації запрошено представника жіночої організації.

Відповідні елементи *Навчального посібника* та інші запропоновані інструменти та ресурси

ПЕРШИЙ ДЕНЬ		
8.45–9.00	Реєстрація учасників	
9.00–9.15	Вітальна промова представника Інституту підготовки суддів Знайомство з тренерами та огляд програми	
9.15–10.15	Вступна сесія (<i>національний тренер</i>)	Розігрівальна вправа та коротке знайомство з учасниками Обговорення мети та навчальних цілей тренінгу; якщо попередньо було проведено будь-яке анкетування, підбиття підсумків щодо очікувань від учасників Вправа: Висловіть свої міркування щодо таких питань: Як відрізняється ставлення до жінки/чоловіка у Вашій громаді (тренер може використовувати інформацію з національної частини посібника для підготовки фонового матеріалу для цієї вправи)?
10.15–10.30	Питання та відповіді	
10.30–10.45	<i>Перерва на каву</i>	
10.45–12.15	Модуль 1 (відповідно до Навчального посібника) Доступ до правосуддя. Жіночі права людини. Міжнародні стандарти та приклади судової практики (<i>міжнародний та/або національний тренер</i>)	Презентації на основі розділів 1.1 та 1.2. загальної частини Посібника Відео: CEDAW Quick & Concise: The principle of substantive equality (Принцип фактичної рівності) (див. Додаток до Навчального посібника)
12.15–13.00	Модуль 1 (вправи) Робота в невеликих групах, після чого відбувається пленарне обговорення	Вправа: Права жінок є правами людини.
13.00–14.15	<i>Перерва на обід</i>	
14.15–15.15	Модуль 2 (відповідно до Навчального посібника) Стандарти щодо доступу жінок до правосуддя, запроваджені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та огляд відповідної судової практики Європейського суду з прав людини	Презентація на основі модуля II загальної частини <i>Навчального посібника</i>
15.15–15.30	<i>Перерва на каву</i>	

15.30–16.30	Модуль 2 (продовження) Практична робота в невеликих групах, після чого відбувається пленарне обговорення	Вправа щодо міфів та стереотипів на основі таблиці, поданої наприкінці загальної частини розділу 3.2.1 із питань домашнього насильства <i>Навчального посібника</i> . Предмет обговорення: Розгляньте міфи та стереотипи й визначте моменти в зразковому ланцюзі правосуддя, де ці міфи та стереотипи можуть вплинути на доступ жінок до правосуддя.
ДРУГИЙ ДЕНЬ		
8.45–9.00	Реєстрація учасників	
9.00–10.00	Модуль 3 (відповідно до Навчального посібника) Тематична презентація: Насильство щодо жінок	Презентація на основі розділу 3.3 загальної частини посібника <i>Презентація гості, представниці жіночої організації, яка надає послуги з підтримки жертв домашнього насильства</i>
10.00–10.30	Модуль 4 (відповідно до Навчального посібника) Семинар із питань доказів	Розділ 4.3 загальної частини <i>Навчального посібника</i>
10.30–10.45	<i>Перерва на каву</i>	
10.45–11.30	Модуль 4 Семинар із управління гендерно-зумовленими справами та залого судових засідань	Розділ 4.8 загальної частини <i>Навчального посібника</i>
11.30–13.00	Модуль 4 Семинар із взаємодії з жінками-свідками та учасниками судового процесу	Розділ 4.9 загальної частини <i>Навчального посібника</i>
13.00–14.15	<i>Перерва на обід</i>	
14.15–15.30	Модуль 4 Представленість жінок та їхня кар'єра в судовій системі <i>Питання та відповіді</i>	Розділ 4.13 загальної частини <i>Навчального посібника</i>
15.30–15.45	Фінальне завдання (колективна вікторина)	Вікторина
15.45–16.00	<i>Перерва на каву</i>	
16.00–16.30	Оцінка семінару. Надання сертифікатів (необов'язково)	Форми оцінювання навчання; План дій — попросити учасників перелічити три пункти, які вони втілюватимуть у своїй повсякденній роботі після цього навчання. Можливі подальші кроки: через шість місяців попросіть учасників повернутися до цих трьох пунктів і вказати, чи реалізують вони їх, а якщо ні, то чому. З якими проблемами вони зіштовхуються?

b. Впровадження

Тренери, які проводять тренінг щодо доступу жінок до правосуддя для суддів та прокурорів, повинні уникати підходу із навчанням у класі. Це є важливою передумовою для успішного навчання з таких причин: (1) учасники — дорослі люди; (2) учасники — юридичні фахівці; і (3) учасники є однолітками або, можливо, ієрархічно стоять вище за тренера.

Тренери мають уникати спокуси надати якомога більше інформації у виділений час, а замість цього зосередити увагу на тому, щоб запропонувати стільки інформації (більше або менше), скільки необхідно для того, щоб група була мотивована, але водночас не нудьгувала. Відповідно до «навчальної піраміди», було виявлено, що люди найменше уникають пасивних методів навчання, таких як лекції (5%); читання (10%); аудіовізуальні (20%) та демонстраційні (30%) методи, а найбільше — методів спільного навчання, таких як групова дискусія (50%); практика через виконання (75%); і методу «навчаючи вчуся» (90%). Участь та зміцнення довіри у групі є ключовими елементами успішного навчання, особливо щодо теми з особистої сфери слухачів, наприклад насильство щодо жінок, надання допомоги, нерівність у професійній діяльності тощо.

Відкритість, чесність та гумор є важливими елементами для гарантування участі слухачів та побудови довіри. Спробуйте спочатку розігрівальні вправи, схожі до наведеної нижче:

Приклад розігрівальної вправи³⁹⁸:

1. Привітайте учасників тренінгу та назвіть себе перед групою. Це варто зробити дуже лаконічно.
2. Попросіть кожного учасника назвати себе, просто додавши прикметник до свого імені, який починається з тієї самої літери, що й ім'я, а вже далі вказати назву своєї організації та посаду. Ви можете почати із себе, пояснюючи, що саме ви вимагаєте від учасників.

Наприклад:

«Я — товариська Тетяна. Я працюю суддею із сімейного права»

«Я — надійна Наталія. Я працюю в апеляційному суді «Х»».

«Я — майстерний Миколай. Я працюю суддею в кримінальному суді».

Цю вправу можна робити сидячи, але вона проходить більш весело і активно, якщо учасники стоять у колі. Кожен учасник виходить у середину кола та називає себе. Учасники запам'ятають кумедні прикметники про один одного. Найважливіше, що встановлюється атмосфера неформальності.

Одним із головних завдань тренера є забезпечення того, щоб усі учасники активно проявляли інтерес до тем обговорень та залишалися «на зв'язку» з групою. Із самого початку варто зазначити, що необхідно брати активну участь, оскільки це має вирішальне значення для успішного навчання.

На залученість слухачів до навчання будуть впливати не тільки підхід та стиль тренера, але також навчальна обстановка, наприклад місце розташування, обладнання та облаштування приміщення. Облаштування приміщення важливе для збільшення залученості слухачів. Розмір кімнати повинен відповідати розміру групи, тобто бути достатньо великим для забезпечення комфорту, але не надто великим, щоб учасники не мали змоги десь сховатись. U-подібне розміщення буде найкращим, оскільки воно дозволяє учасникам дивитись один на одного, а тренер може рухатися і ходити посередині. Необхідно уникати такого розміщення, як в аудиторії чи в класі, коли стільці прикручені до підлоги. Розміщення у групах по 4–6 чоловік на стіл буде вдалим для обговорення в невеликих групах.

Для того, щоб сформувати атмосферу довіри всередині групи, учасникам можна запропонувати говорити з (їхнього власного) досвіду. Тренер може показати таку відкритість, самостійно розповідаючи про свій власний досвід, наприклад ситуацію, у якій він/вона зазнав/ла дискримінації. Такий експериментальний підхід може бути використаний для розвіювання міфу про нейтралітет і чіткого визначення, що кожен професіонал є людиною, яка не повинна відкидати впливу особистого досвіду, цінностей та переконань, а має виявляти та замислюватися про те, як такі чинники здатні вплинути на рішення та, зокрема, судові рішення.

Задля забезпечення активного залучення учасникам варто дозволити говорити, ставити питання, обговорювати, РОБИТИ щось, а не лише слухати (тренера або інших викладачів). Участь, а не пасивне сприйняття, підвищує цінність навчання для учасників, а також задоволення, яке отримують тренери. Немає чіткого правила щодо того, наскільки багато група повинна працювати і скільки вправ потрібно включити до навчального заходу. Насправді деякі тренери вважають за краще провести цілий тренінг у груповій вправі, без або з малою кількістю презентацій. Такий тип підходу до семінару може виявитись дуже ефективним, оскільки він дозволяє пройти теми лише через обговорення та відгуки тренера. Однак він вимагатиме

398. Цей приклад продемонструвала міжнародна організація «Кооператив сприяння і допомоги усюди» (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere), 2014 рік. Навчальні матеріали щодо гендеру, рівності та різноманітності.

більш серйозної попередньої підготовки, наприклад надсилання Навчального посібника з проханням до учасників заздалегідь прочитати відповідні розділи.

Групову роботу можна проводити у формі «*мозкового штурму*» (коли учасникам пропонують дати свій відгук на певне твердження або якесь питання, а тренер у той час фіксує ідеї мовця на дошці); *дискусійних груп* (невеликі групи від трьох до чотирьох чоловік, які швидко обговорюють одне питання або відповідають на одне питання, перш ніж дати відповідь для всіх); або методом «*сніжної грудки*»/«*піраміди*» (аудиторію просять обговорити тему за короткий проміжок часу, даючи, скажімо, 3–4 хвилини, у парах або утрьох, потім пари/трійки обговорюють свої висновки упродовж іншого короткого періоду з іншою парою/трійкою для виявлення наявності розбіжностей / схожості методів досягнення такого висновку, після чого відбувається загальна дискусія)³⁹⁹.

Групова робота також може мати форму рольової гри. Зокрема для теми взаємодії з жінками-свідками, сторонами у судовому процесі або підсудними із врахуванням гендерних аспектів (див. модуль 4.9 *Навчального посібника*) ефективним може бути застосування рольової гри, наприклад навчального судового слухання з питань домашнього насильства або сексуального насильства. Членам групи будуть призначені різні ролі (потерпілий, прокурор, офіцер поліції, суддя). Далі учасники-актори виступатимуть кожен у своїй ролі перед цілою групою. Уважно сплануйте все, оскільки тренер повинен заздалегідь підготувати сценарій для ролевих ігор.

Інший тип групової роботи, який підходить для тем Навчального посібника, оскільки часто вони пов'язані зі ставленнями та цінностями серед суддів та прокурорів, є вправа на розробку бачення ситуації з точки зору інших людей. Наприклад, після презентації жертви або жіночої організації чи після відвідування притулку (у разі наявності доступу) попросіть групу спробувати побачити ситуації з позиції жертви та обговорити можливі перешкоди для повідомлення про інцидент поліції чи для надання свідчень у суді.

c. Оцінка

Було б найкраще, коли б оцінку тренінгу проводили як тренери, які оцінюють рівень засвоєння знань із боку учасників, так і слухачі, які надають відгуки про якість тренінгу. Важливо використати форму оцінювання в кінці тренінгу, щоб слухачі могли надати відгуки. Результати цієї оцінки можуть бути представлені на наступних тренінгах, що допоможе визначити майбутні потреби в навчанні та надасть аналіз такого навчального заходу.

d. Подальші кроки

Подальші кроки проводитимуться принаймні на двох рівнях: індивідуальному та інституційному. Як було вказано раніше, учасникам тренінгу можуть запропонувати розробити персональний план дій на наступні шість місяців після тренінгу; такий план тренер зможе згодом дослідити з метою виявлення того, як учасникам вдалося використати набуті знання та з якими перешкодами їм довелося зіштовхнутися. Крім того, якщо така підготовка є частиною серії тренінгів, важливо стежити за подальшими заняттями, щоб учасники могли поступово нарощувати свої знання.

На інституційному рівні важливо забезпечити, аби відповідні тренінги безперервно відбувалися та підтримувалися, та подбати про подальші заходи для гарантування найкращого застосування набутих навичок.

³⁹⁹ Ця класифікація групової роботи представлена в Навчальному посібнику з Європейської конвенції з прав людини, с. 54–55. Рада Європи. 2007 рік. Навчальний посібник з Європейської конвенції з прав людини.

Контрольний список для розробки та проведення тренінгів на основі Навчального посібника для суддів та прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя

Завдання	Відповідальний	Часовий період
Визначтеся з тривалістю тренінгу (в ідеалі, 2–3 дні або тренінг, інтегрований у семестрову навчальну програму для початкової підготовки)	Навчальний заклад	Щонайменше за три місяці до навчального заходу
Визначтеся із рівнем підготовки (початківці/досвідчені фахівці)	Навчальний заклад	Щонайменше за три місяці до навчального заходу
Виберіть тренерів: національних та міжнародних, експертів із гендерних питань, гостей-викладачів та представників громадянського суспільства	Навчальний заклад	Щонайменше за три місяці до навчального заходу
Оцінка потреб в навчанні	В ідеалі вони повинні ґрунтуватися на наявних оцінках потреб на рівні навчальних закладів	Щонайменше за два місяці до навчального заходу
Встановлення навчальних цілей	Тренери та навчальний заклад	Щонайменше за два місяці до навчального заходу
Адаптація до цільової аудиторії	Тренери	Щонайменше за два місяці до навчального заходу
Адаптація до національних вимог щодо навчання	Тренери та навчальний заклад	Щонайменше за два місяці до навчального заходу
Надсилання запрошень або підтверджень участі слухачам	Навчальний заклад	Щонайменше за місяць
Розробка навчальних матеріалів та практичних вправ	Тренери	Щонайменше за три тижні до навчального заходу
Переконайтеся, що навчання передбачає ситуаційні дослідження	Тренери	Щонайменше за три тижні до навчального заходу
Заздалегідь відправте матеріали слухачам	Тренери та навчальні заклади	Щонайменше за два тижні до навчального заходу
Підготувати фінальну оцінку для учасників та інструменти оцінювання (наприклад форму оцінювання)	Тренери	Щонайменше за два тижні до навчального заходу
Підготуйте додаткові завдання (наприклад особистий план дій)	Тренери	Щонайменше за два тижні до навчального заходу
Розішліть остаточну програму (включно з передбачуваними результатами навчання)	Тренери та навчальний заклад	Щонайменше за тиждень до навчального заходу
Оцінювання навчання	Тренери та слухачі	У день проведення тренінгу
Сертифікація	Навчальний заклад	Сертифікати готують заздалегідь; сертифікація в останній день тренінгу
Обговорювання результатів оцінювання та майбутні потреби в навчанні	Тренери та навчальний заклад	Незабаром після навчального заходу
Подальші кроки	Навчальні заклади, тренери, слухачі	Через шість місяців після тренувань

Примітка: Окрім зазначених вище кроків, під час підготовки навчального заходу необхідно також належним чином розглянути питання практичної організації, такі як: прийняти рішення щодо бюджету; підготувати таблички з іменами учасників та тренерів; визначити місце проведення; знайти приміщення; знайти перекладачів; передбачити перерви на каву та обід; підготувати роздаткові матеріали в місці проведення; подбати про наявність обладнання: комп'ютер із відповідним програмним забезпеченням для презентації, підвісний проектор, дошки та ручки тощо.

Додаток 2: Зразкові вправи та практичні інструменти для тренерів

I. Зразок презентації онлайн: Доступ жінок до правосуддя та Стамбульська конвенція

Стандарти щодо доступу жінок до правосуддя, запроваджені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та огляд відповідної судової практики Європейського суду з прав людини

1. Загальна інформація про Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)
2. Основні аспекти Стамбульської конвенції
3. Сфера застосування Конвенції: кого стосується Конвенція?
4. Основні принципи Стамбульської конвенції:
 - a. Запобігання
 - b. Захист
 - c. Судове переслідування та покарання
 - d. Інтегрована політика
5. Форми насильства, визнані Стамбульською конвенцією за протиправні
6. Стандарти щодо доступу до правосуддя для жінок, які постраждали від гендерно-зумовленого насильства, запроваджені Стамбульською конвенцією
 - a. належно надавати правову інформацію (стаття 19);
 - b. заохочувати повідомлення (стаття 27);
 - c. надавати жертвам належні засоби цивільно-правового захисту (стаття 29) та компенсації (стаття 30);
 - d. гарантувати, що розслідування та судове провадження здійснюються без неналежних зволікань (стаття 49) і що прокурори можуть ініціювати та продовжувати провадження, навіть якщо жертва відкликає свою скаргу (пункт 1 статті 55);
 - e. гарантувати можливість для урядових і неурядових організацій та консультантів із питань домашнього насильства надавати допомогу та/або підтримку жертвам, на їхнє прохання, під час проведення розслідувань і судових розглядів (пункт 2 статті 55);
 - f. гарантувати, що докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволено лише тоді, коли такі факти є суттєвими і необхідними (стаття 54);
 - g. гарантувати, що заборонено обов'язкове застосування до процесів або ухвалення вироків альтернативного способу вирішення вироків (стаття 48);
 - h. гарантувати захист жертв на всіх стадіях розслідування та судового провадження (статті 56);
 - i. надавати жертвам доступ до безоплатної правової допомоги (стаття 57).
7. Приклади з судової практики Європейського суду з прав людини
 - a. *Справа «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey)*
 - b. *Справа «У. проти Словенії» (U. v. Slovenia)*
 - c. *Справа «М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*
8. Висновки: використовувати Стамбульську конвенцію для покращення доступу жінок до правосуддя

II. Зразкова вправа за матеріалами справи Європейського суду з прав людини

Огляд: У розділі 4.9 Навчального посібника щодо взаємодії з жінками-свідками та учасниками судового процесу висвітлено справу *«Беваква та С. проти Болгарії» (Bevacqua and S v. Bulgaria)* та запропоновано питання для обговорення. Тренери можуть використовувати як опис справи, так і запропонований предмет обговорення для розробки аналізу прикладу для групової роботи з питань взаємодії жінок-свідків, які постраждали від домашнього насильства, у контексті рішень про опіку над дітьми.

Приклад з практики Суду: У справі «Беваква та С. проти Болгарії» (Bevacqua and S v. Bulgaria) заявниця та її чоловік розійшлися через вчинення домашнього насильства; заявниця подала заяву про встановлення опіки над своєю дитиною, сином, і погодилась на те, що батько буде мати можливість бачитись із дитиною. Після одного з таких відвідувань батько відмовився повернути дитину матері та припинив будь-які контакти із заявницею. Пізніше заявниця забрала дитину з дитячого садка, і вони удвох залишилися на постійному перебуванні в гуртожитку для жертв домашнього насильства. Після скарги чоловіка влада погрозувала порушити справу про насильницьке викрадення дитини. Попри те, що заявниця надала інформацію про домашнє насильство та просила про тимчасову опіку над дитиною, суд відмовив їй. Заявниця згодом погодилась на спільну опіку над дитиною, однак протягом цього часу чоловік і далі продовжував вчиняти насильство на нею. Зрештою жінка отримала право опіки над дитиною, але батька не було покарано за домашнє насильство. ЄСПЛ встановив, що сталося порушення як прав заявниці, так і прав дитини відповідно до статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя). Суд зазначив, що нездатність держави негайно вживати заходів щодо тимчасової опіки негативно позначилась на стані дитини, а також підкреслив, що держава не вжила достатньо заходів реагування на домашнє насильство з боку колишнього чоловіка заявниці.

Предмет обговорення: Зверніть увагу, що ЄСПЛ прийняв рішення у справі «Беваква та С. проти Болгарії» до того, як Стамбульська конвенція набула чинності. Як можуть відрізнитися мотивування Суду у справі з тими самими фактами, коли події трапились у країні, яка ратифікувала Стамбульську конвенцію, але все-таки Суд приймає таке саме рішення?

III. Зразок гіпотетичної справи про сексуальне насильство: провадження та розслідування⁴⁰⁰

Справа: жертва, 40-річна жінка, іде з роботи; вона щоденно їздить до маленького містечка, де працює на фабриці, та повертається в село, у якому живе. Загальна відстань між поселеннями становить 4 км або одну годину ходьби. Її часто підвозять односельці або водії із сусідніх сіл. У листопаді 2014 року, коли звечоріло, вона намагалась зловити попутну машину в напрямку її села, коли одна з машин зупинилася. Вона впізнала водія, двоюрідного брата одного з її односельців, і вирішила сісти в машину з ним.

Прямо перед в'їздом у село водій з'їхав із дороги у бік маленького лісу. Водій розповів жінці, що вже давно хотів познайомитись із нею і зробити її «своєю жінкою». Жертва відповіла, що вона заміжня жінка, до того ж на кілька років старша за нього, та що вона також дуже втомлена і хоче повернутися додому. Чоловік продовжував говорити, розповідаючи про те, що в нього ерекція і він хоче зараз зайнятися тут сексом, адже він ніколи не робив цього в машині. Він також сказав, що йому не заважає, що вона одружена. Це навіть краще насправді, тому що вона не буде хвилюватися через те, що ще раз займеться сексом.

Жертва намагалася відчинити двері, але водій замкнув її та сказав розслабитися і залишатися спокійною, оскільки він не хоче убити її, але зробить це, якщо вона все ж таки буде опиралася, як «тупа курка». Він вийшов з машини, витягнув жертву за волосся, штовхнув на заднє сидіння та, незважаючи на її опір, проник у неї. Коли жертва опиралася, з неї злетіла сережка, а її спідниця трохи порвалася. Крім того, у неї з'явилися характерні синці на стегнах і грудях, які є ознаками насильства. Штани нападника також порвалися під час боротьби в ділянці кишень.

Після з'валтування нападник сказав їй, що відвезе її додому, і якщо вона буде розумницею, то не дозволить собі стати посміховиськом на все село, а також не ризикуватиме тим, що чоловік залишить її одну з двома дітьми. З іншого боку, він хотів би, аби вони залишалися друзями, і одного дня вона, можливо, навіть навчиться любити його. Принижена та змучена, боячись не залишитися самою в лісі, досить далеко від села, жертва залишилася в машині, а водій відвіз її додому. Вона хотіла лише якнайшвидше добратися додому, щоб одразу вимитися, аби (не дай боже!) не завагітніти від з'валтування. Вона не могла вирішити, чи казати чоловікові, що сталося. Він у кожному разі завжди був злий, оскільки втратив роботу.

Як вона може бути певна, що її діти ніколи не дізнаються про це (щоб інші діти не знущались з них), чи що так само не знатимуть про це її батьки (оскільки в матері слабке серце, яке може не витримати таких новин)? І що скажуть люди?

У їхньому селі немає відділення поліції.

400. Цю справу підготувала суддя Коріна Войку, директор Департаменту з питань законодавства та документації Вищої ради магістратури Румунії, із метою проведення навчального семінару з питань доступу жінок до правосуддя, яке здійснює Рада Європи.

Вправи:

А. Будь ласка, назвіть відповідні аргументи:

Аргументи жертви проти подання скарги:

В. Заповніть та обговоріть анкету нижче:

Етап/ крок	Наскільки важливий цей крок для остаточного вирішення цієї справи? <i>Примітка: ДВ = дуже важливий К = корисний Н = не важливий</i>	З огляду на ваш досвід, скільки часу потрібно для того, щоб цей крок було зроблено після того, як було вчинено передбачуваний злочин (у днях)?	З огляду на ваш досвід, коли факти, доступні на цьому етапі, стають відомі судовим органам (кількість днів із моменту передбачуваного злочину)?	Коли було б бажано зробити цей крок?	Куди жертва повинна звернутися, щоб завершити цей крок (у разі необхідності її присутності)?	Чи є законодавча база/ технічні засоби/ фінансові ресурси тощо достатніми для завершення цього кроку?
Подання скарги						
Розслідування місця злочину						
Документування доказів, що залишилися на одязі жертви						
Судово-медичний огляд тіла жертви						
Взяття біологічних матеріалів із жертви для доказів						
Огляд автомобіля та житла обвинуваченого						
Взяття біологічних матеріалів із підозрюваного для доказів						
Аналіз взятих біоматеріалів						
Психологічне тестування жертви						
Психологічне тестування підозрюваного						
Допит жертви						
Допит підозрюваного						
Допит свідків						
Очна ставка між жертвою та підозрюваним						
Інформування жертви про її процесуальні права						
Юридична допомога жертві						
Психологічна підтримка жертви						
Громадське розслідування						

Етап/ крок	Наскільки важливий цей крок для остаточного вирішення цієї справи? Примітка: ДВ = дуже важливий К = корисний Н = не важливий	З огляду на ваш досвід, скільки часу потрібно для того, щоб цей крок було зроблено після того, як було вчинено передбачуваний злочин (у днях)?	З огляду на ваш досвід, коли факти, доступні на цьому етапі, стають відомі судовим органам (кількість днів із моменту передбачуваного злочину)?	Коли було б <u>бажано</u> зробити цей крок?	Куди жертва повинна звернутися, щоб завершити цей крок (у разі необхідності її присутності)?	Чи є законодавча база/ технічні засоби/ фінансові ресурси тощо достатніми для завершення цього кроку?
Перевірка національного реєстру злочинців						
Запобіжні заходи проти агресора						
Заходи захисту жертви						
Отримання статусу цивільно-правової сторони						
Судовий розгляд						
Судове рішення						
Кривдник відшкодовує жертві заподіяну шкоду						
Держава надає жертві компенсацію						

IV. Зразок анкети для оцінки необхідностей

Планування навчального заходу стосовно доступу жінок до правосуддя якомога більше має орієнтуватися на наявну оцінку потреб на рівні навчальних закладів для суддів чи прокурорів, які проводять тренінг. Якщо буде потрібно конкретна швидка оцінка потреб, тренери можуть надіслати просту анкету за кілька тижнів до навчання, щоб оцінити очікування та рівень знань учасників тренінгу.

Шановний учаснику!

Дякуємо вам за те, що затратили свій час на заповнення цієї анкети перед тренінгом. Ваша відповідь є анонімною, проте вона надасть дуже корисну інформацію, яка допоможе визначити майбутні навчальні заходи. Інформацію, зібрану завдяки цьому опитуванню, буде використано лише для цієї мети. Ми просимо вас відповідати чесно і максимально повно.

1. Загальна інформація
 - a. Місце роботи (організація/ департамент/ суд):
 - b. Посада:
 - c. Рівень:
 - d. Стать:
2. Рівень освіти та попередній досвід навчання щодо доступу жінок до правосуддя або прав жінок/ питань гендерної рівності
 - a. Який найвищий отриманий рівень освіти?
 - b. Чи проходили ви вступне навчання з прав жінок/ гендерної рівності? *Так/Ні*
 - c. Чи брали ви участь у тренінгах, пов'язаних із правами жінок/ гендерною рівністю, протягом останніх двох років? *Так/Ні*

3. Знання про гендерну рівність та конкретні питання, пов'язані з доступом жінок до правосуддя
 - a. Наскільки ви ознайомлені з міжнародними нормами щодо прав жінок? За шкалою від 1 до 5 (1 мало ознайомлені, 5 досконало ознайомлені)
 - b. Якою мірою проблеми, пов'язані з доступом жінок до правосуддя, впливають на Вашу повсякденну роботу? (зовсім не впливають/ певною мірою впливають/ істотно впливають)
4. Потреби в навчанні
 - a. Яка з наведених нижче тем для навчання вас цікавить найбільше? (оберіть три основних)
 - Аспекти щодо прав жінок, гендерної рівності та доступу жінок до правосуддя
 - Міжнародні стандарти
 - Судова практика регіональних судів, зокрема Європейського суду з прав людини
 - Практичні вказівки щодо покращення доступу жінок до правосуддя в практиці суддів та/або прокурорів
 - Тематичні презентації та дискусії з таких питань (виберіть дві теми) о Статевो-/гендерно-зумовлена дискримінація
 - o Насильство щодо жінок
 - o Покращення доступу жертв домашнього насильства до правосуддя
 - o Доступ жінок до правосуддя у справах про розлучення, визначення опіки та з інших сімейних питань
 - o Доступ жінок до правосуддя в контексті трудових прав
 - b. У яких інструментах та джерелах інформації ви найбільше зацікавлені для підтримки Вашої роботи?
5. Будь ласка, поділіться своїми думками або коментарями, які, на Вашу думку, можуть бути корисними.

V. Зразок оцінювальної анкети⁴⁰¹

Питання можуть містити різні варіанти відповідей. Нижче наведено кілька прикладів:

Лінійна шкала: слухачі вказують свої відповіді на декілька тверджень: наприклад:

Будь ласка, оцініть твердження за шкалою від 1 до 5 (1 = погано; 5 = відмінно):

Спосіб проведення навчання

Зміст наданої інформації

Корисність лекторів та/або роздаткового матеріалу

Ваші знання теми перед тренуванням

Ваші знання теми зараз

Виберіть найбільш доречну відповідь: можлива одна (або, можливо, більше) відповідь, наприклад: **Який/Які фактор(и) був(ли) найважливіший(і) під час відвідування тренінгу?**

[Позначте всі відповіді, які були доречні у Вашій ситуації]

- Я відчув, що я дізнаюсь щось корисне
- Зміст навчання стосується моєї роботи
- Мій безпосередній керівник поставив переді мною завдання відвідувати ці заняття
- Мої колеги розповіли, що вони беруть участь
- Я хотів відвідати заняття, щоб зустрітись з іншими колегами

⁴⁰¹. За матеріалами *Навчального посібника з Європейської конвенції з прав людини*. Рада Європи. 2007 рік. Навчальний посібник з Європейської конвенції з прав людини.

Виберіть одну відповідь із кількох альтернатив: *можлива одна відповідь, наприклад:*

Наскільки важливим, на Вашу думку, було для вас навчання? Оберіть найбільш доречний варіант:

- Я зможу застосовувати мої нові знання на практиці негайно
- Думаю, що зможу певним чином використати мої нові знання вже найближчим часом
- Мені здається, що найближчим часом я не зможу істотно застосувати нові знання на практиці
- Отримані знання мені не вдалося застосувати

Отримайте обмежену кількість відкритих відповідей: слухачів просять поділитися основними враженнями, наприклад:

Вкажіть три найважливіші речі, про які ви дізнались/які будете застосовувати у Вашій роботі?

Крім того, надзвичайно важливо, наприкінці кожного переліку питань залишати місце для будь-яких коментарів, які учасник, можливо, захоче залишити: перед таким місцем можна написати, скажімо, таке: «Ваші додаткові коментарі» або «Чи маєте ви будь-які пропозиції для покращення навчання на майбутнє?»

Також запитайте слухачів про їхнє враження щодо місця проведення: чи легко було знайти місце проведення, чи сподобалося їм приміщення, його облаштування, акустика, харчування тощо.

VI . Зразок особистого плану дій

Наприкінці тренінгу учасникам варто запропонувати перелічити таких три-шість заходів, які вони могли б застосовувати у своїй повсякденній роботі з метою покращення доступу жінок до правосуддя. Тренери можуть пояснити, що вони зв'яжуться з учасниками через шість місяців, аби дізнатися про прогрес у застосуванні таких заходів, незалежно від того, чи було легко здійснювати їх, і чи потрібна була учасникам додаткова підтримка, включно із додатковою підготовкою.

Додаток 3: Вибрані ресурси з гендерної рівності та доступу жінок до правосуддя

1. Органи та матеріали ООН
2. Органи та матеріали Ради Європи
3. Рекомендаційні та навчальні матеріали
4. Загальні довідкові матеріали
5. Бази даних судової практики
6. Відеоресурси

1 . Органи та матеріали ООН

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок
<http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/cedawindex.aspx>

Загальні рекомендації
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

Загальна рекомендація №33 «Про доступ жінок до правосуддя» (2015 рік)
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

Спеціальний доповідач з питань про насильство щодо жінок, його причини та наслідки
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>

2. Органи, стандарти та матеріали Ради Європи

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) та Група експертів що виступає проти насильства щодо жінок та домашнього насильства

<http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

Європейський комітет із соціальних прав

<http://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter/european-committee-of-social-rights>

Європейський суд з прав людини, Прес-служба, Інформаційно-тематичні матеріали про практику Суду, у тому числі про гендерну рівність, домашнє насильство, насильство щодо жінок, репродуктивні права, торгівлю людьми, права, пов'язані з роботою, та інше.

<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets>

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Група експертів із заходів щодо протидії торгівлі людьми

<http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/home>

Концептуальні засади гендерної інтеграції, методологія та представлення передового досвіду —

Остаточний звіт про діяльність групи фахівців із питань інтеграції (2004 рік) та Рекомендація (84)

[https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=](https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806bof41)

[09000016806bof41](https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806bof41)

Гендерна рівність та права жінок — стандарти Ради Європи (2016 рік)

<https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6930-gender-equality-and-women-s-rights-council-of-europe-standards.html>

Публікації з питань гендерної рівності:

<http://www.coe.int/en/web/genderequality/publications>

Глосарій гендерної рівності [англійська, французька мова]

<https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6947-gender-equality-glossary.html>

Публікації щодо забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя:

<http://www.coe.int/en/web/genderequality/equal-access-of-women-to-justice>

Техніко-економічне обґрунтування щодо рівного доступу жінок до правосуддя (2013 рік)

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b1e>

Збірник передових практик держав-членів для зменшення наявних перешкод та сприяння доступу жінок до правосуддя (2015 рік)

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b12>

Публікації щодо покращення доступу жінок до правосуддя у п'яти країнах Східного партнерства:

<http://www.coe.int/fr/web/genderequality/women-s-access-to-justice>

Національні дослідження перешкод, засобів юридичного захисту та передового досвіду доступу жінок до правосуддя в п'яти країнах Східного партнерства (2016 рік)

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806bof41>

3. Рекомендаційні та навчальні матеріали Рівноправ'я/ Гендерної рівності

Доступ до правосуддя у справах щодо дискримінації в ЄС: Кроки до подальшого рівноправ'я

(Агентство Європейського союзу щодо питань основоположних прав — FRA, 2012 рік) [німецька, англійська, французька]

<http://fra.europa.eu/en/publication/2012/access-justice-cases-discrimination-eu-steps-further-equality>

Доступ до правосуддя: дискримінація щодо жінок у системах кримінального судочинства (Міжнародна тюремна реформа, 2012 рік)

<https://www.penalreform.org/resource/access-justice-discrimination-women-criminal-justice-systems/>

Процесуальний довідник «Рівність перед законом» (Equality Before the Law Benchbook) (Судова комісія Нового Південного Уельсу/ Австралія, 2016 рік)

https://www.judcom.nsw.gov.au/wp-content/uploads/2016/07/Equality_before_the_Law_Bench_Book.pdf

Процесуальний довідник «Рівність перед законом» (Equality Before the Law Benchbook)
(Департамент Генерального прокурора/ Західна Австралія, 2009 рік)
http://www.supremecourt.wa.gov.au/_files/equality_before_the_law_benchbook.pdf

Процесуальний довідник «Рівне поводження» (Equal Treatment Bench Book)
(Суддівський коледж/ Великобританія, 2013 рік)
<https://www.judiciary.gov.uk/publications/equal-treatment-bench-book/>

Закон про гендерну рівність на практиці: посібник для суддів та юристів-практиків
(Управління з питань гендерної рівності Хорватії й Інститут охорони здоров'я та соціальної політики Фінляндії, 2017 рік)
http://pak.hr/cke/ostalo%206/Manual_Gender%20Equality%20Law%20in%20Practice_ENG.pdf

Гендер у правосудді (Європейський інститут гендерної рівності, 2017 рік)
<http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/gender-justice>

Довідник з європейського права стосовно доступу до правосуддя
(Агентство Європейського союзу щодо питань основоположних прав та Рада Європи, 2016 рік) [Декілька мов]
<http://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice>

Довідник з європейського антидискримінаційного права
(Агентство Європейського союзу щодо питань основоположних прав та Рада Європи, 2011 рік) [Декілька мов]
<http://fra.europa.eu/en/publication/2011/handbook-european-non-discrimination-law>

Довідник для підготовки суддів із питань антидискримінаційного права
(Організація з безпеки і співробітництва в Європі, 2012 рік) [англійська, македонська]
<http://www.osce.org/skorje/116787>

Освіта в галузі прав людини для фахових юристів (HELP) — самонавчання та дистанційне навчання (Рада Європи) [декілька мов]
<http://help.elearning.ext.coe.int>

Ухвалення судових рішень із врахуванням гендерного питання: Протокол (Національний верховний суд Мексики, 2014 рік) [Англійська, іспанська] <http://www.sitios.scjn.gob.mx/codhap/ProtocolGenderPerspective>
<http://www.sitios.scjn.gob.mx/codhap/node/1153/>

Навчальний посібник із гендерної чутливості та Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Центр прав людини Атенео/Філіппіни, ЮНІФЕМ, 2007 рік)
http://unwomen-asiapacific.org/docs/cedaw/archive/Philippines/P9_CEDAWTrainingManual_PhilJA.pdf

Насильство щодо жінок/Гендерно-зумовлене насильство

Пакет основних послуг для жінок та дівчат, які зазнали насильства/ модуль 3: Основні послуги з правосуддя та охорони правопорядку (ООН-Жінки, ФН ООН, ВООЗ, ПРООН та УНЗ ООН, 2015 рік) [арабська, англійська, іспанська, французька]⁴⁰²
<http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/12/essential-services-package-for-women-and-girls-subject-to-violence>

Рекомендації щодо Стамбульської конвенції, Рада Європи
<http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/publications>

Підвищення ефективності представників правоохоронних органів та сфери юстиції у боротьбі з насильством проти жінок та домашнім насильством: посібник з підготовки тренерів (Рада Європи, 2016 рік)
<https://rm.coe.int/16806acdffd>

Запобігання насильству щодо жінок та боротьба з ним: навчальний ресурс для підготовки працівників правоохоронних та судових органів (Рада Європи, 2016 рік)
<https://rm.coe.int/16805970c1>

Довідник із питань ефективного кримінального переслідування стосовно насильства щодо жінок та дівчат (УНЗ ООН, ООН-Жінки, 2014 рік)
http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/14-02565_Ebook_new.pdf

402. Зараз перекладають російською мовою.

Довідник із законодавства про насильство щодо жінок (ООН-Жінки, 2012 рік) [декілька мов]
<http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-handbook.htm>

Сексуальне насильство щодо жінок: Подолання шкідливих гендерних стереотипів та переконань у сфері права та практики (Міжнародна комісія юристів, 2015 рік)
<https://www.icj.org/icj-addresses-harmful-gender-stereotypes-and-assumptions/>

Доступ жінок до правосуддя за гендерно-зумовлене насильство: посібник для практиків
(Міжнародна комісія юристів, 2016 рік)
<https://www.icj.org/womens-access-to-justice-for-gender-based-violence-icj-practitioners-guide-n-12-launched/>

4. Загальні довідкові матеріали

Матеріали опитування з основоположних прав та насильства, проведеного Агентством Європейського союзу щодо питань основоположних прав у межах Європейського союзу:
<http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-data-explorer-violence-against-women-survey>

Матеріали щодо гендерних стереотипів/ формування стереотипів (УВКПЛ):
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/GenderStereotypes.aspx>

Викорінення стереотипів у судовій системі: Рівний доступ до правосуддя для жінок у справах про гендерно-зумовлене насильство (УВКПЛ (2014 рік)
www.ohchr.org/Documents/.../Women/.../StudyGenderStereotyping.doc

Progress of the World's Women: In Pursuit of Justice 2011–2012. (ООН-Жінки, 2011 рік) [декілька мов]
<http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2011/7/progress-of-the-world-s-women-in-pursuit-of-justice>

5. Бази даних судової практики

База даних ООН з юриспруденції (для інформації щодо Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок)
<http://juris.ohchr.org/search/Documents>

Європейський суд з прав людини, Бази даних ЄСПЛ
http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=#n14597620384884950241259_pointer

Інформаційно-тематичні листки про рішення Європейського суду з прав людини щодо гендерної рівності, насильства щодо жінок, домашнього насильства та репродуктивних прав
<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c=>

Збірник судової практики Європейського суду з прав людини на тему гендерної рівності (2016 рік)
<http://www.coe.int/en/web/genderequality/equal-access-of-women-to-justice>

Рівний доступ до правосуддя в судовій практиці щодо насильства стосовно жінок Європейського суду з прав людини (2015 рік)
<https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6690-equal-access-to-justice-in-the-case-law-on-violence-against-women-before-the-european-court-of-human-rights.html>

База даних судової практики Агентства Європейського союзу щодо питань основоположних прав (Збірник судової практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) із покликанням на Хартію з основоположних прав Європейського Союзу)
<http://fra.europa.eu/en/case-law-database>

6. Відеоресурси

CEDAW Quick & Concise: The principle of substantive equality (Принцип фактичної рівності) (Міжнародний контроль за діями щодо захисту прав жінок (Азіатсько-Тихоокеанський регіон), ООН-Жінки) [3,38 хв.]
<http://cedaw-in-action.org/en/2008/03/01/training-manual-on-gender-sensitivity-and-cedaw/> <https://www.youtube.com/watch?v=r18INB-XMIk>

Доступ жінок до правосуддя (Міжнародна організація правового розвитку (IDLO) [4,40 хв.]
<http://www.idlo.int/news/multimedia/videos/womens-access-justice>

Цифрова бібліотека ООН-Жінки
<http://www.unwomen.org/en/digital-library/videos>

Цифрова бібліотека ООН-Жінки/Грузія
<http://georgia.unwomen.org/en/digital-library/videos>

Додаток 4: Угоди про жіночі права людини та статус ратифікації

	Вірменія	Азербайджан	Білорусь	Грузія	Молдова	Україна
ДОГОВОРИ ТА КОНВЕНЦІЇ ООН						
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ICERD)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ICCPR)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція про права дитини (CRC)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящихих-мігрантів та членів їхніх сімей (ICMW)	П	✓		✓	✓	
Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція МОП про рівну винагороду (№ 100)	✓	✓		✓	✓	✓
Конвенція МОП про дискримінацію в галузі праці та занять (№ 111)	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція МОП про рівне ставлення і рівні можливості для працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками (№ 156)		✓				✓
Конвенція МОП про захист материнства (№ 183)		✓	✓			
КОНВЕНЦІЇ РАДИ ЄВРОПИ						
Європейська конвенція з прав людини	✓	✓		✓	✓	✓

Європейська соціальна хартія	✓	✓		✓	✓	✓
Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами				Р	П	П

Примітки: ✓= ратифікація; П= підпис

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства закону. Європейський суд з прав людини контролює здійснення Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

Європейський Союз є унікальним економічним та політичним партнерством 28 європейських демократичних країн. Його мета – це мир, добробут та свобода своїх 500 мільйонів громадян у справедливому та безпечному світі. Для реалізації цього країни ЄС створили структури для управління ЄС та для ухвалення законодавства. Найважливішими є Європейський парламент, що представляє населення Європи, Рада Європейського Союзу, яка представляє національні уряди, та Європейська комісія, що представляє загальні інтереси ЄС.

<http://europa.eu>

Partnership for Good Governance Партнерство заради належного врядування

